

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
KULTŪROS, FILOSOFIJOS IR MENO INSTITUTAS

Aušra Malkevičiūtė

**RUSŲ NACIONALINIO PASAULĖVAIZDŽIO ĮTAKA
NIKOLAJAUS BERDIAJEVO FILOSOFIJAI**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, filosofija (01 H)

Kaunas, 2009

UDK 101.9(470)
Ma-318

Disertacija rengta 2003 – 2008 metais Vytauto Didžiojo universitete

Mokslinis vadovas:

prof. habil. dr. Bronislovas Genzelis (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija, 01 H)

ISBN 978-9955-12-465-8

TURINYS

Įvadas	4
Problemos pagrindimas	4
Tikslas ir uždaviniai	10
Mokslinio darbo teiginiai	10
Aktualumas ir naujumas	12
Tyrimo metodai, darbo struktūra	13
Šaltinių ir mokslinių tyrimų apžvalga	14
Tyrimo gnoseologinių nuostatų eksplikacija	20
1. Keliavimo archetipas rusų kultūrinėje tradicijoje	30
1.1. Išorinės ir vidinės keliavimo archetipo formavimosi sąlygos	30
1.2. Keliavimo motyvas XIX a. rusų filosofinės tradicijos kūrėjų veikaluose	38
1.3. Keliavimo motyvas Berdiajevo filosofijoje	43
1.3.1. Keliavimas — mąstytojo gyvenimo būdas ir ontologinė nuostata	43
1.3.2. Keliavimas kaip objektyvuotos būties įveika	47
1.3.3. Žmogaus kūrybinės raiškos esmė ir tikslas	50
2. Gimtosios žemės pirmavaizdis rusų kultūrinėje tradicijoje	58
2.1. Gimtosios žemės pirmavaizdžio radimosi priežastys ir egzistavimo aplinkybės	58
2.2. Gimtosios žemės pirmavaizdžio apraiškos Berdiajevo filosofijoje	65
3. Platumų pasaulio vaizdinys	78
3.1. Platumų pasaulio vaizdinio formavimosi aplinkybės ir įsitvirtinimo rusų kultūrinėje sąmonėje sąlygos	78
3.2. Platumų pasaulio vaizdinys Berdiajevo filosofijoje	85
3.2.1. Harmoningos kultūrinės būties modelis	85
3.2.2. Dviejų tiesų problema ir jos sprendimas	91
3.2.3. Istoriskumo samprata	94
Išvados	99
Šaltinių ir literatūros sąrašas	103

IVADAS

Problemos pagrindimas

Šiame darbe iškeliamas nacionalinio mąstymo savitumo klausimas. Jo svarstymą sąlygojo tam tikros akademinės ir kultūrinės priežastys. Įvardinsiu pagrindines. Lietuvos visuomenėje vyrauja nuomonė, kad Rusijos ir Lietuvos kaimynystė bei bendras kultūrinio vystimosi tarpsnis sovietmečiu mūsų šalies gyventojams leido gerai pažinti rusų gyvenimo būdo ypatumus, įvairius meno, filosofijos ir kitus kūrinis. Esą, įgyta kultūrinė patirtis sudaro galimybę betarpiškai suprasti rusų dvasinės kultūros, visuomeninius reiškinius. Ši nuostata nėra pakankamai pagrįsta. Vienas iš argumentų – dabarties rusų akademinėje ir kitoje literatūroje pasirodanti šalies didingumo (tautos išskirtinumo) vizija, kurios realizavimui kuriamos įvairios strategijos. Šios vizijos radimąsi sunku suprasti kultūrinės globalizacijos kontekste. Įvairių šalių kultūros specialistai ir filosofai didžiausią dėmesį skiria Vakarų kultūros vertybinių direktyvų svarstymui, siekdami suformuoti tam tikrus mąstymo ir veiklos principus, sąlygojančius įvairiapusišką ir perspektyvų jos vystimąsi. Rusų kultūros tyrinėtojų orientavimasis į nacionalinę erdvę ir čia iškylančias problemas, leidžia manyti apie tam tikrą jų nuošalumą minėtame procese. O atsižvelgiant į dabarties politines realijas Rusijoje, šalies didingumo vizija verčia nerimauti mūsų šalies politikus, socialinių mokslų specialistus. Tarp įvairių aptariamo reiškinių vertinimų, apžvalginių ir analitinių straipsnių, pasigendu giluminės, filosofinės rusų nacionalinės kultūros analizės. Ji sudarytų galimybę išsiaiškinti, ar didžios šalies (tautos išskirtinumo) idėja yra kilusi iš rusų dvasinės kultūros gelmių ir susijusi su iracionaliais tautos lūkesčiais bei baimėmis. (Šitai turi tendenciją aktyvuotis šalies kultūriniame gyvenime permainų laikmečiu.) Antraip, jos raiška bylotų tikslingą kūrimą.

Filosofinė rusų kultūros pagrindų analizė leistų suvokti ir kitus sunkiai suprantamus šios kultūros reiškinius ir idėjas. Čia taptų vertingi istoriosofiniai ir kultūrologiniai rusų mąstytojų veikalai, sukurti šalies kultūrinio atgimimo metu (XIX a. 3 dešimt. – XX a. 3 dešimt.). Minimo laikmečio filosofai: Aleksejus Chomiakovas [*Алексей Хомяков*], Ivanas Kirejevskis [*Иван Киреевский*], Vladimiras Solovjovas [*Владимир Соловьёв*], Sergejus Bulgakovas [*Сергей Булгаков*], Nikojalus Berdiajevas [*Николай Бердяев*] ir kiti – tikslingai gilinosi į nacionalinės kultūros tradiciją, siekdami jos reiškinių įvairialypume išskirti ir filosofiškai pagrįsti savitus rusų dvasinės kultūros elementus.

Tačiau, skaitant šių mąstytojų kūrinis, susiduriame su religine-mistine terminologija, literatūrine minties reiškimo forma, eschatologine istorinių ir kultūrinių reiškinių interpretacija — visa tai sąlygoja filosofinių samprotavimų daugiaprasmiškumą, netgi prieštaringumą. Tad iracionalūs rusų filosofinės minties bruožai, sunkiai paaiškinami dabarties rusų kultūrinio gyvenimo reiškiniai byloja, kad ši kultūrinė tradicija mums nėra tiesiogiai suprantama. Tuo remiantis galima teigti, kad, nepaisant šalių (Rusijos ir Lietuvos) geografinio ir istorinio-kultūrinio sąryšio, tam tikri veiksniai, kurie formavo minimų kultūrų vertybinius pagrindus, sąlygojo jų atstovų skirtingą požiūrį į tuos pačius reiškinis. Šitai ir tampa esmine kliūtimi, trukdančia tiesiogiai suprasti svetimos kultūros tekstus. Susidurę su nacionalinio mąstymo savitumo problema jos sprendimui turime: a) nustatyti sąlygas, kuriomis susiformuoja kultūrinį savitumą lemiantys veiksniai. b) Šiais remiantis, turime išsiaiškinti vertybinius analizuojamos kultūrinės tradicijos pagrindus ir nustatyti jų daromą įtaką konkrečiam kultūrinio subjekto pasaulėvokai, kūrybai. c) Apibrėžti metodologinius principus, įgalinančius tokį tyrimą.

Pažiūra apie kultūrinės tradicijos daromą įtaką jos atstovų pasaulio supratimui filosofijoje nėra nauja. Čia galima aptikti įvairius problemos tyrimo aspektus, sprendimo būdus. Trumpai juos apžvelgsiu, kad šiame idėjų lauke būtų galima išskirti savitą analizės aspektą. Wilhelmas Humboldtas teigia, kad gimtoji kalba perteikia įvairialypę ją kūrusios tautos patirtį, taip sąlygodama kiekvieno jos nario požiūrį į pasaulį. Jo idėjomis rėmėsi fenomenologinės ir hermeneutinės filosofijos kūrėjai, psichologijos ir kalbų specialistai. Hermeneutinės filosofijos atstovai taip pat kalbą teigia esant būdu, kuriuo žmogus pažįsta pasaulį ir įprasmina savąjį patyrimą. Jie iškelia kalbos kaip ištaros supratimo problemą, kurią vieni sprendžia ontologinėje plotmėje, o kiti šią svarsto kaip gnoseologinį ir metodologinį klausimą. Martinui Heideggeriui ištaros supratimo problema yra ontologinė: istoriškai sąlygota kalba asmeniui perteikia ne autentišką protėvių pasaulio patirtį, o šios interpretaciją pagal konkrečioje kultūrinėje aplinkoje egzistuojančius vertybinius matus. Egzistencinis, individualus minėto atotrūkio įveikimas yra filosofo siūloma išeitis. Hansas Georgas Gadameris pripažįsta, kad tie patys reiškiniai tiek svetimoje kultūrinėje tradicijoje, tiek savoje, tačiau kaskart atsinaujinančioje, įgauna savitas prasmes. Jų išaiškinimui mąstytojas siūlo metodologines priemones: atsiriboti nuo išankstinės nuomonės apie analizuojamą reiškinį ir interpretuoti jį suformavusiame kultūriniame kontekste, naudojantis hermeneutinio rato principu. Paulas Ricoeuras

atkreipia dėmesį į iki-refleksinių kultūros elementų daromą įtaką šiuolaikinio žmogaus pasaulėžiūrai, kultūros vystimuisi. Filosofo nuomone, archainių pasaulio vaizdinių (mitų) analizė sudaro galimybę praplėsti filosofinės įvairių kultūros tekstų interpretacijos ribas. Carlas Gustavas Jungas psichoanalitinėje plotmėje gvildena archainės kultūros vaizdinių ir subjekto pasaulėvokos klausimą. Jis teigia, kad žmonijos protėvių patirtis kiekvieno modernaus žmogaus sąmonėje egzistuoja kaip universalūs archainiai vaizdiniai. Konkrečią kultūrinę jų išraiškos formą sąlygoja kiekvienoje tradicijoje egzistuojantys saviti papročiai ir pasaulėžiūrinės nuostatos. Antanas Maceina pagrindžia idėją apie pasaulio žiūros kampo egzistavimą kiekvienoje kalbinėje ir kultūrinėje tradicijoje. Jis išskiria geografinius veiksnius kaip vieną šio reiškinių radimosi priežasčių. Georgijus Gačevas [*Георгий Гачев*], analizuodamas bazinės filosofinės sąvokas skirtingose Europos tautų kalbose, atstato vidinę kiekvienos kultūrinės tradicijos struktūrą: kosmo-psycho-logosą. Tokiu būdu filosofas įrodo egzistuojant nacionalinio charakterio, veiklos ir mąstymo būdų savitumą.

XIX a. pab. – XX a. pr. vokiečių, ispanų, lietuvių ir kitų šalių filosofų istoriosofiniai apmąstymai buvo skiriami savo tautos kultūrinės būties savitumui pagrįsti ir tokiu būdu prisidėti prie nacionalinės valstybės pagrindų kūrimo. Šiuo tikslu jie gilinasi į nacionalinės kultūros ištakas, analizavo tautos būdą ir papročius, tačiau nekėlė probleminių, gnoseologinių ir metodologinių klausimų apie kultūrinio subjekto sąryšį su jo asmenybe formuojančia tradicija. Istoriosofiniai svarstymai sąlygojo etnopsichologijos mokslo radimąsi, kuris šiandien įsitvirtino greta kitų socialinių mokslų ir vienija tiek humanitarinių, tiek socialinių mokslų atstovus. Remdamiesi specialiuųjų mokslų tyrimo metodais lingvistai, psichologai ir įvairių sričių kultūros specialistai analizuoja priežastis, išorines ir vidines sąlygas, darančias įtaką savitų mąstymo ir veiklos būdų formavimuisi ir įsigalėjimui konkrečioje kultūrinėje tradicijoje. Šių tyrimų rezultatai leidžia spręsti, kad konkretūs geografiniai-istoriniai-kultūriniai veiksniai sąlygoja tam tikro gyvenimo būdo, įpročių ir papročių, pasaulėjautos ir pasaulėvokos, išreiškiamos tiek neverbalinėmis, tiek verbalinėmis formomis, radimąsi kiekvienoje kultūrinėje bendruomenėje.

Šio darbo koncepcijai įtaką darė Jungo, Ricoeuro ir Maceinos idėjos. Pirminė tautos protėvių santykio su aplinka patirtis formuojasi emociniu-vertinamuoju pagrindu. Iš pradžių ši patirtis subjekto sąmonėje įgauna vaizdinio formą. Vaizdiniai perkeliama į mitologinius pasakojimus, įprasminami religinėse apeigose ir ritualuose, moraliniuose

papročiuose. Taip sukuriamas vertybiškai struktūruotas pasaulio modelis. Vertės, kurias tautos protėviai suteikia patirtiems reiškiniams, jų kuriamoje kalboje tampa vidine žodžio forma — prasme. Ši ir sąlygoja dvasinės kultūros tęstinumą, nes naujos prasmės formuojasi senųjų pagrindu. Vadinasi, kiekvienoje kultūrinėje tradicijoje žiūros į pasaulį kampą suformuoja vertės, kuriomis protėviai paženkliną juos supantį pasaulį ir šitai įprasmina gimtojoje kalboje. Čia vertybiškai paženklintas pasaulis kiekvieno naujo kultūrinio subjekto atžvilgiu egzistuoja kaip išankstinė duotybė, kurią šis dar ankstyvojoje vaikystėje perima betarpiškai: mokydamasis gimtosios kalbos ir tapdamas kultūrinio vyksmo dalimi. Per šiame vyksme patiriamus emocinius išgyvenimus kultūrinis subjektas susisaisto su dvasine protėvių patirtimi. Tad kiekvienas kūrėjas savo darbuose perteikia ne tik individualias išvalgas bei gebėjimus, bet ir intuityvią patirtį, kilusią iš betarpiško jo santykio su nacionalinės kultūros reiškiniais. Čia slypintys iracionalūs elementai pastebimai išryškėja kūriniuose menininkų ir filosofų, kurie analizuoja pasaulėžiūrai artimus: metafizinius, egzistencinius, etinius ir kitus klausimus, vartoja vaizdingą kalbą.

Mokslinio tyrimo tikslas yra praktiškai pagrįsti šią koncepciją: atkurti pasaulėvaizdį, išvirtinusių rusų nacionalinėje tradicijoje, ir nustatyti jo daromą įtaką konkretaus filosofo kūrybai. Tyrimui rinkausi Berdiajevo filosofines pažiūras dėl daugiaprasmių jo idėjų ir prieštaringai interpretuojamos kūrybos. Mąstytojas negatyviai pasisakė atžvilgiu iracionalių mistinių elementų, dominuojančių Rusijos kultūriniame gyvenime jo gyvenamuoju laikmečiu, tačiau pasaulio kultūros harmoningo vystimosi pagrindu jis teigė esant sąryšį vyriškosios ir moteriškosios energijų, kurios formuoja kiekvienos šalies kultūrą. Berdiajevo kūryboje taip pat aptinkamos amžinojo moteriškumo, tautos-mesijo vizijų apraiškos. Didžiąją dalį kūrinių mąstytojas parašė gyvendamas Vakaruose. Juose filosofas įtvirtino personalistinę būties koncepciją, akcentuodamas asmenybės vaidmenį šalies kultūriniam vystimuisi ir kritikuodamas kolektyviškumo išaukštinimą rusų kultūrinėje ir filosofinėje tradicijose. Minėtomis idėjomis Berdiajevas pelnė pripažinimą Vakaruose, to meto filosofijos tyrinėtojai jį apibūdino kaip netipišką, vakarietiško braižo, rusų mąstytoją. Šia nuostata vadovavosi Antanas Maceina ir Juozas Girnius. Savo kūryboje jie rėmėsi minimo rusų filosofo egzistencinėmis, kultūrfilosofinėmis idėjomis. Berdiajevo filosofinės minties šuolis nuo metafizinės ir istoriosofinės problematikos, religinių-mistinių samprotavimų, kurie būdingi rusų filosofijai, iki egzistencinių ir

socialinių-politinių nuostatų, dominuojančių Vakarų mąstymo tradicijoje, jo kūrybą išskiria iš kitų rusų renesanso mąstytojų ir lemia prieštarinę vertinimą.

Moksliniam tyrimui pasirinkti hermeneutinės filosofijos metodologiniai principai, kurie apsprendžia jos formą ir struktūrą (tris prasmų išaiškinimo lygmenis: kultūrinį, psichologinį ir pasaulėžiūrinį). Remiantis minimais principais, atstatomas rusų kultūrinėje tradicijoje įsitvirtinęs pasaulėvaizdis ir išaiškinamos čia slypinčios prasmės. Šitai vyksta taip: 1) aprašomos geografinės ir istorinės aplinkybės, kuriomis formavosi įvairialypė rusų tautos protėvių patirtis, sąlygojusi pirminių archainių pasaulio vaizdinių radimąsi, jų kultūrinę išraišką religinėse apeigose ir ritualuose, papročiuose, folklore. 2) Tiriami archainio pasaulėvaizdžio simbolių ir jų prasmų kaita vėlesniuose nacionalinės kultūros vystimosi tarpsniuose (Viduriniaisiais ir Naujaisiais amžiais). Analizuojama, kokią įtaką tam turėjo mongolų-totorių viešpatystė, krikščioniškos pasaulėžiūros paplitimas ir įsigalėjimas rusų liaudies kultūroje, Rusijos valstybės atsinaujinimas ir plėtra bei kiti krašto gyventojams reikšmingi istoriniai įvykiai, kultūriniai veiksniai. 3) Pristatoma kultūrinė aplinka, kurioje formavosi originalioji rusų filosofinė mintis. Išskiriama čia dominuojanti problematika, mąstymo būdas, savitos idėjos. Tokiu būdu apibrėžiamas semantinis laukas, kuris tampa pagrindu Berdiajevo filosofinių pažiūrų interpretacijai. Čia naudojamas tas pats principas. a) Trumpai apibūdinama konkreti kultūrinė aplinka, kurioje gyveno ir kūrė filosofas. Nustatomas joje iškeltų idealų ir mąstytojo analizuojamų reiškinių ryšys. b) Į Berdiajevo filosofinių pažiūrų analizę įtraukiamos jo asmeninio, vidinio gyvenimo detalės, kurios turėjo įtakos tam tikrų klausimų svarstymui. c) Minėtose pakopose išaiškintos prasmės siejamos su giluminėmis, rusų nacionaliniame pasaulėvaizdyje glūdinčiomis prasmėmis, ir taip atkuriami vidinė iracionalių Berdiajevo samprotavimų logika.

Rekonstruodama rusų nacionalinį pasaulėvaizdį remiamasi įvairių šalių istorikų ir antropologų, etnopsichologų ir geopsichologų, etnolingvistų teikiamais empiriniais duomenimis, rusų folkloru. Ši medžiaga ir rusų kultūros filosofų (Georgijaus Gačevo, Nikolajaus Arsenjevo [*Николай Арсеньев*], Aleksandro Zamalejevo [*Александр Замалеев*] ir kitų) tyrimai leido išskirti tris fundamentalias, betarpiškai susijusias minėto pasaulėvaizdžio dalis: Platuma [*ширина*], Gimtoji žemė [*земля родная*], Keliavimas [*странствование*]. Vėlesniuose kultūros tarpsniuose atsiradę simboliai ir jų prasmės vienos papildė, kitos nuslopino archesimbolių prasmes, tačiau iš esmės nepakeitė

pasaulio vaizdinio, išgalėjusio rusų kultūrinėje sąmonėje. Šis vaizdinys egzistavo ir kultūrinio renesanso metu.

Šiame darbe nesiekama nuosekliai aprašyti istorinę rusų dvasinės kultūros raidą. Analizės tikslas — nustatyti vidinį sąryšį: geografinių aplinkybių, tautai istoriškai reikšmingų įvykių ir konkrečių kultūrinių veiksnių, kurie nulėmė savitą rusų požiūrį į pasaulį. Tad iš empirinių duomenų gausos buvo išskirti tik tie faktai ir reiškiniai, kurie šalies gyventojams darė ženklų psichologinį, socialinį-kultūrinį poveikį, sąlygojusį esminių vertybinių nuostatų susiformavimą. Tyrime apibrėžtas pasaulėvaizdis traktuotinas kaip filosofinis modelis, kuris atspindi vertybinius rusų dvasinės kultūros pagrindus. Tai sudaro galimybę išaiškinti nevienareikšmius minimos kultūros tekstus. Šiuo atveju — atskleisti didžios šalies (tautos mesijo), amžinojo moteriškumo vizijų kilmės priežastis, suprasti prieštarigus, iracionalius Berdiajevo samprotavimus.

Reikia pažymėti, kad disertacijoje tautos sąvoka vartojama kaip sinonimas nacijai. Net trys etninės grupės save vadino rusais: belorosai [*белороссо*], malorosai [*малороссо*] ir velikorosai [*великороссо*]. Jas siejo religinė pasaulėžiūra, papročiai ir kalba. Minėtų etnosų gyvenamojoje teritorijoje IX a. įsikūrė pirmoji Rusios valstybė. XIV a. atsikūrusios Rusios centru tapo Maskva, kuri savo teritoriją plėtė į Šiaurės Rytus, Pietryčius, kitus aplinkinius rajonus. Taip jos valdomose žemėse atsidūrė kitos etninės grupės nei Kijevo Rusioje. Dėl menkiausiai išvystytos civilizacijos dauguma prijungtų kraštų gyventojų perėmė Maskvos kunigaikštystės, vėliau Rusijos formuojamą kultūrinę tradiciją, išlaikydami nežymius etninius skirtumus. (Etninį savitumą akcentavo ir puoselėjo tik keletas grupių, pavyzdžiui, Kazokai, Kazachai, metisai (Sibiriakai))¹. Čia sąvoka *rusų tauta* apibrėžia žmonių grupę, kuri analizuojamu metu sudarė Rusijos gyventojų daugumą ir save identifikavo kaip Kijevo Rusios tradicijų puoselėtojus ir tęsėjus. Konkreti vietovė nevaidina reikšminio vaidmens.

¹ Sibiro gyventojų kultūros negalima traktuoti tik kaip svetimos rusų nacionalinei tradicijai dėl keleto priežasčių. Viduramžiais tam tikri geografiniai ir istoriniai veiksniai lėmė panašius Rusios ir Sibiro krašto gyventojų kultūrinės raiškos būdus, kuriuos galima lyginti, gretinti tarpusavyje. XVII — XIX a. susikūrus Rusijos imperijai, carai skatino vidinę migraciją ir riboję, net draudė emigraciją. Dėl gerokai menkesnio civilizacijos išvystymo Sibiro žemių gyventojai turėjo įsilieti į bendrą šalies socialinį-kultūrinį gyvenimą. Taip perėmė rusų tautos papročius, vertybines nuostatas. Atitinkamai, šio krašto gyventojų tam tikros gyvenimo būdo detalės atspindi ir rusų kultūroje. Pavyzdžiui, slavofilai sobornost principą kūrė remdamiesi Sibiro kaimo bendruomenės socialinio gyvenimo ypatumais. Gyvendamas trentyje Dostojevskis stebėjo Sibiro žmonių būdą, ši patirtis darė įtaką jo etinių požiūrių formavimuisi.

Tyrimo tikslas:

Nustatyti, kokią įtaką Berdiajevo filosofiniam požiūriui į pasaulį, svarstomai problematikai ir jos sprendimo būdams, darė rusų nacionalinėje tradicijoje susiformavęs pasaulėvaizdis.

Tyrimo uždaviniai:

1. Remiantis hermeneutinės interpretacijos principais ir empiriniais duomenimis (istoriniais-kultūriniais, antropologiniais, lingvistiniais, etnopsichologiniais ir kitais), atstatyti rusų nacionalinį pasaulėvaizdį, egzistavusį jos kultūrinėje tradicijoje XIX 3 dešimt. – XX a. 3 dešimt.
2. Apibrėžti minimo pasaulėvaizdžio semantinį lauką, nustatyti čia dominuojančias prasmes.
3. Šiame lauke atkurti vientisumą Berdiajevo filosofinės pasaulėžiūros, kurią sudaro metafizinės, istoriosofinės, egzistencinės, etinės ir gnoseologinės idėjos.
4. Atskleisti vidinę logiką prieštarų, daugiaprasmių mąstytojo samprotavimų apie:
 - a) Dievo ir žmogaus kūrybinį bendradarbiavimą.
 - b) Iracionalią žmogaus prigimtį.
 - c) Žmogaus istorinę būtį formuojančias energijas, vyriškąją ir moteriškąją.
 - d) Bendruomeniškumo principų ir individualybės raiškos šalies kultūriniame gyvenime sąryšį.
5. Patvirtinti rusų nacionalinio pasaulėvaizdžio darytą įtaką Berdiajevo filosofijai.

Mokslinio darbo teiginiai:

1. Nacionalinio mąstymo savitumo radimąsi sąlygoja žiūros į pasaulį kampas, egzistuojąs kiekvienoje kultūrinėje tradicijoje. Šį kampą suformuoja vertės, kuriomis tautos protėviai paženkliną juos supantį pasaulį ir tai įprasmina gimtojoje kalboje.
2. Kultūros subjekto atžvilgiu kalboje vertybiškai paženklintas pasaulis egzistuoja kaip išankstinė duotybė. Šią jis perima tiesiogiai, mokydamasis gimtosios kalbos ir tapdamas kultūrinio gyvenimo dalimi.

3. Kūrėjas savo darbuose perteikia ne tik individualias išvalgas ir gebėjimus, bet ir – intuityvią patirtį, kilusią iš betarpiško jo santykio su nacionalinės kultūros reiškiniiais. Čia slypintys iracionalūs elementai daugiausia išryškėja menininkų, filosofų kūrinuose, kuriuose vartojama vaizdinga kalba, svarstomi pasaulėžiūrai artimi klausimai.
4. Rusų protėvių pasaulėjautą ir pasaulėvoką atspindi trys archainiai vaizdiniai: Platuma, Gimtoji žemė, Keliavimas, atsiradę geografinių-istorinių-kultūrinių veiksnių jiems daromoje visapusiškoje įtakoje. Vėlesnės kultūrinės aplinkybės ir tautai reikšmingi istoriniai įvykiai sudarė tinkamas sąlygas šiems vaizdiniais įsigalėti rusų kultūrinėje sąmonėje.
5. *Gimtosios žemės platumomis keliaująs piligrimas*, taip galima apibūdinti rusų kultūrinėje tradicijoje (XIX – XX a. pr.) įsitvirtinusį pasaulėvaizdį. Jo semantiniame lauke atstatomas Berdiajevo filosofinės minties vientisumas.
6. Platumų pasaulio vaizdinyje dvi dimensijos susilieja į vieną. Taip formuojasi samprata, kad dvasinis ir materialus pradai tarpusavyje tampriai susieti. Šitai sąlygojo metafizinį požiūrį į istorinį vyksmą, kuris rusų kultūrinėje tradicijoje įgavo religinę, moralinę ir estetinę žymes.
7. Harmoningos būties modelį Berdiajevas kuria remdamasis priešingų energetinių jėgų nepertraukiamos sąveikos principu. Šis tampa žmogaus egzistencijos pagrindu, taip pat – būdu, kuriuo įveikiamas subjekto mąstymo antinomiškumas, proto ir valios sprendimų prieštaringumas, individualybės kūrybinių siekių ir socialinio gyvenimo normų nesuderinamumas, istorinės ir dvasinės realybių atotrūkis.
8. Gimtosios žemės archainis vaizdinys formavosi protėvių santykiyje su gamtine aplinka (gyvenama teritorija, jos gėrybėmis). Šiame vaizdinyje buvo įprasminti visi moteriškojo prado reiškimosi pasaulyje aspektai ir būdai. Tai darė įtaką tėvynės sampratos formavimuisi ir amžinojo moteriškumo vizijos radimuisi rusų kultūrinėje tradicijoje.
9. Berdiajevas metafizines žmonijos ištakas sieja su Pasaulio dvasia, kuriai priskiria laisvę kaip kūrybinę galią, grožį ir išmintį. Istoriniu žmogaus uždaviniu tampa grįžimas prie savo ištakų.

10. Archainis keliavimo vaizdinys kilo iš rusų protėvių santykio su vizualiai beribe krašto erdve. Jame įprasminama Rusios gyventojų išorinio ir vidinio saugumo paieška, sąlygojusi tautos mesijo vizijos formavimąsi.
11. Asmenybės istorinį buvimą Berdiajevas suvokia kaip nenutrūkančią jo kūrybinių galių sklaidą. Šitai įmanoma tik santykyje su mylimu asmeniu, religine bendruomene, tauta, Dievu. Visaapimantis kūrybinis asmens ryšys su kitu sąlygoja vidinį jo saugumą. Tai žmogui tampa atspirties tašku nesibaigiančiame kelyje dieviškumo link.
12. Berdiajevo žmogaus būties samprata patvirtina rusų nacionalinio pasaulėvaizdžio darytą įtaką jo filosofiniam mąstymui.

Mokslinės analizės naujumas

Disertacijos naujumą sudaro filosofinė nuostata, kad kiekvieno kultūrinio subjekto žiūrą į pasaulį sąlygoja tautos kultūrinėje tradicijoje glūdintis, *vertybiškai apibrėžtas pasaulio vaizdinys*. Grindžiant šią nuostatą akcentuojama iki-verbalinių elementų, egzistuojančių minėtame vaizdinyje, daroma betarpiška įtaka kultūrinio subjekto pasaulėvokai.

Darbo naujumą sąlygoja ir praktinis minėtos nuostatos realizavimas: rusų nacionalinio pasaulėvaizdžio kontekste atstatomas Berdiajevo filosofinių pažiūrų semantinis vientisumas. Šiuo aspektu Berdiajevo kūryba nėra analizuota. Tyrimas – tarpdisciplininis, kol kas tai yra retas reiškinys Lietuvos filosofinėje erdvėje.

Mokslinės analizės aktualumas

Manau, tyrimo išvados bus vertingos ne tik filosofijos, bet ir kitų sričių socialinių bei humanitarinių mokslų specialistams. Rekonstruotas rusų nacionalinis pasaulėvaizdis leis suvokti aksiologinius šios kultūros pagrindus, sąlygojančius tam tikrų mąstymo ir veiklos principų joje radimąsi. Minėto pasaulėvaizdžio semantinis matmuo sudaro galimybę išsiaiškinti Berdiajevo neįprastai vartojamų filosofinių terminų prasmes. Tokiu būdu atskleidžiama esmė ir šiandien aktualių mąstytojo samprotavimų apie visuomenės ir asmenybės vidinį konfliktą kūrybinėje, moralės bei socialinėje-politinėje srityse, materialių ir dvasinių vertybių sankirtą kultūroje.

Kita vertus, geriau suprasime savo tautos kultūrinę raišką, jei pažinsime vertybinius pagrindus kaimyninės šalies, kuri amžiams bėgant darė įvairialypę įtaką Lietuvos kultūriniam vystimuisi. Jaunajai mūsų skaitytojų kartai nauja intelektualinė patirtis leis įveikti vis didėjančią rusų ir lietuvių tautų kultūrinę distanciją.

Tyrimo metodai

Disertacijoje naudojami aprašomasis ir lyginamasis metodai. Taip pristatomi įvairūs istoriniai, etnokultūriniai duomenys ir išskiriamas juos sudarančių elementų savitumas. Remiantis metodologiniais hermeneutinės filosofijos principais sudaroma tyrimo struktūra, atstatomas rusų nacionalinis pasaulėvaizdis, suformuojamas semantinis tyrimo laukas. Jame atskleidžiama prieštaringų Berdiajevo samprotavimų vidinė logika.

Darbo struktūra

Darbą sudaro įvadas, trys dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas.

Įvade pristatoma ir pagrindžiama darbo problema, formuluojamas tyrimo tikslas ir uždaviniai, apibrėžiami mokslinio darbo teiginiai. Nurodomas tyrimo naujumas ir aktualumas bei metodai. Pristatomi tyrimo šaltiniai ir literatūra.

Čia taip pat aiškinama ir pagrindžiama mokslinės analizės koncepcija. Įvardijamos išorinės aplinkybės ir vidinės sąlygos, kurios lemia pasaulėvaizdžio formavimąsi konkrečioje kultūrinėje tradicijoje. Nurodomos vidinės priežastys, sąlygojančios šio pasaulėvaizdžio daromą įtaką kultūrinio subjekto pasaulėvokai, kūrybai.

Pirma dalis sudaryta iš trijų skyrių. Pirmame jų analizuojami istoriniai ir kultūriniai veiksniai, lėmę pasaulėžiūrio keliavimo vaizdinio radimąsi ir įsitvirtinimą rusų kultūrinėje sąmonėje. Antrame skyriuje pristatoma kultūrinė terpė, kurioje formavosi istoriosofinė originaliosios rusų filosofijos kūrėjų mintis. Čia išskiriamas ir aptariamas keliavimo motyvas, kuris siejamas su šių mąstytojų išvelgiama ypatinga rusų tautos kultūrine-religine misija pasaulyje. Trečio skyriaus pirmame poskyryje analizuojamas keliavimo motyvas Berdiajevo metafizikoje. Antrame — keliavimo aspektas išskiriamas etinėje ir gnoseologinėje šio mąstytojo teorijose. Trečiame poskyryje nagrinėjama istoriosofinė Berdiajevo koncepcija, čia akcentuojamas keliavimo motyvas.

Antros dalies pirmame skyriuje aiškinamos gimtosios žemės pirmavaizdžio formavimosi ir egzistavimo rusų nacionalinėje tradicijoje išorinės ir vidinės sąlygos.

Antrame skyriuje analizuojamos gimtosios žemės pirmavaizdžio apraiškos Berdiajevo kūryboje.

Trečios dalies pirmame skyriuje nagrinėjamos aplinkybės ir priežastys, lėmusios platumų pasaulio vaizdinio formavimąsi ir išigalėjimą rusų kultūrinėje sąmonėje. Antro skyriaus pirmame poskyryje aiškinamas Berdiajevo harmoningos kultūrinės būties modelis. Antrame poskyryje nagrinėjami būdai, kuriais filosofas įveikia tiesos dualistiškumą. Trečiame – atskleidžiamos priežastys, sąlygojusios neistorinį mąstytojo požiūrį į žmogaus gyvenimo tikslus ir uždavinius.

Išvadose patvirtinama rusų nacionalinio pasaulėvaizdžio įtaka Berdiajevo filosofijai.

Šaltinių ir mokslinių tyrimų apžvalga

Šaltinių apžvalga. Berdiajevo filosofinis palikimas yra itin gausus: per dešimt monografių, keli šimtai straipsnių, taip pat recenzijos ir laišakai. Šioje analizėje naudojami mąstytojo veikalai, kuriuose perteiktos idėjos sudaro jo filosofinių pažiūrų esmę. Autobiografinis kūrinys *Самопознание. Опыт философской автобиографии*, rašytas paskutiniu metu Berdiajevo kūrybos tarpsniu, yra puikus jo filosofinės minties vadovas. Šiame veikale mąstytojas atskleidžia įvairių aplinkybių, asmeninių išgyvenimų darytą įtaką tam tikriems jo svarstomiems klausimams. *Философия свободы* – pirmoji monografija, kurioje Berdiajevas pateikia metafizinę būties koncepciją. Čia mąstytojas iškelia jį dominančius gnoseologinius ir istoriosofinius klausimus. Visaapimančios ir objektyvuotos tiesos samprata išreiškiama kūrinuose: *Я и мир объектов. Опыт философии одиночества и общения, Опыт эсхатологической этики, Истина и откровение*. Istoriosofinės nuostatos perteikiamos *Смысл истории. Опыт философии человеческой судьбы, Время и вечность*. Rusijos kultūrinės tradicijos ištakos ir raida, šalies kultūrinio vystymosi perspektyvos aptariamoms *Судьба России, Новое религиозное сознание и общественность, Истина православия, Философия неравенства*. Minėtame kontekste apmąstomas rusų ir žydų, gyvenančių Rusijoje, kultūrinės sąveikos

klausimas. Jam skiriami trys Berdiajevo straipsniai: „Религиозная судьба еврейства“², „Еврейский вопрос как вопрос христианский“³, „Христианство и антисемитизм.“

Keletą veikalų Berdiajevas skiria originaliosios rusų filosofijos kūrėjų idėjoms analizuoti. Istoriosofines jų mintis traktuoja kaip idėjinį atsinaujinančios rusų kultūros pagrindą, todėl vienas jų papildo, suteikdamas šioms aiškesnį pagrindimą, kitas — kritikuoja. Minimai temai skirti kūriniai: *О характере русской религиозной мысли XIX-ого века, Теософия и антропософия в России, О русской философии.*

Politinės Berdiajevo minties palikimą didele dalimi sudaro veikalai, kuriuose jis kritikuoja bolševikų valdžią Rusijoje. Reikšmingiausi iš jų — *Власть и право*⁴, *Великий Инквизитор.*

Demokratinės ir krikščioniškos visuomenės principai, tradicinių vertybių įtaka Vakarų civilizacijos vystimuisi, kūrybiškos asmenybės vaidmuo kultūriniame šalies gyvenime — kultūrfilosofinė tematika svarstoma: *Судьба человека в современном мире. К пониманию нашей эпохи, Смысл творчества, О рабстве и свободе человека. Проблема человека.*

Etinę problemą apie moralumo ir dorybingumo vidinį prieštarumą filosofas analizuoja kūrinuose: *Философия творчества культуры и искусства, О назначении человека. Опыт парадоксальной этики, Метафизика пола и любви.* Įvardintuose veikaluose Berdiajevas pristato energetinės etikos koncepciją.

Тыринėjimų apžvalga. Pirmiausia įvardinsiu filosofinius veikalus, kurie sąlygojo pagrindimą mokslinio tyrimo koncepcijos apie nacionalinio pasaulėvaizdžio daromą betarpišką įtaką kultūrinio subjekto požiūriui į pasaulį. Jungas tyrinėjo sąmonės vaizdinių kilmę bei įtaką archainio ir šiuolaikinio žmogaus pasaulėvokai, elgsenai. Mąstytojo išvalgos išreikštos darbuose: *Psichoanalizė ir filosofija*⁵, *Psichologija ir religija, Архетип и символ.* Sąmonės impulsų įtaką civilizacijos vystimuisi apmąsto

² XIX — XX a. pr. rusų mąstytojų, literatų bei žydų kilmės atstovų, gyvenančių Rusijoje, straipsniai rusų ir žydų kultūrinės sąveikos klausimu publikuojami almanache: *Архив русской религиозно-философской мысли. Санкт-Петербург: София, 1993.* Nurodytas Berdiajevo straipsnis taip pat patalpintas į šį leidinį.

³ Didžiąją dalį Berdiajevo kūrinių galima rasti bibliotekos «Вехи» tinklalapyje adresu: www.vehi.net/berdyaev/. Šį straipsnį taip pat radau minėtoje bibliotekoje.

⁴ Berdiajevo darbų rinkinys politine tematika. Kai kurie iš jų nebuvo publikuoti mąstytojui gyvam esant. Mokslinėje analizėje remiausi visuma čia pateiktų filosofo minčių apie valstybę.

⁵ Įvardintas Jungo darbų rinkinys, sudarytas Lietuvos tyrinėtojų. Jame patalpinti reikšmingiausi mokslininko veikalai, leidę suvokti jo požiūrį ir šiuo grįsti disertacijos koncepciją.

Ricoeuras — *Герменевтика и психоанализ. Религия и вера*⁶. Blogo aschesimbolyje įprasmintą žmonijos pirminės patirties daugialypiškumą, neišsemiamumą filosofas teigia kūrinyje *Simbolių hermeneutika ir filosofinė refleksija* (I — II d.). Maceina *Daiktas ir žodis, Asmuo ir istorija* formuluoja idėją apie pasaulio žiūros kampo radimąsi kiekvienoje kalbinėje ir kultūrinėje tradicijose. Ernstas Cassireris *Философия символических форм. Феноменология познания* (Т. 1-3) rašo apie ekspresijos profenomeną, jo daromą įtaką tiek materialios, tiek dvasinės prigimties reiškinių suvokimui. Gadameris pagrindžia hermeneutinės filosofijos nuostatas, metodologinius principus *Истина и метод, История. Мена. Kalba*⁷.

Analizuojant rusų dvasinę kultūrą didžiausią reikšmę turėjo Zamalejevo studija *История русской культуры*, Jevgenijaus Aničkovo [Евгений Аничков] *Язычество и древняя Русь*, rusų istorikų straipsnių rinkinys *Древняя Русь: пересечение традиции*, Arsenjevo *Из русской культурной и творческой традиции*. Minimas kultūrologas analizuoja išorines ir vidines priežastis, sąlygojusias rusų nacionalinio charakterio ypatumą, savitų papročių radimąsi. Šią temą taip pat gvildena Borisas Vyšeslavcevas [Борис Вышеславцев] „Русский национальный характер,“ Maksimas Gromovas [Максим Громов] „Вечные ценности русской культуры: к интерпретации отечественной философии.“ Jurijus Platonovas [Юрий Платонов] kūrinyje *Этнический фактор. Геополитика и психология* tyrinėja vidinius veiksnius, turėjusius įtakos tam tikrų rusų nacionalinės raiškos ypatumų radimuisi. Gačevas straipsniuose „Tautinis kosmo-psycho-logos,“⁸ „Космос, эрос, логос России“ analizuoja geografinių-istorinių-kultūrinių aplinkybių daromą įtaką konkrečių vertybinių nuostatų, savitų mąstymo ir veiklos būdų susiformavimui rusų kultūrinėje tradicijoje. Anna Wierzbicka monografijoje *Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture Specific Configurations* analizuoja įvairių tautų (įskaitant ir rusų) kultūrinės patirties ir jų vartojamos kalbos glaudų ryšį, atsiskleidžiantį šios semantinėje plotmėje.

⁶ Tai Ricoeuro darbų rinkinys, sudarytas rusų mokslininkų. Rėmiausi pirmąja rinkinio dalimi, kurioje publikuojami mąstytojo veikalai psichoanalitine tematika. Čia Ricoeuras analizuoja Freudo pasąmonės teoriją ir ją grindžia aiškinimą apie civilizacijos vystimąsi lemiančius veiksnius.

⁷ Nurodomas Gadamerio straipsnių rinkinys lietuvių kalba (jį sudarė ir vertė Arūnas Sverdiolas). Formuojant šio darbo koncepciją, atsižvelgiau į mąstytojo požiūrį, kurį jis išreiškia per įvairius rinkinyje esančius straipsnius.

⁸ Minimą straipsnį radau lietuviškame leidinyje „Liaudies kultūra.“ Vilnius: Liaudies kultūra, 1998, nr.4, p. 63-69.

Rusų filosofijos istorines ištakas bei raidą nuosekliai ir išsamiai pristato Zamalejevas *Философская мысль в средневековой Руси, Мыслители Киевской Руси*. Svariausi, tarptautinį pripažinimą pelnę originaliosios rusų filosofijos tyrinėjimai: Nikolajaus Loskio [*Николай Лоский*] *История русской философии*, Vasilijaus Zenkovskio [*Василий Зенковсий*] *История русской философии* (T. 1-2). Prie minėtų studijų taip pat galima priskirti Zamalejevo darbą *Ленты. Исследование по русской философии*.

Rytų patristinių idėjų daromą įtaką ontologinėms, istoriosofinėms rusų mąstytojų idėjoms tyrinėjo Sergejus Choružijus [*Сергей Хоружий*] *Опыты из русской духовной традиции*, „Неопатрический синтез и русская философия.“ Ontologinį rusų mąstytojų požiūrį į meilę, vyriškumą ir moteriškumą, analizuoja Vyšeslavcevas *Этика преображённого эроса*, Jakobas Krotovas [*Якоб Кротов*] *Эрос и личность. Философия пола и любви*.

Berdiajevas yra vienas brandžiausių ir pasaulyje geriausiai žinomų rusų renesanso mąstytojų, tad jo kūrybai tyrinėti skirta nemažai monografių ir straipsnių tiek Rusijoje, tiek kitose šalyse. Mėginimas atstatyti Berdiajevo filosofinių pažiūrų semantinį vientisumą rusų nacionalinio pasaulėvaizdžio kontekste yra pirmas, tačiau dalis filosofo kūrybos tyrinėtojų (dauguma iš Rusijos) išvelgė ir nurodė tam tikras rusų kultūros, filosofijos reiškinių sąsajas su mąstytojo idėjomis. Čia įvardinsiu autorius ir jų kūrinis, kuriuose pateikta medžiaga sudarė galimybę geriau suprasti aplinką, sąlygojusią mąstytojo kūrybą, ir giliau pažinti jo filosofines idėjas. Filosofo asmenybę ir jo kūrybinį kelią pristato žmonos Lidijos dienoraščio pagrindu išleista knyga *Профессия: жена философа*, (red. Bronikova [*Броникова*]). Berdiajevo asmenybę ir jo kūrybos bruožus nagrinėja Aleksandras Menis [*Александр Мень*] straipsnyje „Николай Александрович Бердяев“. Išsamią filosofo kūrybos apžvalgą su reikšmingomis biografinėmis detalėmis pateikia Romanas Redlichas *Философия духа*, Eugene Porretas *Nikolaj Berdiajev und die christliche Philosophie in Russland*.

Laisvės tema yra viena esminių Berdiajevo kūryboje. Aleksandras Jermičiovas [*Александр Ермичёв*] analizuoja metafizinį, etinį ir istorinį laisvės raiškos būtyje aspektus — *Три свободы Николая Бердяева*. Žmogaus ir Dievo santykį grindžiančią laisvę aptaria Edgaras Leonardas Allenas *Freedom in God: A Quite to the Thought of*

Nicolas Berdyaev. Matthewas Spinka teigia Berdiajevo laisvės sampratos antinomiškumą *Nicolas Berdyaev Captive of Freedom*.

Metafizinę Berdiajevo istoriškumo sampratą, jos kilmės istorines ir idėjines priežastis tyrinėja: Carnegie Callianas *The Significance of Eschatology in The Thought of Nicolas Berdyaev*, Valentina Kurganskaja [Валентина Курганская] „Вопросы философии истории в религиозно-философской доктрине Бердяева“, Jevgenijus Barabanovas [Евгений Барabanов] „Русская идея в есхатологической перспективе.“ Egzistencinį kūrybinį istorinio vyksmo aspektą Berdiajevo filosofijoje aptaria Howardas Slaate: *Time and its End: a Comparative Existential Interpretation of Time and Eschatology*, Davidas Bonneris Richardsonas *Berdyaev's Philosophy of History: an Existentialist Theory of Social Creativity and Eschatology*.

Krikščioniškos visuomenės principus Berdiajevo kūryboje analizuoja B.V.Jemeljanovas, K.N.Liubotinas [Б.В.Емелянов, К.Н.Люботин] straipsnyje „Н.Бердяев: специфика „русского социализма“, taip pat — Jevgenijus Lampertas *Nicolas Berdyaev and The New Middle Ages*. Jurijus Ivoninas [Юрий Ивонин] „Творчество, культура и цивилизация в философской концепции Н.А.Бердяева“ aptaria dvasinės ir materialios kultūros sąsajas Berdiajevo filosofijoje.

Jau daugelį metų rusų filosofai ir jos tyrinėtojai svarsto klausimą, ar Berdiajevas buvo marksistas? Jį analizuoja Ivanas Leščevskis [Иван Лецевский] „Почему Бердяев отказался от марксизма?“, V.K.Loskutovas ir S.B.Semočkina [В.К.Лоскутов, С.Б.Семочкина] „Общая философская судьба или был ли Бердяев марксистом?“

XX a. I pus. Lietuvoje Berdiajevo kūryba buvo taip pat gerai žinoma kaip ir Dostojevskio bei Solovjovo. Maceina *Kultūros filosofijos įvade* Berdiajevą pristato kaip vieną ryškiausių kultūros filosofijos kūrėjų Europoje. Formuodamas socialinės filosofijos pagrindus⁹ lietuvių mąstytojas remiasi Berdiajevo krikščioniškos visuomenės principais ir kritinėmis pastabomis, išsakytomis Vakarų civilizacijos atžvilgiu. Berdiajevo laisvės samprata darė įtaką Maceinos aiškinimui apie Dievo ir žmogaus santykio esmę¹⁰. Girnius *Egzistencialinė filosofija ir ateities filosofavimo rūpesčiai* taip pat remiasi Berdiajevo kultūrfilosofinėmis, egzistencinėmis idėjomis.

⁹ Maceina, A. Socialinis teisingumas. *Raštai*. Vilnius: Mintis, 1990, T. 2.

¹⁰ Maceina, A. Dievas ir laisvė. *Raštai*. Vilnius: Mintis, 1994, T. 7, p. 251-338.

Dėl itin kritiškų Berdiajevo straipsnių bolševikų valdžios atžvilgiu, jo kūriniai nebuvo spausdinami Rusijoje, vėliau – visoje Sovietų Sąjungoje, todėl ir mūsų mąstytojo filosofija buvo, tartum, pamiršta. Dabarties Lietuvos tyrinėtojų dėmesys tiek rusų praeities mąstytojams, tiek šiuolaikinei filosofinei minčiai taip pat – nežymus. Tai išvelgę Basia Nikiforova ir Tomas Kačerauskas įvardiniame straipsnyje *Didžioji nežinoma Rusija* siūlo atnaujinti ir plėtoti dialogą su rusų filosofais.

Apie Berdiajevo filosofiją keletą straipsnių parašė jaunosios kartos tyrinėtojai. Andrius Martinkus analizuoja Maceinos ir Berdiajevo kultūrfilosofinių idėjų sąsajas: *Nikolajaus Berdiajevo ir Antano Maceinos krizės filosofija*. Kostas Malinauskas *Nacionalinės psichologijos problema Rusijos mokslinėje literatūroje (XX a. 3-4 dešimt.)* trumpai pristato Berdiajevo mintis apie rusų nacionalinio būdo kilmę. Čia reiktų paminėti ir šio darbo autorės straipsnį: *Sobornost sklaida Nikolajaus Berdiajevo filosofijoje*.

Į lietuvių kalbą išversti Berdiajevo straipsniai meilės tematika ir publikuojami kartu su Ericho Frommo mintimis knygoje *Meilės menas* (sudarytojas Arvydas Genys). Minėtas Berdiajevo idėjas šalies gimnazijų mokytojai yra įtraukę į etikos mokymo programas.

Tyrimo gnoseologinių nuostatų eksplikacija

Berdiajevas kaip ir dauguma rusų filosofinės tradicijos kūrėjų buvo ne akademinis mąstytojas, todėl jis nekėlė uždavinio apibrėžti naujai sukurtus ar savitai naudojamus filosofinius terminus, logiškai nuosekliai išdėstyti svarstomą klausimą. Atvirkščiai, Berdiajevas nepalankiai vertino akademinį filosofavimo būdą. Jis manė, kad „tikrasis filosofas mąsto intuityviai“ – <..> „aš, tartum, ateidavau iš kito pasaulio ir vėl grįždavau į jį.“¹¹ Semionas Frankas [*Семен Франк*] apie tai rašo: „toks išsilavinęs ir intelektualiai subtilus kaip Berdiajevas savo esme <..> yra emocionalios prigimties, valdomas stiprių dvasios aistrų.“¹² Šiai nuomonei pritaria ir žymus rusų teologas Aleksandras Menis [*Александр Мень*]: „Nikolajus Berdiajevas yra puikus stilistas ir publicistas. Jis rašo aiškiai, naudoja aforizmus. Tačiau jo ugninis temperamentas, jo dvasia, kunkuliuojanti kaip vulkanas, išsiveržia žodžiais. Jis gali penkiasdešimt kartų pakartoti tą patį žodį viename puslapyje.“¹³ Ne tik Berdiajevo kūryboje pabrėžiamas asmeninis jo santykis su analizuojamu reiškiniu, bet ir pačios rusų kalbos poetiškumas nerusakalbiams filosofijos tyrinėtojams, jos mėgėjams sukelia papildomų sunkumų. Kalbos vaizdingumas ir melodingumas paslepia ištaros esmę, todėl „gyvas“ rusų filosofinis tekstas gali „suvalgyti“ neįgudusį skaitytoją: pažadinti asmeninius egzistencinius, moralinius ar kitus išgyvenimus, kurių refleksija ir nulems studijuojamo filosofo idėjų supratimą. Įvardintos priežastys skatina ieškoti netradicinio būdo Berdiajevo (kitų rusų mąstytojų) filosofinei kūrybai interpretuoti. Mąstytojo intelektualinėje aplinkoje egzistuojančios idėjos nėra pakankamas pagrindas išaiškinti minties esmę, kurią jis išreiškia vaizdingais palyginimais, metaforomis. Šių sematinės ištakos glūdi dvasinėje tautos kultūroje. Siekiant suvokti iracionalias, daugiaprasmes Berdiajevo idėjas, tenka į tyrimo lauką įtraukti iki-refleksinius, iki-filosofinius šios kultūros elementus.

Šiame skyriuje įvardinsiu sąlygas ir nurodysiu priežastis, kurios lemia tautos pasaulėvaizdžio formavimąsi, tampantį jos dvasinės kultūros pagrindu. Taip pat paaiškinsiu, koku būdu nacionalinėje kultūrinėje tradicijoje glūdintis pasaulio vaizdinys daro tiesioginę įtaką filosofų, menininkų kūrybai.

¹¹ Бердяев, Н. *Самопознание. Опыт философской автобиографии*. Москва: Мысль, 1990, p. 87.

¹² Редлих, Р. *Философия духа Бердяева*. www.megimg.info/ruski/krotov/berdyaeov/ p. 5.

¹³ Мень, А. *Николай Александрович Бердяев*. www.vehi.net/berdyaeov/ p. 3.

Geopsichologas Willy Hellpachas analizuoja reljefo, spalvų, klimato daromą įtaką tautos gyvenimo būdai, charakterio ypatumams, tam tikrų vertybinių nuostatų formavimuisi. Kalnuotų vietovių peizažas sudaro paslapties ir didingumo įspūdį, kuris skatina čia gyvenančių žmonių vaizduotę, todėl kalnų ir žemumų gyventojai yra aktyvesni, kūrybiškesni nei lygumų. Šitai atsispindi ne tik liaudies kūryboje, papročiuose, bet ir ūkinėje veikloje. Kūrybiškumas ir aktyvumas sąlygoja spartesnę minėtos veiklos plėtrą. Lygumų reljefas žmogaus sieloje sukelia vangumo, tuštumos jausmą, todėl šio krašto gyventojams būdingas sentimentalumas, jie yra ramesnio būdo. Spalviniai kraštovaizdžio deriniai daro įtaką ir vertybiniam, pirmiausia, egzistenciniam, estetiniam pasaulio sampratos aspektui. „Pilkai ruda – prieblandos, lietingo dangaus ir prasto oro spalva, atspindinti žmogaus gyvenimo monotoniškumą“¹⁴ – pažymi Hellpachas. Šis vaizdinys Šiaurės tautų kultūrose išreikštas audringu, neįprastu, romantišku išgyvenimu išsiilgusios širdies motyvu. O žalios į tolį nusidriekusios pievos, snieguotos kalnų viršūnės ir mėlyna dangaus žydrinė – vaizdas, kuris sukelia gyvenimo džiaugsmo pojūtį, sąlygojantį krašto gyventojų gyvybingumą. Raudona ir geltona kraštovaizdžio spalvos kelia fizinį nuovargį regėjimui, karštas klimatas sekina žmogaus fizinės jėgas, todėl dykumų žmonės nepasižymi pakantumu. Jų estetiškumo jausmas taip pat nėra toks subtilus kaip įvairiaspalvių kraštų gyventojų. Čia reikšmingą vaidmenį atlieka ne tik spalvų deriniai, bet ir reljefo sąlygotas šviesos ir šešėlių žaismas, kuris „jautrioje sieloje sukuria rafinuotus estetinius išgyvenimus.“¹⁵ Šį reiškinį aprašo ir Maceina. Jis teigia, kad graikas pasaulį regi nutviekstą šviesos, nes tokį pasaulio vaizdinį šis perkelia į kalbą: „čia ir jūra blizga šviesoje, ir dangus blizga šviesoje, ir šviesa persunkia žalius vynuogienų lapus.“¹⁶ Šiandieniniai amerikiečių psicholingvistų ir antropologų (Brento Berlino, Dano Everetto, Paulo Kay) tyrimai rodo, kad ne visose kalbose vienodai apibūdinamos spalvos, jų atspalviai ir deriniai. Pavyzdžiui, mėlyną ir žydrą spalvų tonus išskiria tik kas dvidešimta kalbinė bendruomenė. Manoma, kad įvairių tautų atstovai spalvas suvokia vienodai, nes tai pagrįsta fiziologiniais žmogaus smegenų procesais, tačiau jų įvardijimas priklauso nuo nacionalinių kultūrinių ypatybių.

Gačevo nuomone, šalies kraštovaizdis daro įtaką ne tik gyventojų charakterio ypatumų, bet ir tam tikrų mąstymo bei socialinės veiklos būdų formavimuisi.

¹⁴ Hellpach, W. *Geopsyche*. Stuttgart: F. Enke Verlag, 1950, p. 177

¹⁵ Ten pat, p.179.

¹⁶ Maceina, A. *Daiktas ir Žodis*. Vilnius: Aidai, 1998, p. 28.

Kraštovaizdis tampa simboliniu tautos kūnu, kurio forma atsispindi ne tik liaudies kultūroje, bet ir filosofinėje kūryboje: „graikai pasaulį suvokia kaip rutulį, vokiečiai jį traktuoja kaip namą, anglai jį perteikia kaip laivą, o rusai čia mato beribę platumą“¹⁷ — rašo mokslininkas. Ne tik gamtiniai, bet ir istoriniai-socialiniai veiksniai darė pastebimą įtaką tautos kultūriniam vystymuisi. Gausiai apgyvendintas kraštas turėjo įtakos aktyviai gyventojų socializacijai dėl poreikio derinti socialinės veiklos tikslus ir interesus, o tai sąlygojo jų organizuotumą, greitą ūkio plėtrą, teritorijos gynybą. Svarbiausias skaitlingų, nedidelių geografinių vietovių kultūrinio augimo veiksnys yra psichologinis — aukščiau įvardintos priežastys formuoja gyventojų šeiminingumo jausmą. Atitinkamai, kuo rečiau buvo apgyvendintas didelis žemės plotas, tuo lėčiau šiuose kraštuose vystėsi materialinė kultūra. Arsenjevas pastebėjo,¹⁸ kad atvirų (lygumų, stepių ir pan.) ir didelių teritorijų gyventojai ilgus amžius nesijautė saugūs ne tiek fiziškai, kiek psichologiškai. Šis patirties aspektas darė įtaką ir nacionalinio charakterio savybių, ir vertybinių nuostatų formavimuisi. Tinkamai organizuotas šalies socialinis gyvenimas lemia greitą materialinės kultūros plėtrą, sąlygoja pozityvias krašto gyventojų nuostatas valdžios atžvilgiu. Ilgametę savarankiškumo patirtį įgijusių šalių gyventojai save suvokia kaip krašto likimo kūrėjus ir vertina liberalias valdymo formas. Tautos, kentėjusios ilgalaikę svetimtaučių priespaudą, amžiams bėgant tapo inertiškesnėmis, nuolankesnėmis, pasyvesnėmis, nes šios savybės padėjo joms išlikti tiek fizine, tiek kultūrine prasme. Todėl menkomis savarankiškumo tradicijomis pasižyminčių kraštų gyventojai labiau pasyvūs, jie linkę atiduoti savo teisę kurti tautos istorinę-kultūrinę ateitį toms ekonominėms, politinėms jėgoms, kurios skelbiasi esą tvirtos valdžios šalininkai, nes ši asocijuojasi su tėvišku rūpesčiu ir globa.

Taigi, geografiniai-istoriniai-kultūriniai veiksniai lemia tautos protėvių gyvenimo būdą ir charakterio ypatumus (temperamentą), pasaulėjautą. Visa tai atsispindi jų religinėse apeigose ir ritualuose, moraliniuose papročiuose ir prietaruose, liaudies mene. Šie dvasinės kultūros elementai ir sudaro tautos pasaulėvaizdžio pagrindą, kuriame įprasminotos vertybės perduodamos iš kartos į kartą. Jos daro įtaką tam tikrų mąstymo ir

¹⁷ Gačėvas, G. Tautinis kosmo-psycho-logosas. *Liaudies kultūra*. Vilnius, 1998, nr. 4, p. 63.

¹⁸ Арсеньев, Н. *Из русской культурной и творческой традиции*. London: Overseas Publikations Interchange Ltd., 1992, p. 167.

socialinės veiklos principų formavimuisi ir įsitvirtinimui kiekvienoje kultūrinėje tradicijoje.

Istoriškai sunku nustatyti, kalba ar tauta kaip kultūrinis vienetas atsirado pirmiau, tačiau specialistams abejonių nekelia tolygus tautos kultūros ir kalbos vystymasis. Archainiame kultūros būvyje kalbinė bendruomenė išskiria ir įvardina tik dvi spalvas, šviesią ir tamsią. Plėtojantis kultūrai jos žodyne atsiranda daugiau spalvų pavadinimų. Mėlyna ir žalia spalvos iš septynių spalvų gamos išskiriamos ir įvardijamos vėliausiai. Analogiškas spalvų bei kitų išorinių reiškinių atpažinimo procesas vyksta tam tikrose vaiko psichinės raidos stadijose, todėl dažnai psicholingvistai lygina tautos kultūrinio augimo ir vaiko psichinio vystymosi pakopas. Tyrinėdami pirminį žodyną psichologai nustatė, kad jį sudarančios sąvokos apibūdina ne išorines ir vidines patyrimo objekto savybes, o subjekto išgyvenimus, kilusius po sąlyčio su objektu. „Ne griausmas ir žaibas, ne lietus ar jo lašai įstringa į pirmykščio žmogaus atmintį, o jų sukeltas afektas,“¹⁹ – pabrėžia Jungas. Asociatyvų pasaulio suvokimo lygmenį iliustruoja mitologinė kiekvienos kalbinės ir tuo pačiu kultūrinės bendruomenės pasaulėžiūra. Kodėl archainis žmogus pažino tik dvi spalvas? Pirmųjų spalvų, šviesios ir tamsios, išskyrimą ir įvardijimą nulėmė sukeltas afektas paros ciklo kaitos, nuo kurios priklausė pirmykščio žmogaus gyvenimo ritmas, net išlikimas.

Asociatyvus pasaulio suvokimo būdas leidžia suprasti įvairių kultūrinių simbolių ištakas. Pavyzdžiui, saulės šviesa ir šiluma, nuo kurių kiekio tiesiogiai priklausė žmogaus ir gamtos fizinė egzistencija, sukėlė šio dangaus kūno kaip visagalės jėgos išpūdį. Analogišką vaizdinį archainio žmogaus sąmonėje formavo genties vadas dėl jam skirtų teisių ir pareigų, atsakomybės už genties saugumą ir išlikimą. Kadangi saulė tobulai perteikė genties vado savybes, tai jai pirmykštis žmogus ir suteikė biologinius, vėliau psichologinius vyriško prado bruožus. Visaapimančios, dvasinės galios prasmė šiam simboliui buvo suteikta jau krikščioniškoje pasaulėžiūroje. Analogiškai formavosi moteriško kosminio prado simbolis. Vandens telkiniuose mėnulio sukeliama potvyniai ir atoslūgiai pirmykščiam žmogui asocijavosi su moters biologiniu ciklu ir atvirai reiškiamu emocionalumu. Blanki mėnulio šviesa bei tariama šiluma jam kėlė sąsajas su moters silpnesne nei vyro fizine jėga, o mėnulio aktyvumo laikas atitiko paros metą, kai vyras susitikdavo su savo moterimi. Vadinasi, pradinis kalbos žodynas perteikia asociatyvią,

¹⁹ Юнг, К. Г. Проблемы современной психотерапии. Москва: Прогресс, 1993, p. 129.

menkai reflektuotą tautos protėvių patirtį. Kalbos „žodžių tvarka atitinka vaizdinių tvarką, todėl pirmiau eina kalbos dalys, kurios stipriausiai išreiškia jausmą žadinančius ir dėmesį patraukiančius vaizdus. Šitai apibrėžtoje kalbinėje bendrijoje susiformuoja vienoks ar kitoks žodžių tvarkos taisyklingumas,²⁰ – teigia Vilhelmas Vundtas. Vėlesni sintaksiniai ryšiai priklauso nuo kalbinės bendrijos specifinių poreikių ir kultūrinių sąlygų. „Tačiau mitologinė arba įsameninančioji apersepcijos forma apskritai yra ne kokia nors ypatinga ar nenormali jos atmaina, o natūrali pradinė jos pakopa. Stebėdami vaiką matome aiškius tokios apersepcijos pėdsakus,²¹ – pabrėžia Vundtas. Ir ne tik vaikas, bet ir psichologiškai subrendęs žmogus, pasak rusų psicholingvisto Jurijaus Karaulovo²² [*Юрий Караулов*], pirmą kartą susidūręs su nežinomu daiktu ar reiškiniu, jį suvokia asociatyviai ir šiuo pagrindu įvardina patyrimo medžiagą. Šių psichologų nuomone, asociatyvi žmogaus sąmonės veikla nėra vienmatis psichinis reiškinys: jį sudaro keletas viens po kito einančių paprastų suvokimo-prisiminimo procesų. (Čia dalyvauja ir žodžių vaizdiniai, tokie kaip tikriniai ir rūšiniai vardai). Reikia atkreipti dėmesį, kad žmogaus psichikoje egzistuoja dviejų formų asociacijos: pasyvūs ir aktyvūs išgyvenimai. Pasyvieji išgyvenimai gali daryti įtaką valios procesui, bet patys nekeičia savo būvio. Likdami asociatyvaus suvokimo lygmenyje jie gali lemti ne tik vaiko, bet ir suaugusio asmens iracionalias²³ nuostatas bei veiksmus. (Psichologinė ar egzistencinė krizė gali priversti prisiminti, apmąstyti ir išsiaiškinti šių išgyvenimų priežastis.) Aktyvieji išgyvenimai patenka į sąmonės dėmesio lauką ir tampa vėlesnių suvokimo procesų: kūrybinės vaizduotės, refleksijos ir mąstymo pirmine sąlyga.

Pirminis suvokimo lygmuo yra reikšmingas vėlesniam pažinimo procesui ne tik kaip miglotas asociatyvus prisiminimas. Čia glūdi įvairialypės žmogaus patirties ištakos. Pasak Jungo, pradinis patyrimas lemia intuityvias subjekto nuojautas, leidžiančias jam apčiuopti tam tikrose aplinkybėse esančias galimybes, kurios intelektui nežinomos dėl jo

²⁰ Vundtas, V. *Psichologijos pagrindai*. Vilnius: Alma littera, 2004, p. 346.

²¹ Ten pat, p. 346.

²² Караулов, Ю. *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука, 1987, p. 198.

²³ Edukologinė patirtis leidžia teigti, kad nemažai jaunų žmonių nepakankamai suvokia sąvokų reikšmes, nurodančias vienokias ar kitokias asmens būdo savybes. Jaunuoliai neižvelgia skirtumo tarp žodžių, pvz.: valdingas ir reiklus, puikus darbo organizatorius ir pedantiškas, kilnus (orus) ir išdidus bei kitų. Psichologiškai pasyvaus asmens savybes (pvz.: inertiškas, nuolankus, neišsiskiriantis iš kitų) jie suvokia kaip „gerą“ žmogų. Ypatybės, kuriomis pasižymi aktyvus asmuo, jie apibūdina kaip „piktą“ žmogų. Taip atsitinka todėl, kad negatyvius vaikystės ar paauglystės išgyvenimus, kuriuos jiems sukėlė santykis su autoritetu (tėvais, mokytojais, grupės lyderiu), minėti jaunuoliai susieja su tam tikromis asmens savybėmis ir jas žyminčiomis sąvokomis. Terminų „geras“ ir „piktas“ menkai reflektuotas vartojimas liudija, kad aptariamais jaunuoliais žmogaus vidinį pasaulį pažįsta tik asociatyviam suvokimo lygmenyje.

veiklos prigimtinio ribotumo. Asmens intuicija yra lėmusi ne vieną istoriškai reikšmingą mokslinį išradimą, meno šedevro gimimą. Ernstas Cassireris taip pat pabrėžia, kad „pirminės, betarpiškos ekspresyvos charakteristikos sudaro būties realumą ir patyrimo visumą. Čia „aš“ išlieka tame pačiame sąryšyje su patyrimo objektu.“²⁴ Šiam požiūriui pritaria ir Heideggeris. Jo teigimu,²⁵ senovės graikų natūrfilosofo sukurta sąvoka žymėjo esinio esatį taip, kaip ši jam reikėsi betarpiško patyrimo metu. Šiuolaikinis mąstymas remiasi intelekto sukonstruotomis sąvokomis, kurios tiesiogiai nebyloja būties. Taigi, pradiniam suvokimo lygmenyje į vieną visumą susilieja juslių duomenys, emociniai išgyvenimai ir subjekto dvasios būsenos patyrimo metu, todėl čia potencialiai glūdi įvairūs suvokimo objekto raiškos modusai. Kadangi iracionaliame suvokimo lygmenyje nėra aiškios objekto savybių ir subjekto išgyvenimų skirties, tai įvairialypis patyrimas sudaro vieną harmoningą darinį. Šiuo pagrindu kalbos kūrėjai ir formavo savo žodyną, todėl kiekviena sąvoka tapo simboliu. Gadameris teigdamas, kad kalba „apima viską, šalia jos nėra neišsakomybės,“²⁶ nurodo verbalinės kalbos galimybes. Mat, ir šiuolaikinio mokslo idėja išreikšta tik verbaliu forma negali būti visiškai aiški, suprantama. Kasdienė šneka įgauna konkretų apibrėžtumą dėl pagalbinių, ją lydinčių neverbalinių ženklų, kurie menkai išsilavinusio asmens kalbai suteikia daugiau aiškumo, nei jis išsako žodžiu. Atitinkamai, senieji kultūros veikalai tampa suprantamesni, jei kartu su šiais analizuojami tautos papročiai, įpročiai, vertybiniai orientyrai. Tai sudaro galimybę atverti gilesnius protėvių būties sluoksnius. Tad verbalinė kalba potencialiai apima visa, ką žmogus galėtų ir norėtų išsakyti, tačiau konkrečia šneka perteikiama mintis dažnai yra nepakankamai apibrėžta, neišbaigta. Simbolinė kalbos prigimtis ir sukuria tam tikrą distanciją tarp kalbėtojo ir klausytojo, neatitikimą tarp mąstomos idėjos ir formalizuotos jos išraiškos.

Problemos ištakos slypi vidiniame pažinimo procese. Pirminis įvairialypis sąmonės vaizdinys refleksijos metu skyla į daugybę elementų, kurie jau nebedera tarpusavyje, netgi prieštarauja viens kitam dėl prigimtinių ypatybių. Aukštesnėje pažinimo pakopoje minėti elementai praranda tiesioginį tarpusavio ryšį ir tampa atskirais mąstymo objektais, bylojančiais skirtingus pasaulio pažinimo aspektus. Sąvoka, lydinti visas tam tikro objekto suvokimo pakopas, taip pat pakeičia pirminį pavidalą: nuo vaizdingos,

²⁴ Кассирер, Э. *Философия символических форм. Феноменология познания*. Москва — Санкт-Петербург: Университетская книга, 2002, Т. 1, p. 62.

²⁵ Heideggeris, M. Kas tai yra — filosofija? *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 319.

²⁶ Gadameris, H. G. *Žmogus ir kalba. Istorija. Menas. Kalba*. Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 14.

daugiaprasmės iki „grynosios,“ su aiškiai apibrėžta reikšme bei jos vartojimo aspektais. Pradinė sąvoka žymi realų objekto raiškos būvį, kurį subjekto sąmonė fiksuoja patyrimo metu, o intelekto sukonstruoti – idealias jo veikimo sąlygas ir būdus.

Aptariamą gnoseologinę problemą Vakarų mąstymo tradicijos atstovai sprendė keletą šimtmečių: vieni jų rinkosi empirinį patyrimą (pvz., Davidas Hume), kiti intelektualinį (pvz., Rene Descartesas) suvokimą kaip teisingo pažinimo kriterijų ir tiesos nustatymo pagrindą. Ieškodami argumentų savo požiūriui pagrįsti ir plėtoti, šie mąstytojai orientavosi į tai, kas skiria juslinio ir intelektualinio patyrimo polių, o ne – kas juos vienija. Fenomenologinės krypties kūrėjai (Edmundas Husserlis, Maxas Scheleris ir kiti), taip pat daugelis hermeneutinės filosofijos atstovų analizavo minėtų pažinimo būdų sąsajas ir rado tinkamą sprendimą. Pasak Cassirerio, juslinio ir dvasinio patyrimo skirtumas egzistuoja tik potencialiai, o ne aktualiai. „Dvasia suteikia prasmę kūno veiklai, o kūnas sudaro dvasiai galimybę per ją reikštis.“²⁷ Pirminis patyrimo vaizdinys apima juslių duomenis, emocinius išgyvenimus ir dvasinę būseną patyrimo metu – visa tai lemia intuityvų patyrimo objekto suvokimą ir iracionalų jo vertinimą. Pastarasis aspektas čia reikšmingas tuo, kad refleksijos procese sukurta empirinė sąvoka apibrėžia ne tik juslinę medžiagą, bet ir perima vaizdinyje glūdinčią emocinį-vertybinį patirties aspektą, kuris patenka į vidinę žodžio plotmę. Pavyzdžiui, terminai „geras“ ir „piktas žmogus“ byloja emociškai sąlygota, iracionalų tam tikrų asmens savybių vertinimą. Aksiologinį kalbos aspektą tyrinėjęs Alfonsas Lingis taip pat pažymi, kad „vertinamieji teiginiai yra jėgos, kurios konkrečiu pasakymu pažadina ir paskatina žmogaus jėgas, <.[todėl].> gražūs žodžiai gražina, taurūs žodžiai taurina, stiprūs žodžiai stiprina, sveiki žodžiai suteikia gyvybingumo.“²⁸ Vadinasi, pirminis patyrimo vaizdinys, kurį Cassireris dėl emocinio-energetinio krūvio ir jo sąlygojamo vertinimo pavadina ekspresijos profenomenu, tampa *prasmės* radimosi šaltiniu ir priežastimi.

Žodžio prasmė yra vidinė grandis, kuri tarpusavyje susieja juslinę subjekto patirtį su mintimi, materialius patyrimo elementus su dvasiniais, realų gyvenimą su vertybe, idėja. Prasmė leidžia asmeniui suvokti ir tautos protėvių kultūrinį palikimą. Jei sąvokos reikšmė daiktą ar reiškinių apibrėžia taip, kaip ją suvokė žodžio kūrėjai, tai prasmė susieja jų pirminę, juslinę ir emocinę, patirtį su intelektine. Prasmė atspindi pažinimo turiniui

²⁷ Кассирер, Э. *Философия символических форм. Феноменология познания*. Москва — Санкт-Петербург: Университетская книга, 2002, Т. 3, p. 87.

²⁸ Lingis, A. *Nieko bendra neturinčiųjų bendrija*. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 52

suteiktą vertę. Vaikas mokydamasis gimtosios kalbos su tautos kultūrinėmis vertybėmis susisaisto betarpiškai. Jis stebi gyvenamąją aplinką, dalyvauja įvairiose liaudies šventėse, jų apeigose ir ritualuose, klausosi padavimų, pasakų ir legendų. Visa tai, kas čia išreikšta, vaikas išgyvena kaip savo individualios būties dalį. Taip tautos protėvių vertybiškai sąlygotas santykis su pasauliu tampa vaiko pasaulėžiūros pagrindu, kuriam gimtoji kalba suteikia formą. „Kol vertybės nėra mūsų asmeniškai pergyvenamos, tol jų mums nėra lygiai taip, kaip mums nėra dalykų, kurių nepažįstame“, – pabrėžia Girnius, – „jau besimokydami pirmųjų gimtosios kalbos žodžių, prisunktų prasme, idėjomis ir emocijomis, atsiskleidžiame tautos dvasiniam pasauliui.“²⁹ Verbaliniuose ir neverbaliniuose ženkluose prasmę atpažįstame per ją lydintį emocinį krūvį, kuris mumyse sužadina individualaus išgyvenimo prisiminimą, jo refleksiją ir net giluminius apmąstymus. Kuris prasmės aspektas taps dominuojančiu konkrečios ištarnos interpretacijoje, priklauso ir nuo jos konteksto, interpretatoriaus intencijos, išsilavinimo ir vidinės brandos. Kiek žymi realią gyvenimišką aplinką naujai kuriamos gimtosios kalbos sąvokos, tiek jose glūdinčios prasmės susijusios su savo ištakomis. Pasak Humboldto, visos didžiosios idėjos jau egzistuoja kultūrinėje terpėje iki jas pastebi ir įkūnija kūrėjas, tačiau tik gilios jo išvalgos ir apmąstymų dėka šios įgauna apibrėžtą formą ir giluminę prasmę. Tiek tikslingas menininko, mąstytojo ar mokslininko domėjimasis savo tautos dvasine kultūra, tiek iracionali jo vaikystės išgyvenimų patirtis sąlygoja tam tikrų jos pasaulėvaizdžio elementų įprasminimą kūrėjo darbuose. Šitai ryškiausiai pastebima tekstuose ar šnekoje, kuriuose aptariami klausimai glaudžiai susiję su pasaulėžiūra.

Kita vertus, kalba, per kurią asmuo pažįsta pasaulio struktūrą, įvairių jo elementų prigimtį ir tarpusavio ryšius, savo gramatine ir sintaksine bei semantine forma apriboja požiūrio į tam tikrą objektą galimybes, minties formavimo būdus. „Gimtoji kalba yra mąstymo a priori, kuriuo yra apsprendžiamas mąstomasis objektas,“³⁰ – teigia Maceina. „Be abejo, asmuo gali savo mąstymu šį jam duotąjį regėjimo kampą pripildyti nauju turiniu ir tuo būdu praturtinti gautąją pasaulio interpretaciją, bet jis negali susikurti naujos kalbos.“³¹ Svarbiausias verbalinės kalbos trūkumas – ji negali išreikšti viso žmogaus patyrimo turinio, todėl tam tikra jo dalis lieka intuityviam suvokimo lygmenyje. Kuo

²⁹ Girnius, J. *Tauta ir tautinė ištikimybė*. Chicago: Draugo spaustuvė, 1961, p. 98.

³⁰ Maceina, A. *Daiktas ir žodis*. Vilnius: Aidai, 1998, p. 113.

³¹ Ten pat, p. 121.

kalboje vartojamas žodis yra vaizdingesnis, tuo daugiau žmogaus gyvenimo aspektų kalbėtojas į ją perkelia, kartais pats to nereflektuodamas (dėl šios priežasties tam tikrose ištarose slypinti išmintis pranoksta jų autoriaus intelektualinę patirtį). „Kalba tik priemonė, už kurios slypi neregimas pasaulis, todėl kiekviena šneka, aukščiausia žodžio prasme, yra kova su mintimi, kurioje juntama tai jos stiprybė, tai bejėgiškumas,“³² – pabrėžia ir Humboldtas. Šia prasme ontologinis Heideggerio požiūris į kalbą nepakankamai pagrįstas. Teiginiu: „esinys pats savaime apibrėžia šneką taip, kad sakymas taikosi į esinio būtį,“³³ – mąstytojas būties apraiškas sutapatina su žmogaus kalba. Būties „kalba“, kuria ji išreiškia savo egzistenciją, prigimtimi iš esmės skiriasi nuo žmogaus kalbos. Pastaroji perteikia konkrečios kalbinės bendruomenės gyvenimišką patirtį, nulemtą ryšio su ją supančia aplinka. Šitai liudija verbaliniai ir neverbaliniai kalbos ženklai, kurie įvairiose kultūrinėse tradicijose tą patį daiktą ar reiškinį apibrėžia per skirtingus jo raiškos aspektus. Pavyzdžiui, lietuvis siuvimą išskiria kaip svarbiausią siuvėjo amato požymį, kuriuo ir įvardina šią profesiją, o vokiečių ją susieja su kirpimo veiksmu, čia išvelgdamas siuvėjo amato esmę [*schneider*]. Kasdienį pasveikinimą lydinčiu mandagiu klausimu *kaip tau sekasi?* lietuvis pabrėžia, kad palankiai susiklosčiusios aplinkybės daro lemiamą įtaką asmens gyvenimui. Tuo tarpu analogišką reikšmę nešantis anglosaksų išsireiškimas *How do you do* leidžia manyti, kad anglai ir amerikiečiai čia dėmesį skiria asmens veiklos būdai ir kokybei. (Galbūt, todėl daugiausia kūrėjų laimingo, sėkmingo, sveiko ir kitų gyvenimo taisyklių yra kilę iš anglosaksiškų kraštų.) Netgi neverbaliniai ženklai neturi universalių reikšmių: Vakarų civilizacijos žmogus šypsena traktuoja kaip palankumo ženklą, o Afrikos genčių čiabuviams šypsena sukelia baime, nepasitikėjimą. Tad žmogaus kalba visuomet tik istoriška, konkrečiai apibrėžta, realiai egzistuojančios bendruomenės kalba, kuri ir sąlygoja kiekvieno jos nario pasaulio supratimą. Gadameris *Tiesoje ir metode* formuluodamas metodologinius hermeneutinės filosofijos principus taip pat akcentuoja, kad „žmonės, auklėjami tam tikros kalbos ir kultūros sąlygotose tradicijose, pasaulį mato kitaip, nei žmonės, kurių tradicijos skiriasi.“³⁴ Net filosofas, analizuodamas pirmąją svetimos mąstymo tradicijos žodyną, nepažins būties daugiau, nei tai leidžia jo gimtoji kalba.

³² Гумбольт, В. *Язык и философия культуры*. Москва: Прогресс, 1985, p. 378.

³³ Heideggeris, M. Kas tai yra — filosofija? *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 325.

³⁴ Гадамер, Г.Г. *Истина и метод*. Москва: Прогресс, 1988, p. 517.

Jei neįmanoma į pasaulį žvelgti „kampu,“ kuriuo jį regi ir pažįsta kitos tautos atstovas, suvokti prasmes, kurias šis suteikia savo kalbai, tai prie svetimos kultūrinės tradicijos tekstų galime eiti ne tiesiogiai, o aplinkeliu. Šitai reiškia, kad į filosofinę tekstų analizę gali būti įtraukti iki-verbaliniai, iki-filosofiniai elementai, kurie atspindi daiktų, reiškinių vertes, įtvirtintas konkrečioje kultūrinėje tradicijoje. Iki-refleksiniai ir iki-filosofiniai rusų kultūros elementai sudaro galimybę nustatyti šios tautos vertybinius orientyrus, lemiančius esminių jos mąstymo ir veiklos principų formavimąsi. Šiuo pagrindu suformuotas semantinis laukas leidžia išaiškinti nevienareikšmiškai, netradiciškai Berdiajevo vartojamas filosofines sąvokas, ir taip atkurti vidinę prieštarų, daugiaprasmių jo samprotavimų logiką.

1. KELIAVIMO ARCHETIPAS RUSŲ KULTŪRINĖJE TRADICIJOJE

1.1. Išorinės ir vidinės keliavimo archetipo formavimosi sąlygos

Įvairių šalių kultūros specialistai išreiškia vieningą nuomonę, kad Rusijos kraštovaizdis darė ženkliai įtaką nacionalinio charakterio ypatumų, tam tikrų vertybinių nuostatų ir papročių formavimuisi bei įsitvirtinimui rusų kultūrinėje tradicijoje. Ilgus amžius atšiaurus tundrų ir stepių klimatas nesudarė galimybės minimų vietovių gyventojams pradėti sėslų gyvenimo būdą. Ieškodami maisto ir pastogės jie dažnai keldavosi iš vienos teritorijos į kitą. Be to, lėtą civilizacijos plėtrą čia sąlygojo mažas didelės teritorijos gyventojų skaičius, menka jų socializacija. Viduramžiais minėtos priežastys sudarė palankias sąlygas karingoms gretimų kraštų gentims grobti jų turta, valdyti žemes. *Visa tai neleido šių vietovių žmonėms jaustis savo žemės šeimininkais.* Pasak Arsenjevo,³⁵ menkai apgyvendintų, atokių Rusijos vietovių gyventojai pamatę, kad ateina svetimšaliai užkariautojai rinkti duoklės, caro valdininkai (atsikūrus ir sutvirtėjus Rusijos valstybei) rinkti mokesčių ar rekrūtų į kariuomenę, pasislėpdavo gimtųjų žemių platybėse. Klajūniška platumų žmogaus lemtis perteikta ir įprasminata rusų liaudies pasakose (pvz., „Jelena Išmintingoji“, „Apie caraitį Ivaną, degantį paukštį ir pilką vilką“ bei kitos)³⁶. Dažnai jų pagrindinis veikėjas dėl įvairių priežasčių priverstas iškeliauti, netgi pabėgti iš savo tėviškės. Jis nežino nei aiškaus kelio, nei konkretaus tikslo, kurį turįs pasiekti. Herojui aišku yra viena, kad dėl gimtame krašte viešpataujančio „blogio“ grįžti namo negališ, todėl jis priverstas keliauti ir nuolat ilgėtis mylimos žemės, jos žmonių. Laimingas atsitiktinumas nuveda klajūną į amžinos jaunystės, gėrio ir grožio šalį, esančią dangaus karalystėje. „Tikrųjų namų“ ilgesys atsispindi ir krikščioniškame rusų liaudies paprotyje. Vakarinė malda suburdavo visus šeimos narius. Buvo manoma, kad ji suvienija gyvuosius su mirusiais. Tai leidžia tikėtis mirusių protėvių apsaugos nuo įvairių nelaimių. Taip pat buvo tikima, kad bendras šeimos narių meldimasis sudaro jiems galimybę patirti mistinį sąlytį su dieviškąja realybe. Ji platumų žmogui įkūnijo tai, kas yra tikra ir pastovu.

³⁵ Арсеньев, Н. *Из русской культурной и творческой традиции*. London: Overseas Publikations Interchange Ltd., 1992, p. 180.

³⁶ *Русские народные сказки*. Санкт-Петербург: Азбука, 1997. p. 8-89.

Juodosios jūros Šiaurės Rytų, Šiaurės ir Šiaurės Vakarų regiono gyventojams geografinės aplinkybės buvo gerokai palankesnės ūkiniam ir politiniam išitvirtinimui jų gyvenamoje teritorijoje. Jau VI a. čia buvo išikūrusios slavų gentys. Į stambų politinį vienetą minėtų vietovių gyventojus sujungė Kijevo kunigaikštis Olegas [Олег] (†912), sukūręs pirmą Rusijos valstybę, pavadintą Kijevo Rusia. Savo kultūrinį ir politinį klestėjimą ji išgyveno valdant Olego įpėdiniui Sviatoslavui Igorevičiui [Святослав Игоревич] (†972), kuris krikščionybę oficialiai paskelbė Kijevo Rusios valstybine religija. Taip Rusios gyventojams kartu su Rytų krikščioniškos Bažnyčios ideologinėmis nuostatomis tapo prieinamas antiklos dvasinės kultūros palikimas. XIII a. mirus paskutiniajam vieningos Kijevo Rusios valdovui Vladimirui Monomachui [Владимир Мономах] (†1125), dėl bajorų nesutarimų šalis suskilo į keletą kunigaikštysčių. Jas pradėjo puldinėti mongolų-totorių ordos, vadovaujamos garsaus jų karo vado Čingischano. Užvaldęs nemažą dalį Rytų ir Vidurio Europos kraštų, pirmojo totorių-mongolų armijos vado anūkas Batijus šalia buvusios Kijevo Rusios žemių (dabartinės Astrachanės) įkūrė Aukso Ordos valstybę. Jos valdovas, vadinamas chanu, savo nuožiūra iš vietinių kunigaikščių skyrė užkariautų žemių valdytojus, gyventojus apkrovė dideliais mokesčiais-duoklėmis. Kadangi tuo metu jau nebuvo vieningos, gerai organizuotos Rusios žemių kariuomenės, tai užgrobtų kraštų gyventojai svetimšaliams priešinosi pasyviai, pavieniui, pavyzdžiui, nemokėdami duoklės, nužudydami jos surinkėjus. Maištaujančius miestus chano kariai nusiaubdavo ir sudegindavo, nelojalius žemių valdytojus nubausdavo mirtimi. Daugiau nei 200 metų [1270 — 1480] Rusios žemėse užsitęsusi mongolų-totorių viešpatystė lėmė ne tik šalies kultūrinį sąstingį, bet ir sąlygojo pasyvumo nuostatos likimo atžvilgiu susiformavimą bei išitvirtinimą dvasinėje rusų kultūroje. Tai liudija ir australų lingvistės Annos Wierzbickos semantinė likimo sąvokos pagrindinėse Europos kalbose analizė. Rusų kalbos leksikoje mokslininkė pasigedo termino, kuris žymėtų aktyvų asmens dalyvavimą savojo likimo kūrime. Pasak Wierzbickos,³⁷ rusų kalbos sąvokoje *sudba* [судьба] glūdi trys prasmių aspektai. 1) Šis terminas byloja apie tam tikrus žmogaus gyvenimo įvykius, kurie nėra sąlygoti jo asmeninių troškimų ir valios. 2) Sąvoka reiškia kitų žmonių (teisėjų, valdininkų ir pan.) daromą įtaką konkreto asmens gyvenimui. 3) *Sudba* — tai Dievo apvaizdos apraiška.

³⁷ Wierzbicka, A. *Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture Specific Configurations*. New York, Oxford: Oxford university press, 1992, p. 69.

Vokiečių, anglų leksikoje egzistuoja sąvokos [*schicksal, fate*], kurios nusako aukštesniųjų metafizinių galių daromą įtaką asmens gyvenimui. Lietuvių kalboje minėta prasme gali būti naudojamos dvi sąvokos, *lemtis* ir *dalia*. *Lemties* terminas nurodo negatyvų stichiškų gamtos ar kosmoso jėgų poveikį žmogaus gyvenimui. Šiuo aspektu *lemties* sąvokos prasmė gali būti lyginama su rusų kalboje egzistuojančios sąvokos *rok* [*рок*] prasme: čia aklų jėgų įsikišimas į žmogaus gyvenimą taip pat neneša teisingumo žymės. Lietuvių žodis *dalia*, malonybinis *dalužė* kaip ir rusų – *sudba, sudbynuška* žymi Dievo (dievybių) numatymą, kuris gali turėti teigiamą ir neigiamą poveikį asmeniui. Pastarasis traktuojamas kaip bausmė už nedorą jo elgesį. Tačiau lietuvių, anglų (ir keletą kitų Europos kalbų) leksikoje randame terminus [*likimas, destiny*], kurie žymi asmens valios ir proto galių daromą įtaką jo gyvenimo įvykių tėkmei, rusų žodyne sąvokos panašia prasme nėra.

Aiškinantis įvardintos pasaulėžiūrinės nuostatos istorinę kilmę ir kultūrinės apraiškas rusų nacionalinėje kultūroje, verta atkreipti dėmesį ne tik į aukščiau minėtų istorinių įvykių jai darytą įtaką, bet ir į skirtingą nei Vakaruose Rytų krikščioniškosios Bažnyčios ideologiją ir teisės nuostatas. Sviatoslavas Igorevičius rinkosi Rytų Bažnyčią krikštui ne tiek dėl religinių, kiek dėl politinių priežasčių. Pagal čia galiojusias teisės normas valstybės valdovas tuo pačiu tapdavo Bažnyčios galva: jis gaudavo įgaliojimą skirti patriarchus, galėjo juos atleisti dėl netinkamo pareigų vykdymo. Valdovo žodis buvo lemiamas svarstant teologinius klausimus, formuojant Rytų Bažnyčios ideologines nuostatas. Taip šalies valdovo įsakymai įgavo ne tik politinį-socialinį, bet ir dvasinį-moralinį statusą. Rusios gyventojai manė, kad valdovo įsakymo nevykdymas gali užtraukti Dievo bausmę. Dėl sakralizuoto valdovo statuso ne tik jo sprendimams, bet ir asmeniui buvo suteikta šventumo žymė. Istoriniai šaltiniai byloja apie rusų valstiečių naivų tikėjimą rusų caro, jų meiliai vadinamo tėveliu [*батьюшка*], gerumu: gailestingumu, supratingumu, teisingumu. XVIII a. rusų istorijos šaltiniuose fiksuotas įvykis apie atokios Sibiro vietovės valstiečius, kurie nešė carui raštišką skundą dėl vietinių dvarininkų savivalės, tikėdamiesi, kad valdovas šitai sužinojęs nubaus jų skriaudikus. Po Petro Pirmojo mirties Rusijos bajorai išsikovojo teisę spręsti asmeninius ir ūkinius valstiečių gyvenimo klausimus, savo nuožiūra juos bausti ir net išsiųsti į katorgą (šią teisę jie išlaikė iki baudžiatvės panaikinimo XIX II pus.). Remiantis minėta teise, rusų dvarininkas buvo traktuojamas kaip baudžiauninko „žemiškasis viešpats“, t.y.

pasaulietinis ir dvasinis jo vadovas. Šitai reiškė, kad bajoras tapo tarpininku tarp valstiečio, tarno ir Dievo. Dvarininkas reprezentavo dieviškąją teisingumą žemėje, tuo pačiu perėmė moralinę jo valdomo asmens atsakomybę prieš Dievą. Religinis-moralinis aukščiau aptartų šalies valdovo ir bajorų teisių interpretacijos aspektas lėmė rusų liaudies nuolankumą, pasitikėjimą (tiesioginio ir netiesioginio) valdovo sprendimais, kurie laikui bėgant sąlygojo *savitą autoritetą* vaidmens rusų nacionalinėje kultūroje sampratą. Asmens pasyvumas, inertiškumas čia traktuotinas ne tik kaip nacionalinio būdo bruožas (būdingas ir lietuvių tautai), bet ir – kaip gyvenimiška pozicija, moralinė nuostata. Ją perteikia viena svarbiausių viduramžiais suformuluotų dorybių – „smirenijė“ [*смирение*]. Ši sąvoka reiškia asmens nuolankumą, susitaikymą su lemtimi. Psichologine prasme minima nuostata yra pozityvi, skirtingai nei senovės graikų. Šie manė, kad žmogus yra bejėgis prieš likimą, kurį valdo aklos ir neteisingos kosminės jėgos. Rusų pravoslavų nuolankumas lemčiai perteikia žmogaus tikėjimą neišvengiamybe žemiškos kančios, nes ši nuskaidrina žmogaus sielą, ir viltį patirti visavertį gerį dieviškoje tikrovėje.

Tradicinėje visuomenės sanklodoje stebimą rusų žmogaus pasyvumą istorinio-politinio vyksmo ir individualaus istorinio likimo atžvilgiu atsveria vidinis, religinis ir moralinis, jo aktyvumas. Šis grįstas jau minėtomis kultūrinėmis apraiškomis ir tam tikromis religinėmis nuostatomis. Rusų protėviams buvo žinoma pasaulėžiūrinė sielos keliavimo idėja. Reiškinių kaitą jie aiškino remdamiesi natūrfilosofine samprata apie nenutrūkstamą keturių žemės elementų sąveiką, kurių svarbiausia yra ugnis. Ji skyla į dvi priešingų energetinių polių jėgas, kurių raiška pasaulyje sukuria gerį ir blogį. Buvo tikima reinkarnacija. Manoma, kad „piktavali“ asmens siela būtinai turi patekti į objektą, kurio veikimas iš esmės priešiškas žmogui.

Archainiam sielos keliavimo motyvui krikščioniškoji pasaulėžiūra suteikė naują formą, senąją turinį papildė savitomis prasmėmis. Rytų krikščionybės dogmose buvo įtvirtinta nuostata, kad žmogus dėl intelekto prigimtinio ribotumo neįstengia pažinti Tiesos [*Истина*]. VII a. Rytų teologas Izaokas Siras suformulavo savitą krikščioniškos maldos būdą, pavadintą „begarsė malda mintimis.“³⁸ Simeonas Naujasis Teologas [949 – 1022] rašė: „dvasinių dalykų [*святого*] regėjimas skiriasi nuo įprastinio, nes {pirmajam} nereikalingi pojūčiai ar kitas šaltinis, išskyrus intuiciją. Minties nuskaidrėjimas yra

³⁸ Замалеев, А. *Философская мысль в средневековой Руси*. Ленинград: Академия наук СССР, 1987, p. 39.

įžvalga to, ką aptinka „dvasios akys“ — šitai aukščiau prigimties, žodžio ir proto.³⁹ Filosofinį pagrindimą mistinei Dieviškos būties kontempliacijai, pavadintai izichija, sukūrė Grigalius Palama [1296-1359] ir jo mokymo sekėjai (palamitai). Atmetus filosofinę racionalistinę religinės tiesos aiškinimo galimybę, Bizantijos ir Rusijos vienuoliai-teologai bei filosofai pasauliečiai dėmesį skyrė etinei problematikai. Čia susiformavo dvi teorinės pozicijos, mistinė-asketinė ir praktinė. Rytų krikščioniškajai tradicijai priklausantys vienuoliai propagavo asketinių asmens dorybingumo idealą: susitaikymą su esamomis aplinkybėmis, pasyvumą ir abejingumą žemiškoms gėrybėms, malonumams. Visa tai turi pasireikšti vangumu kasdieniuose darbuose, nes tik gobšuoelis, sukčius aistringai siekia materialinių tikslų realizavimo. Etinį asketiško gyvenimo būdo principą iliustruoja lietuvių kilmės XV a. pravoslavų vienuolio ir filosofo Josifo Volockio [*Иосиф Волоцкий*] teiginys: „Kas inertiškas ir niekur neskuba, tą caras myli labiausiai.“⁴⁰ IX a. Bizantijos vienuolis Grigalius „Nuodėmingasis“ veikale *Rinkinys* formuluoja alternatyvią etinę poziciją. Jis teigia, kad „tikrasis tikėjimas pasireiškia tarnyste žmonėms,⁴¹ t.y. praktine dorybinga veikla, kurios svarbiausias bruožas gailėstingumas. Jam pritaria ir Kijevo Rusios kunigaikštis Vladimiras Monomachas. Kūrinyje *Patokymai* filosofuojantis šalies valdovas smerkia tinginystę ir skatina savo krašto žmonių aktyvią ūkinę ir bendruomeninę veiklą. Vladimiras Monomachas pabrėžia žinių vaidmenį asmenybės formavimuisi: „jos suteikia stiprybės ir sąlygoja asmens teisingumo jausmą.“⁴²

XVI a. krikščioniškuose metraščiuose rašoma, kad Rusijos gyventojai vis dar tiki įvairiomis dvasiomis ir angelais, gyvenančiais gamtoje. Vienos dvasios yra geranoriškos ir stengiasi žmogui padėti, kitos — piktavalės. Buvo manoma, kad „piktosios“ dvasios apniktas asmuo užmirštąs artimuosius pagal kraują bei papročius ir stengiasi įtikti pats sau.⁴³ Krikščioniškųjų pasaulėžiūros elementų daromoje įtakoje seniesiems rusų liaudies papročiams ima dominuoti moralinė istorinės būties samprata, kuri pakoregavo asmens gyvenimo uždavinį. Atlikti gerus darbus: įsitraukti į aktyvią ūkinę kaimo bendruomenės veiklą, padėti kaimynui, kai ši ištinka nelaimė. Taip išvyti savyje glūdinčią „piktąją“

³⁹ Ten pat, p. 40.

⁴⁰ Замалеев, А. *Лепты. Исследование по русской философии*. Санкт Петербург: изд. Санкт Петербургского у-та, 1996, p. 29.

⁴¹ Замалеев, А. *Философская мысль в средневековой Руси*. Ленинград: Академия наук СССР, 1987, p. 108.

⁴² Замалеев, А. *Лепты. Исследование по русской философии*. Санкт Петербург: изд. Санкт Петербургского у-та, 1996, p. 33.

⁴³ Ten pat, p.19.

dvasią. Moraliniu pavyzdžiu rusų žmogui tapo vienuolis atsiskyrėlis, vadinamas senoliu [смапей]. Jo natūralistinis gyvenimo būdas, meilė gamtai ir įvairialypė pagalba į jį besikreipiančiam asmeniui buvo artima senajai rusų žmogaus pasaulėjautai – tai ir nulėmė šio žmogaus autoriteto iškilimą kaimo bendruomenėje. Vadinasi, ne oficialus Rytų Bažnyčios suformuotas moralinis idealas, askezė ir malda, atspindintys Kristaus kaip Dievo Sūnaus veikimą pasaulyje, o žmogiškosios Jėzaus savybės: bendruomeniškumo jausmas, gailestingumas silpnesniems ir pagalba vargstantiems, atitiko rusų liaudies pasaulėžiūrinės nuostatos. Jėzaus Kristaus „žemiškoji“ veikla ir tapo XIX a. rusų filosofų kuriamo etinio modelio pagrindu.

Istorinėje literatūroje sutinkama nuomonė, esą rusų tautos kultūrinėje tradicijoje (iki XX a. 3-io dešimt.) egzistavo dvitikystė. Aničkovas⁴⁴ dviejų skirtingų pasaulėžiūrinių tradicijų sąveiką rusų nacionalinėje tradicijoje aiškina kaip natūralų istorinį reiškinį, kuris būdingas kiekvienai kultūrai, kai čia iš esmės keičiasi vertybės. Naujos pasaulėžiūros elementų įsisavinimas visuomet vyksta palaipsniui. Be to, mokslininko nuomone, įvairių gamtoje gyvenančių dievybių garbinimas atitiko rusų kaimo žmogaus gyvenimo būdą, todėl jis nebuvo linkęs vadovautis kita pasaulio samprata. Zamalejevas pabrėžia,⁴⁵ kad tautos pasaulėžiūrinio sinkretizmo šaltinis yra *Senasis Testamentas*, nes jo pagrindu vyko rusų tautos krikščionizacija. Jame neatmetamas protėvių kultas, nerašoma apie pomirtinį gyvenimą, neneigiamas šio pasaulio realumas ir jo žemiškos gėrybės. *Senajo Testamento* dvasia atitiko natūralistinę ir dualistinę rusų žmogaus pasaulėžiūrą, susiformavusią archainiame kultūros tarpsnyje. Rusų istorikų straipsnių rinkinyje *Senoji Rusia*⁴⁶ pažymima, kad Rytų teologų-filosofų raštai kaip ir Rytų Bažnyčios ideologinės nuostatos iki Bizantijos imperijos žlugimo (XV a.) buvo prieinamos tik aukšto rango rusų dvasininkams, vienuoliams-knygininkams. Be to, iki XVII a. šalyje nebuvo mokyklų, universitetų, kuriuose būtų aiškinamos ir gvildenamos Rytų krikščioniškųjų mąstytojų iškeltos teologinės ir etinės problemos, todėl naujų vertybių samprata formavosi senosios pasaulėžiūros pagrindu.

Kiekvienoje nacionalinėje tradicijoje stebima savita krikščioniškų vertybių, moralinių normų samprata. Ši atspindi konkretaus krašto gyventojų bendrą dvasinę ir

⁴⁴ Аничков, Е. *Язычество и древняя Русь*. Москва: Индрик, 2003, р. 303.

⁴⁵ Замалеев, А. *Лепты. Исследование по русской философии*. Санкт Петербург: изд. Санкт Петербургского у-та, 1996, р. 15.

⁴⁶ *Древняя Русь: пересечение традиции*. Сост. Мильков В.В. Москва: Скрипторий, 1997, р. 321.

istorinę-kultūrinę patirtį, išreikštą folklore, papročiuose. Pavyzdžiui, rusų liaudies pasakose pagrindinis veikėjas vaizduojamas pasyviai vaidmenyje. Jis nėra blogio kūrėjas ir net jo nesirenka, herojus atlikdamas gerus darbus gali tik išvyti „piktąją“ dvasią [„*нечистый дух*“] iš savo sielos. Blogio šaltinis yra kosminė, dvasinės prigimties jėga — „piktoji“ dvasia, kuri egzistuoja nepriklausomai nuo įsikūnijimo į konkretų asmenį. (Senojoje rusų pasaulėžiūroje „piktoji“ dvasia buvo aiškinama kaip nedorybingo mirusio žmogaus siela). „Piktojoje“ dvasioje slypi prigimtinė galia apvaldyti žmogų dėl šio neryžtingumo ar naivumo, įsikūnyti į kiekvieną gyvą būtybę. Aptariamose pasakų detalėse išryškėja rusų žmogaus pasyvumas savojo likimo atžvilgiu. Blogis ir gėris, kuriuos tenka jam patirti, suvokiami kaip lemties, neapčiuopiamų kosminių jėgų poveikio žmogui rezultatas. Verta atkreipti dėmesį, kad žmogaus kūnas, materialumas tiek rusų folklore, tiek krikščioniškuose papročiuose netraktuojami kaip blogio, ontinio ar moralinio, priežastis.

Panašų požiūrį į pasaulį aptinkame Grigaliaus Nysiečio [335~394] veikaluose. Mąstytojas pabrėžia, kad kūnas sudaro galimybę skleisti žmogaus sielai: „proto jėga neįmanoma be juslinės energijos.“⁴⁷ Harmoningą kūno ir sielos sąveiką laiduoja sinergetinis ryšys. Jis aiškintinas kaip dieviškos energijos principų besąlygiškas veikimas žemesnės prigimties energetinėse struktūrose. Žmogaus istorinės būties uždaviniu tampa aktualizavimas energetinės galios, slypinčios jo sieloje. Šios galios harmoningas veikimas ir nulemia asmens dorybingumą. Grigalius Palama samprotauja⁴⁸, jei žmogus yra Dievo kūrinys, tai ir jo kūnas yra Dievo kūrinys. Dievas netiesiogiai kūrė pasaulį, o per savo kūrybinę galią — dieviškąją energiją. Ši susieja Kūrėją su kūrinija, dvasią su materija, kūną su siela. Kosminė energija sudaro galimybę dviem prigimtims koegzistuoti pasaulyje ir per tarpusavio sąveiką atskleisti esmiškai skirtingas savybes. Grigalius Nysietis ir Grigalius Palama energiją traktuoja kaip dieviškos prigimties galią, kuri gali veikti savarankiškai nuo prigimtinio šaltinio (Dievo esmės). Ši energija, būdama visatos formavimosi sąlyga ir būdas, lemia žmogaus būties radimąsi ir egzistavimą. Minėtų mąstytojų pažiūra apie neaprėpiamomis visatos platybėmis sklindančią, ir taip kuriančią dieviškąją energiją, istoriškai gali būti susijusi su sielos keliavimo idėja, kuri buvo įsigalėjusi archainėse Rytų kultūrose (taip pat ir — slavų protėvių).

⁴⁷ Святой Григорий Нисский. *Об устройении человека*. Московская духовная академия, 1995, p. 47.

⁴⁸ *Беседы святого Григория Паламы*. Монреаль: Братства преп. Иова Пачаевского, 1975, Т. 2, p. 88.

Tai, kad keliavimo motyvas tapo vienu esminių rusų pasaulėvaizdžio elementų lėmė ne tik įvardinti religiniai, bet ir istoriniai veiksniai. Vienas iš jų, Rusios politinio ir kultūrinio centro kaita, sukurianti keliaujančios šalies įvaizdį. IX a. Kijevo Rusios kunigaikštystė politiškai ir kultūriškai suvienijo tris etnosus (belorosus, malorosus ir velikorosus). XIV a. iškilusi Maskvos kunigaikštystė perėmė ne tik Kijevo Rusios valstybines funkcijas, bet ir kultūrinį paveldą. Iki šiol minėtų tautų atstovai save vadina rusakalbiais (dažniausiai gyvenantys svetimuose kraštuose). Vadinasi, bendras trijų tautų istorijos tarpsnis, susiejęs jas kalba, religija ir papročiais į vieną kultūrinį darinį, ir dabar jų atstovams išlieka kultūrinio identiteto pagrindų, o ne išskirtinės nacionalinės savybės. Kitas čia svarbus istorinis veiksnys yra Rytų ir Vakarų krikščioniškųjų Bažnyčių skylimas [1054-ais m.] ir Bizantijos imperijos žlugimas [1484-ais m.]. Šie istoriniai veiksniai Rusijos valstybinės ideologijos kūrėjams⁴⁹ leido teigti, kad jų šalis yra vienintelė bizantiškos kultūrinės tradicijos paveldėtoja bei tęsėja. Remdamasis šia pažiūra XVI a. senolis Filofėjus [*старецъ Филофей*] kuria istorinę Rusijos viziją: „Maskvos valdovas savo padėtimi būdamas lygiaverčiu Dievui [*богоровным*] tampa vieninteliu romėnų didybės ir Bizantijos imperatorių paveldėtoju, pravoslavų tikėjimo gynėju — vieninteliu krikščionių vadovu šioje žemėje. <...> Ir taip iki pasaulio pabaigos: dvi Romos žlugo, trečioji tvirtai stovi, ketvirtosios jau nebus.“⁵⁰ Senolis Filofėjus šalies valdovui suformuluoja du istorinius uždavinius. a) Misionierišką: atvesti į krikščionybę tuos kraštus ir tautas, kurie dar neišpažįsta pravoslavų tikėjimo. b) Perimti Rytų Bažnyčios vidinius rūpesčius ir vadovauti dvasiniam pasauliečių gyvenimui.

Įdomu tai, kad Rusijos viduramžių istoriosofinėje mintyje, religinių erezijų ideologijoje, net liaudies religiniuose ir moraliniuose papročiuose nėra akcentuojamas „dangiškasis“ žmogaus istorinio buvimo aspektas. Čia iškeliami visuomeniniai siekiai: bendruomeniškumo principas, socialinio teisingumo, religinės tolerancijos ir kiti. Pabrėžiama tautos religinės misijos pasaulyje svarba. Taip krikščioniška etinė žmogaus būties samprata, kurios esmę nusako asmens sielos moralinis tobulėjimas, XVI — XIX a. rusų kultūroje įgauna socialinį raiškos pobūdį.

⁴⁹ Kaip pažymi Zamalejevas, XV — XVI a. Rusijoje paplito politinio pobūdžio filosofiniai traktatai, kuriuos daugiausia rašė pravoslavų vienuoliai. Tokio pobūdžio kūrinių radimąsi Rusijoje sąlygojo valdovo politinių galių stiprėjimas ir šalies centralizacija. Vienas žinomiausių minėtų traktatų kūrėjų — Josifas Volockis. Jo mintimis apie dviejų valdžių, dvasinės ir politinės, išskyrimą rėmėsi Ivanas Rūstusis.

⁵⁰ Замалеев, А. *Философская мысль в средневековой Руси*. Ленинград: Академия наук СССР, 1987, p. 21

Į vieną visumą susiejus rusų kalboje randamas sąvokas: erdvė [„пространство“]; šalis [„страна“]; keliauti, klajoti [„странствовать“]; klajūnas, piligrimas [„странник“], gauname prasmingą žodžių junginį. Jį galima interpretuoti taip: *neaprėpiama šalies erdvė keliaujas piligrimas*. Šis vaizdingas apibūdinimas nusako rusų nacionalinio pasaulėvaizdžio esmę. Čia atsispindi klajūniška Platumų žmogaus lemtis, jo siekis rasti saugų prieglobstį, taip pat išryškėja įvardintų paieškų kryptis (suformuota Rusijos pravoslavų vienuolių raštuose).

1.2. Keliavimo motyvas XIX a. rusų filosofinės tradicijos kūrėjų veikaluose

XVIII a. – XIX a. Europos idėjinį daugialypiškumą lėmė tam tikri istoriniai-politiniai ir kultūriniai veiksniai. Prancūzų švietėjų suformuota gamtamokslinė pasaulėžiūra, liberalios socialinės-politinės idėjos, sparčiai besivystanti ekonomika, pramoninė gamyba sąlygojo socialinių modelių, moralinių nuostatų Vakarų visuomenėse kaitą. Čia ėmė ryškėti pragmatiniai, utilitariniai elementai. Skeptiškas naujos mokslininkų kartos (sociologų, psichologų, filosofų) požiūris į metafizinę filosofiją, religines vertybes, žmogaus dvasinį pasaulį, visuomenės orientavimasis į materialines vertybes, sukėlė kai kurių menininkų, filosofų nepasitenkinimą. Tai jie išreiškė gamtamokslinei pasaulėžiūrai alternatyviomis idėjomis. Menininkai iškėlė herojiškumą, kilnumą, žavėjosi viduramžių Europos kultūra, o filosofai dvasinės atgaivos ir naujų idėjų ieškojo Rytų kraštų religinėje-filosofinėje pasaulėžiūroje (pvz., Friedrichas Wilhelmas Schellingas, Arthuras Schopenhaueris, Friedrichas Nietzsche). Vakaruose studijuojančius jaunosius rusų intelektualus taip pat veikė kultūrinio gyvenimo įvairovė. XIX a. pr. Maskvoje susikūrė „Liubomudrov“ [любомудров] draugija, vienijanti literatus, publicistus ir filosofus. Arsenjevas išskiria Viazianskio saloną kaip vieną pagrindinių to meto intelektualų susibūrimo centrų Maskvoje.

Pagrindinė disputų tema buvo Rusijos politinė ir kultūrinė ateitis, kurios svarstymas iš saloninių diskusijų lygmens peraugo į filosofinius traktatus. Idėjiškai brandžiausias iš jų yra Chomiakovo *Istoriosofija*, kurioje mąstytojas pateikia ontologinę žmonijos istorijos interpretaciją. Pasak Chomiakovo, pasaulio tautų kultūrinį vystymąsi nulemia du kosminiai principai, laisvė (*iraniškasis*) ir būtinybė (*kušitiškasis*). „Pastebime, kad visas

religijas galima suskirstyti į dvi grupes: vienos buvo garbinama dvasia kaip kūrybinė laisvė, kitose – nusilenkiama pačiam gyvenimui kaip būtinybės faktui su amžinybės žyme.⁵¹ Kultūrinėje tautos raiškoje dominuojantis pradas sąlygoja jos vystimosi kryptį ir formuojamus tikslus: *iraniškasis* – tvirtus dvasinės kultūros pagrindus, o *kušitiškasis* lemia civilizacijos plėtrą. Išanalizavęs pasaulio kultūros istoriją filosofas prieina išvados, kad abu kosminiai pradai turi sąveikauti aukštesniojo pagal prigimtį, t.y. iraniškojo prado pagrindus. Vienpusiškai vystoma kiekvienos šalies kultūra sunyks. Pasak Chomiakovo, bendruomeniška rusų kaimo dvasia, tautos religingumas, Rytų Bažnyčios religinių nuostatų autentiškumas ir Vakarų Europos šalių pasiekimai socialinėje-politinėje ir technologijų srityse – visa tai susiejus į vieną visumą, sudarytų tinkamas sąlygas minėtų kraštų kultūriniam atsinaujinimui ir vystimuisi. Kirejevskis pažymi, kad „svarbiausias Rusijos švietimo uždavinys yra ne perimti Vakarų Europos švietimo rezultatus, o atskleisti tikrą ir pilną tiesą, glūdinčią ruso sąmonėje.“⁵² Rusų intelektualams, išsilavinimą įgijusiems Vakarų Europos universitetuose, filosofas siūlo gilintis į Rytų Bažnyčios Tėvų palikimą, nes jie „ne protu, o intuicija per mistinę kontempliaciją išvelgia dieviškąją Tiesą.“⁵³ Šias idėjas intelektualai turį skleisti plačiajai visuomenei, pasitelkdami geriausius Vakarų mokymo metodus. Minėtų kultūrfilosofinių nuostatų pagrindu saloninių disputų lankytojai susivienijo į visuomeninį judėjimą, pavadinimu slavofilai [*славянофилы*].

Kritinėje literatūroje galima aptikti nuomonę, esą rusų originaliosios filosofijos kūrėjų pasaulėžiūrai tiesioginę įtaką darė vokiečių idealistinės filosofijos atstovai. Negalima paneigti fakto, kad Kirejevskis ir Chomiakovas studijavo Vokietijos universitetuose, kur susipažino su vokiečių filosofine tradicija. Būdamas studentu Kirejevskis rašė, kad jį žavėjo filosofinė Schellingo kūryba, tačiau minėtos biografijos detalės nesudaro galimybės priėti apibendrinančių išvadų apie rusų mąstytojų filosofinės pasaulėžiūros ištakas. Romantines minimų vokiečių ir rusų filosofų kūrybos nuostatas lėmė laisvės kaip asmens kūrybinio polėkio, pilnaverčio dvasinės kultūros vystymosi, metafizinių klausimų svarstymo ir kitų humanistinių vertybių ilgesys. Rytų kultūros šalyse dominuojanti pažiūra į būtį kaip nuolatinį kosminį tapsmą, jo sąlygojamą daiktų

⁵¹ Хомяков, А. *Работы по историософии*. Москва: Медиум, 1994, p. 276.

⁵² Киреевский, И. *Полное собрание сочинений*. Москва: тип. императорского Московского университета, 1984, p. 367.

⁵³ Ten pat, p. 367.

laikinumą ir žmogaus kančios kilmę, kuri siejama su metempsichozės idėja, yra aptinkama ir senovės slavų pasaulėžiūroje. Šitai liudija glaudų archainių kultūrų ryšį. Ankstyvųjų viduramžių metraštininkai nenurodo minėtos pasaulio sampratos kultūrinių ištakų. Dabarties kultūros tyrinėtojai mano, kad sielos persikūnijimo ir kitos idėjos buvo žinomos indoeuropiečiams, o slavai yra arijų palikuonys. Natūralistinė pasaulėžiūra dominuoja ir krikščioniškuose rusų liaudies papročiuose. Dieviškąją energiją kaip pasaulį kuriančią galią teigia ir Rytų Bažnyčios Tėvai. Tad Chomiakovas, Kirejevskis ir kiti slavofilai, gilindamiesi į tautos dvasinės kultūros paveldą, Rytų patristikos veikalus, randa pasaulėžiūrinės nuostatos, artimas budistinėms, kuriomis domėjosi vokiečių romantikai.

Kritišką požiūrį į rusų kultūrinį paveldą, socialinę-politinę situaciją išreiškė alternatyvaus judėjimo, pasivadinusio *zapadnikais* [*западники*], atstovai Aleksandras Gercenas [*Александр Герцен*], Visarjonas Belinskis [*Виссарьён Белинский*] ir kiti. Tačiau Rusijos ateities viziją jie matė analogišką slavofilams, esą įvykus kultūrinam lūžiui, šalis atsinaujins ir taps lyderiaujančia pasaulyje. Filosofuojančio publicisto Piotro Čaadajevio [*Пётр Чаадаев*] nuomone, kuris simpatizavo *zapadnikų* nuostatoms, nauju Rusijos kultūrinės eros pagrindu taps krikščioniškos tiesos realizacija istorinėje erdvėje. Kritiškas *zapadnikų* požiūris į rusų pravoslaviškos kultūros idealus, nenuosekli jų idėjinė pozicija nesusilaukė platesnio visuomenės palaikymo, o slavofilų kultūrologinės ir istoriosofinės pažiūros su kiekviena nauja rusų mąstytojų karta įgaudavo vis brandesnę ir gilesnę idėjinę išraišką. Slavofilų sekėjas Dostojevskis, pasivadinęs *dirvininku* [*почвенник*], didžiausią dėmesį skyrė rusų žmogaus būdo analizei. Mąstytojo nuomone, džiaugsmas ar liūdesys, pyktis ar susikaupimas darbe, maldoje yra dviejų sielos pradų reiškimosi rezultatas. Asmens vidinis gyvenimas priklauso nuo jo santykio su kitu asmeniu, bendruomene, gamta ir Dievu. Įvairiapusis ir geranoriškas žmogaus ryšys su supančia aplinka suteikia jam galimybę geriau pažinti save, pamilti gamtą ir Dievą, jaustis pilnaverčiu bendruomenės nariu. Taip sukuriama sielos harmonija. Minėtą reiškinį filosofas apibūdina *gyvu gyvenimu* [*живая жизнь*], sudarančiu asmens istorinio buvimo esmę ir prasmę. Abejingumas artimui, gamtai, atsiribojimas nuo aktyvios bendruomeninės veiklos liudija žmogaus susvetimėjimą su savimi, kuris ir tampa jo moralinio, dvasinio regreso priežastimi. Ir tautos kultūrinis gyvenimas turėtų būti grįstas „*gyvo gyvenimo*“ principu. „<...>Rusijos atgimimo esmė slypi ne ekonomikos naujume, o

moraliniame.⁵⁴ Šalis privalo „kurti savo kultūrą pagal Kristaus paveikslą“⁵⁵ — teigia Dostojevskis. Levas Tolstojus [*Лев Толстой*] pritaria slavofilų istoriosofinėms idėjoms apie Rusijos kultūrinę ateitį, pabrėždamas krikščioniškų moralinių vertybių reikšmę asmenybės formavimuisi bei tautos kultūriniam vystimuisi.

Kadangi rusų originalios filosofinės minties formavimąsi lėmė kultūrinis šalies atsinaujinimas, tai slavofilai ir zapadnikai iškėlė ir sprendė šalies kultūrinio vystimosi krypties klausimą. Dėl šios priežasties XIX a. rusų filosofijoje dominavo istoriosofinė tematika, sąlygojusi tautos mesijo idėjos atgimimą. Minimam metu ši idėja aptinkama ir vokiečių, lenkų publicistinėje bei filosofinėje literatūroje. Tai žymi tautų nacionalinės savimonės formavimosi pradinį tarpsnį, lydimą iracionalių, mistinių ir religinių, kultūros elementų. Tačiau rusų tautos mesijo vizija susiformavo labai seniai ir nuolat atgimsta, įgaudama vis naujus raiškos aspektus, kurie atspindi kiekvieno laikmečio kultūrinę dvasią. (IX a. ši idėja fiksuota Nestoro metraštyje, XV a. Josifo Volockio ir Senolio Filofėjaus filosofinėje mintyje, XIX a. slavofilų, Dostojevskio, Solovjovo, XX a. Berdiajevo, Florenskio, Bulgakovo, Karsavino ir kitų mąstytojų kūrinuose, įvairiuose dabarties rusų kūrėjų veikaluose). Ne tik rusų, bet ir senovės judėjų religiniai įsitikinimai sudarė galimybę pastariesiems daugelį amžių vadovautis šia nuostata ir mėginti ją realizuoti kultūrinėje erdvėje. Čia abi tautos susitiko po Lietuvos Lenkijos kunigaikštystės padalijimo (XVIII a.), nes nemaža dalis žydų nuo seno buvo apsistoję minimoje teritorijoje. Ir rusų, ir žydų kultūrinėje raiškoje iškildavo tautos mesijo idėja, turėjusi įtakos jų tarpusavio kultūriniam ryšiams. Apžvelgsiu keletą filosofinių samprotavimų šia tema, rašytų skirtingu istoriniu laiku (nuo XIX — XXI a.). Gačėvas išvelgia „metafizinę žydų ir rusų tautų trauką ir negalią“⁵⁶ kuri tam tikrais istoriniais tarpsniais pasireiškė kaip glaudus jų atstovų bendradarbiavimas dėl juos siejančios mesijinės idėjos, kitais — virto kultūrinio priešišku. Aleksandras Abraškinas [*Александр Абрашкин*] *Viduramžių Rusia ir Biblijos paslaptys* pristato savitą, tačiau menkai argumentuotą istorinį požiūrį į slavų ir judėjų kultūrinį ryšį. Jis rašo, kad žydų ir rusų tautų panašias dvasinės kultūros vertybes bei mesijinę jų raiškos kryptį nulėmė bendra jų protėvių istorija. Dar XIII a. p. K. rusų protėvių (*rusenu*) gentis klajojo po

⁵⁴ Белопольский, В. *Достоевский и философская мысль его эпохи: концепция человека*. Ростов: PRESS Ростовского университета, 1987, p. 190.

⁵⁵ Ten pat, p. 239.

⁵⁶ Gačėvas, G. Tautinis kosmo-psycho-logosas. *Liaudies kultūra*. Vilnius: Liaudies kultūra, 1998, nr. 4, p. 64.

Egipto karalystės valdas ir puldinėjo atokias jų gyvenvietes, taip susilpnindami šios šalies galią ir sudarydami palankias sąlygas izraelitams pabėgti iš Egipto nelaisvės. Vėliau abi tautos įsikūrė Kanaano žemėje, šitai sąlygojo arijų kalbos, papročių daromą įtaką besiformuojančiai izraelitų kultūrai. Pasak Abraškino, netgi Jonas Krikštytojas ir Mergelė Marija yra slavų kilmės.... Nepaisant minėtų tautų kultūrinio sąryšio, tyrinėtojas išvelgia tam tikrus jų idėjinius skirtumus socialinėje-politinėje plotmėje. „Internacionalas be nacijos [rusų idilija A.A.] kaip ir grynai nacionalinė bendruomenė [žydų svajonė A.A.] – utopija, tad nerealizuojama.“⁵⁷

XX a. rusų ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo klausimas visu aštrumu iškilo po 1917-ųjų revoliucijos. Tremtyje gyvenantys rusų filosofai svarstė priežastis, kurios paskatino žydų tautos atstovų dalyvavimą komunistinės ideologijos kūrimo ir realizavimo procese. Levas Karsavinas [*Лев Карсавин*] straipsnyje „Rusija ir žydai“ itin negatyviai pasisako prieš žydus, kurie asimiliavosi jiems svetimose kultūrose, ir taip prarado nacionalinį savitumą. Pasak filosofo, kiekvienos tautos kultūros gelmėse slypi tam tikros idėjos, kurių negali suvokti kito krašto žmonės. Todėl ir žydai, įsilieję į Rusijos verslo, politikos sferas “nesuvokė *sobornost*, <..> rusų tautos pašaukimo esmės, <..> ir suteikė jai materialią išraiškos formą.“⁵⁸ Karsavino teigimu, rusų tautai iškyla nauja užduotis: pakelti žydų religinį ir kultūrinį sąmoningumą, ir taip įveikti abiejų tautų kultūrinę konfrontaciją. „Žydų tauta atgims ir taps ypatinga tik krikščioniškos religijos šviesoje, kurioje nelieta tautybių.“⁵⁹ Pasak Berdiajevo,⁶⁰ judėjų pranašai nepakankamai aiškiai suformulavo žydų tautos-mesijo tikslą ir neatskleidė jo istorinės prasmės. Šitai sąlygojo judėjų palikuonių siekį realizuoti dieviškos tiesos ir teisingumo idealus istorinėje erdvėje. Berdiajevo nuomone, įtampą tarp amžinybės ir istorinio laiko asmuo privalo išspręsti individualiai egzistenciniame, o ne socialiniame lygmenyje. Mąstytojas prieina išvados, kad žydų tautos misija nėra įvykdyta, todėl rusai turi padėti atgaivinti pirminę mesianistinę dvasią žydų, gyvenančių jų šalyje, ir nurodyti tikrąją mesijinės veiklos kryptį. Solovjovas straipsnyje „Naujojo Įstatymo Izraelis“ samprotauja: jei Dievo buvo lemta dideliame skaičiui žydų apsigyventi Rusijos teritorijoje, tai Rytų krikščionys „turi suteikti jiems

⁵⁷ Абрашкин, А. *Русь Средиземноморская и загадки Библии*. Москва: Прогресс, 2003, p. 368.

⁵⁸ Карсавин, Л. Россия и евреи. *Архив русской религиозно философской мысли*. Санкт Петербург: София, 1993, p. 421.

⁵⁹ Ten pat, p. 421.

⁶⁰ Бердяев, Н. Религиозная судьба еврейства. *Архив русской религиозно философской мысли*. Санкт Петербург: София, 1993, p. 309-325.

galimybę įkurti savo Bažnyčia, < ..{ir taip}.. > padėti žydų tautai sugrįžti prie istorinio tikslo, kuriuo jai lemta eiti kartu su krikščionimis.“⁶¹ Šie apmąstymai neliko be žydų tautos atstovų atsako. XX a. pr. literatas, filosofas Izaokas Steinbergas⁶² (bei kiti šios tautos atstovai, publicistai) savo straipsniuose rašė, kad žydus su kitų tautų žmonėmis, kurie gyvena Rusijoje, sieja bendras kultūrinis tikslas: kurti tvirtą socialinį, politinį pagrindą juos vienijančiai šaliai, tačiau niekada nesutaps krikščionių ir judėjų palikuonių religinė pasaulėžiūra bei iš jos kylančios dvasinės kultūros vertybės.

Išvados, kurių prieina rusų mąstytojai bei tyrinėtojai, svarstydami žydų ir rusų kultūrinio sąryšio klausimą, leidžia spręsti apie rusų kultūrinėje sąmonėje įsigalėjusį pravoslaviškąjį mesianizmą.

1.3. Keliavimo motyvas Berdiajevo filosofijoje

1.3.1. Keliavimas — mąstytojo gyvenimo būdas ir ontologinė nuostata

Pasak Berdiajevo, dar vaikystėje jį pradėjo jaudinti blogio pasaulyje problema. „Taip klausiančius Dostojevskis pavadino rusų berniukais“, — teigia mąstytojas, — „metams bėgant tokiu aš ir išlikau.“⁶³ „Anksčiau viens kito gyvenime nepažinę, išeis iš aludės ir vėl keturiasdešimt metų viens kito nepažinos. O ką jie tą akimirką svarstys aludėje? Pasaulinės reikšmės klausimus: ar yra Dievas, ar egzistuoja nemirtingumas? <...> Netikintys kalbės apie politiką ir socialinį teisingumą.“⁶⁴ Šie Dostojevskio kūrinys pateikti Ivano Karamazovo samprotavimai iliustruoja bendrą XIX a. pab. — XX a. pr. kultūrinę dvasią Rusijoje, vertybinius tautos orientyrus, nacionalinius būdo bruožus. Jaunystėje Berdiajevo gyvenimo būdas visiškai atitiko to meto Rusijos didmiesčių kultūrinio gyvenimo pulsą. Marina Cvetajeva [*Марина Цветаева*] savo asmeniniuose užrašuose⁶⁵ yra pažymėjusi, kad Berdiajevas mėgo lankytis „Jama“ aludėje, kurioje religinėmis temomis diskutuodavo su sektantais. Filosofo biografai taip pat pažymi, kad

⁶¹ Соловьёв, В. Новозаветный Израель. *Архив русской религиозно философской мысли*. Санкт Петербург: София, 1993, p. 93.

⁶² Штейнберг, И. Ответ Л.П. Карсавину. *Архив русской религиозно философской мысли*. Санкт Петербург: София, 1993, p. 460-469.

⁶³ Бердяев, Н. *Самопознание. Опыт философской автобиографии*. Москва: Мысль, 1990, p. 15.

⁶⁴ Редлих, Р. *Философия духа Бердяева*. . www.megimg.info/ruski/krotov/berdyaev/ p. 3.

⁶⁵ Ten pat, p.2

ką tik pradėjęs kurti jaunas Berdiajevas buvo mėgiamas ir laukiamas įvairiuose saloniniuose disputuose, dalyvavo keleto draugijų veikloje. Mąstytojas atsiliepdavo į viešus filosofinių, religinių bei socialinių-politinių problemų svarstymus. Jis buvo dėmesingas ir rusų filosofinės minties praeičiai. Berdiajevo kūrybinį palikimą sudaro per 400 įvairių straipsnių. Pirmasis solidus kūrinys, *Laisvės filosofija* (1911-ais m.), yra ilgų mąstytojo dvasinių, egzistencinių ir religinių ieškojimų rezultatas. Čia filosofas pateikia metafizinę būties koncepciją. Joje jis formuluoja klausimus, kuriuos gvildena per visą kūrybinį laikmetį. Pasak Porreto, „Nikolajų Berdiajevą galima palyginti su muzikantu, kuris visuomet užgroja tą pačią melodiją, siekdamas ją praturtinti įvairiomis variacijomis.“⁶⁶ Filosofinės Berdiajevo pasaulėžiūros pagrindu tampa keliavimo motyvas. Ne istoriosofinį kaip slavofilai ir ne moralinį kaip Dostojevskis, o egzistencinį žmogaus būties aspektą Berdiajevas iškelia į pirmą vietą. Egzistencija mąstytojui yra pirminė realybė, kuri reiškiasi kaip tapsmas, kūrybinis proveržis, laisvė. Vakarų filosofijos istorikų darbuose galima aptikti nuomonę, esą rusų metafizinė filosofija kilusi iš graikiškojo platonizmo, tačiau Berdiajevo būties samprata iš esmės prieštarauja minėtai tradicijai. Platonas būtį suvokia kaip objektiškumą, nekintamumą, nepriklausomą nuo laiko. Berdiajevui tapsmas kaip energijos proveržis, kūrybos aktas yra tai, kas tikra, realu, todėl būtiška. Laisvė — pasaulio atsiradimo ir egzistavimo pagrindas. „Dievas kaip subjektas, kaip egzistuojantis nėra objektyvacija, {jis yra} meilė ir laisvė, bet ne determinizmas ar viešpatystė,“⁶⁷ — teigia Berdiajevas. Čia mąstytojas išlaiko principines Rytų krikščioniškos tradicijos kūrėjų nuostatas. Jau Grigalius Nysietis akcentavo, kad Dievas savo esme yra transcendencinis, visatą kuria ir joje reiškiasi tik dieviškoji energija.

Autobiografiniame kūrinyje mąstytojas pažymėjo domėjęsis viduramžių mistikų Jakobo Böhme, Mokytojo Eckharto kūryba. Tai turėjo įtakos filosofijos istorikų nuomonės radimuisi, kad Berdiajevo ontologinės pažiūros grįstos Böhme's laisvės samprata. Manau, šių mąstytojų požiūryje į laisvę yra daugiau esminių skirtumų nei panašumų. Böhme's supratimu, pirminė laisvė egzistuoja kaip pradinis būties būvis [*Urgrund*], kuriame Tamsa ir Šviesa, Blogis ir Gėris sudaro vieną visumą. Iš jos ir kyla

⁶⁶ Porret, E. *Nikolaj Berdiajev und die christliche Philosophy in Rusland*. Heilderberg: F. H. Kerle, 1950, p. 49.

⁶⁷ Бердяев, Н. О рабстве и свободе человека. *Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, p. 10.

Dievas, kuris nėra absoliutus, tobulas gėris. Berdiajevui absoliuti laisvė yra subjekto-dvasios-Dievo esminis bruožas, tad iki subjekto ir virš jo laisvė neegzistuoja. Dievas yra pirmapradis, Jis — visatos Kūrėjas. „Būtis nėra emanavusi, evoliucionavusi ar gimusi iš Dievo. Ji yra sukurta, t.y. būtis — tai, kas yra visiškai nauja, iki sukūrimo neegzistavo,“⁶⁸ — pabrėžia filosofas. Böhme pirminei laisvei suteikia būties formą, o Berdiajevas absoliučią laisvę mąsto kaip subjekto egzistencijos būdą. Laisvė reiškiasi per kūrybinį tapsmą, ji kuria būtį, bet pati nėra būtis. Nors Dievas pasaulį kuria iš Nieko, bet Tai nėra blogis, tuštuma ar trūkumas. Nieką filosofas suvokia kaip laisvės būvį iki konkretaus kūrybinio akto, nerealizuotą kūrybinę potencialą. „Kūryba yra didžiausia gyvenimo paslaptis, joje slypi naujo, dar neegzistavusio gimimas. Naujumas reiškia, kad tai yra iš niekur neišvesta, neturi objektyvaus kilmės šaltinio. Apibūdintas šydas [МЕОН] yra pradinės, pirminės, iki-būtiškos ir egzistuojančios iki pasaulio atsiradimo — laisvės <...> paslaptis.“⁶⁹ Skirtingai nei Böhme, Berdiajevas išvelgia tik pozityvią absoliučios laisvės raišką — gėrio kūrimą. Savivalė, destruktivios jėgos proveržis filosofui nėra laisvė. Šitai yra vergystė, determinacija, blogis. Berdiajevas kritikuoja Schopenhauerio, Nietzsche’s požiūrį į kosminės valios galių spontanišką, tad netikslingą ir ne visuomet pozityvų veikimą. Čia žmogus tampa pavaldus stichiškai jėgai. Berdiajevas absoliučią laisvę sutapatina su absoliučia meile, kuri sąlygoja kūrybą, todėl kūryba laisvėje visuomet tik pozityvi.

Vyšeslavcevas⁷⁰ atkreipia dėmesį, kad XIX — XX a. rusų mąstytojai išskiria bei aprašo dvi žmogaus laisvės rūšis ir formas. Jų kūryboje įvardijamos savivalės laisvė ir dieviškoji laisvė. Abi laisvės gali reikštis moralės ir egzistencinėje-kūrybinėje plotmėse. Tuo rusų mąstytojų požiūris, Vyšeslavcevo nuomone, skiriasi nuo Vakarų racionalistų (pvz., Tomo Akviniečio, Immanuelio Kanto), kurie pripažįsta tik asmens valios laisvę, galinčią paklusti proto sprendimui arba jam prieštarauti. Iš rusų filosofų laisvės problemai didžiausią dėmesį skyrė Berdiajevas. Laisvė yra žmogaus egzistencijos pagrindas, istorinės būties radimosi priežastis ir galutinis tikslas — mąstytojas laisvei suteikia ontologinį statusą. „Ir žmogus sukurtas Dievo pagal Jo paveikslą ir gebėjimus, yra taip pat kūrėjas ir pašauktas kūrybai. <.....> Neribota laisve turįs atsakyti į Dievo

⁶⁸ Бердяев, Н. О рабстве и свободе человека. *Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, р. 59.

⁶⁹ Ten pat, р. 117.

⁷⁰ Вышеславцев, Б. *Вечность в русской философии*. Нью-Йорк: Изд. им. Чехова, 1955, р. 59-87.

kvietimą.⁷¹ Pirminės žmonijos nesugebėjimas naudotis neribota prigimtaine kūrybine galia ir sąlygojo blogio būtyje radimąsi. Šis lėmė laiko, netiesos, neteisingumo kilmę: „laikas ir visa, kas jame vyksta, yra tik vienas tragedijos aktų, būties liga jos keliavimo akimirksniu,⁷² — rašo mąstytojas. Jis akcentuoja tai, kad blogis atsirado pirmiau istorinės būties, bet ne paties žmogaus kaip Dievo kūrinio atžvilgiu, nes blogį lėmė ne Dievo, o žmogaus kūrybinė raiška. Taip išryškėja esminis Böhme' s ir Berdiajevo požiūrio į laisvę skirtumas. Rusų filosofas pripažįsta egzistuojant ontinės kilmės blogį, bet šio nesieja su Dievu ir Jo laisve, šios kūrimu iš Nieko. Böhme Dievą kildina iš pirminės chaotiškos būties, kurioje blogis egzistavo lygiavertiškai gėriui, šiuo pagrindu Dievas ir kūrė pasaulį. Berdiajevo supratimu, ne laisvė pati savaime yra blogio žmogaus būtyje priežastis, o netinkamas jos galių nukreiptumas, vertybių tvarkos sumaišymas.

Istorinis žmogus jau negali išvengti blogio, kurį patiria kaip egzistencinę tuštumą, vergavimą ydingiems įpročiams ar kito asmens prievartą. Tačiau dėl šių priežasčių patiriami nemalonūs išgyvenimai skatina žmogų juos įveikti, t.y. išlaisvėti — atverti savyje kūrybines galias. „Dievas suteikė žmogui kūrybinę dovaną, talentą, genialumą ir davė pasaulį, per kurį ir kuriame turi įvykti kūrybinis aktas. Dievas kviečia žmogų atlikti šį kūrybinį aktą, atskleisti savo pašaukimą. Jis laukia atsakymo — <...> kūrybos kažko naujo, dar neegzistuojančio.“⁷³ Laisvė, pagal prigimtį būdama Dieviška kūrybinė galia, žmoguje egzistuoja potencialiai, o Dieve aktualiai, todėl Dievas tikisi iš žmogaus visiško šios galios atskleidimo. Autentiškai kurdamas žmogus tampa bendraautoriumi su Dievu [*сотворчество*]. Aptariama mąstytojo pažiūra atitinka Rytų krikščioniškos tradicijos kūrėjų filosofines nuostatas, kurios šiuo aspektu skiriasi nuo Vakarų patristinėje literatūroje išreikšto požiūrio⁷⁴. Grigalius Nysietis yra rašęs, esą žmogaus būtis nėra išbaigta pirmuoju kūrimo aktu: „kūrinys yra aktyvus, jame glūdi dinamiškas pradmuo, ir tai sąlygoja nenumatytą, istorinę būties įvykių eigą, <...> {taip Grigaliaus Nysiečio}

⁷¹ Бердяев, Н. О назначении человека. *Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, p. 157.

⁷² Бердяев, Н. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 1991, p. 175.

⁷³ Бердяев, Н. О назначении человека. *Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, p. 157.

⁷⁴ Aurelijus Augustinas, remdamasis platonišku požiūriu, rašo apie žmogaus prote iš prigimties egzistuojančias *protinqasias sėklas*. Šios sudaro galimybę kiekvienam asmeniui suvokti dievišką pasaulio tvarką ir ja vadovautis. Žmogus taip pat gali šiai tvarkai prieštarauti, bet negali atlikti to, ko Dievas nėra numatęs, kurdamas pasaulį. Grigalius Nysietis samprotaudamas apie nenutrūkstancią dieviškos energijos sklaidą pasaulyje interpretatoriams sudaro galimybę manyti, kad visatos kūrimas nėra užbaigtas. Be to, minimas Rytų Bažnyčios tėvas pabrėžia, kad žmogaus istorinis uždavinys — harmonizuoti ir atskleisti vidinę energetinę galią.

Berdiajevas žmogaus ir Dievo kūrybą traktuoja kaip lygiagrečiai vykstančią. Žmogus (asmuo, tauta, žmonija) gali ne tik formuoti būtį, bet ją *kurti iš nieko*. Žmogus tampa ne tik istorinės būties, bet ir visatos kūrėju. Jo kūryba nuo Dievo skiriasi tuo, kad Dievas kuria vadovaudamasis *Logos*, o žmogus — intuicija.

ontologija tampa ne tik įvykiu, bet ir dialogu.⁷⁵ Idėja apie neišbaigtą žmogaus ir pasaulio kūrimą aptinkama ne tik Rytų krikščioniškoje mąstymo tradicijoje, bet ir Talmudo interpretatorių, žydų filosofų raštuose. Čia randama mintis, kad sukūręs pasaulį Dievas pasakęs „gerai“, nes tai buvo tobulas kūrinys. Sukūręs žmogų, Jis nieko nepasakė, leisdamas šiam suprasti, kad asmuo turįs savarankiškai tobulėti ir užbaigti kurti save, taip pratęsdamas Dievo kūrybinę veiklą. Tad Berdiajevo idėja apie Dievo ir žmogaus kūrybinę sąveiką istoriškai nėra nauja, o nurodyti panašumai su žydų filosofų idėjomis leidžia manyti apie galimai ženkliai *Senajo Testamento* tradicijos įtaką rusų pravoslaviškai pasaulėžiūrai, filosofiniam mąstymui.

1.3.2. *Keliavimas kaip objektyvuotos būties įveika*

Apibrėžęs ontologinį žmogaus egzistavimo tikslą, mąstytojas suformuluoja dvi istorines užduotis: pažinti Tiesą, kuri nukreiptų asmens kūrybines galias tikrųjų vertybių link, ir kūrybiškumu įveikti egzistenciškai iliuzinę *das Man* stichiją. Pasak Berdiajevo, moralės normos, valstybės įstatymai ir socialinio gyvenimo taisyklės orientuoti į vidutinybę, jie varžo prigimtinės laisvės, kūrybiškumo asmenybėje raišką. Normos ir įstatymai formuoja socialinio saugumo vaizdinį, perteikiantį daugumos lūkesčius ir poreikius, už kurių slypi vidutinybės baimė išreikšti save, teigti pasauliui kažką naujo. Šiuo aspektu Berdiajevas artimas Nietzsche'ei. Jis pritarė vokiečių filosofo kritiškam požiūriui į Vakarų kultūros tradicines vertybes. Moralės normos neskatina asmenybės tobulėti, nesuteikia jai galimybės pažinti savo dvasinės prigimties. Jos nukreiptos tik į žemesniąją žmogaus prigimtį ir atlieka drausminimo funkciją. Be to, asmens kūrybinės galios apribojimas įstatymu vardan bendro gėrio, suformuoja žmoguje menkavertiškumo jausmą, visuomenėje sukuria neteisingą vertybių hierarchiją. „Koks pagrindinis didžiojo Inkvizitoriaus bruožas, Dostojevskio supratimu?“ — svarsto Berdiajevas. „Laisvės apribojimas vardan žmogaus laimės, Dievo atmetimas vardan žmonijos. Tuo didysis Inkvizitorius suvilioja žmones, priversdamas atsisakyti laisvės, atitraukia juos nuo amžinybės.“⁷⁶ Asmuo nesistengia apčiuopti ir suvokti kūrybinės galios savyje šaltinio,

⁷⁵ Хоружий, С. Неопатрический синтез и русская философия. *Вопросы философии*. Москва: Наука, 1994, т. 5, с. 86.

⁷⁶ Бердяев, Н. Великий Инквизитор. www.vehi.net/berdyayev/ p. 2

filosofo nuomone, tampa demonišku, veikiančiu akiai pagal instinktų ir žemujų aistrų užgaidas. Jis prieštarauja ne tik prigimtinei žmogaus laisvei, bet ir pačiam Dievui kaip Kūrėjui. Simbolinė Inkvizitoriaus figūra mąstytojui įkūnija demonišką asmenybę, o istoriškai – diktatoriai.

Jei egzistenciniame lygmenyje žmogaus laisvė reiškiasi kaip kūrybinė galia, tai santykyje su kiti asmeniu, gamta ar Dievu – kaip Dieviškoji meilė, todėl kūrybinga asmenybė Berdiajevui veikia už gėrio ir blogio, t.y. virš moralės ribų. Mąstytojas atmeta tradicinį (racionalistinį) požiūrį į etinę problematiką. Filosofo nuomone, kuris dar būdamas gimnazistu išstudijavo Kanto veikalus, teorija apie a priorinį dėsni ir jo sąlygojamą valios veikimą, neišsprendžia laisvo pasirinkimo problemos. Čia žmogaus protas neišlaisvina, o determinuoja valios reiškimąsi. Berdiajevas formuoja savitą etikos koncepciją, ją pavadindamas energetine. Šios esmę sudaro asmens kūrybinis atsivėrimas pasauliui, kurį skatina dieviškoji energija, apčiuopiama kaip meilė. Aurelijaus Augustino etinis principas *mylėk ir daryk, ką nori* Berdiajevo energetinės etikos kontekste skambėtų – mylėk ir tapsi laisvu, dievišku. Ne tik Berdiajevo, bet ir Dostojevskio, Solovjovo, Florenskio bei kitų rusų religinių mąstytojų kūryboje meilė suvokiama kaip dieviška galia žmoguje. Ji išlaisvina valią nuo žemesnės prigimties polinkių, suteikdama galimybę asmenybei transcenduoti: susisieti su Dievo meile per kūrybinį aktą, religinį-mistinį išgyvenimą ir jo kontempliaciją. Energetinę etiką Berdiajevas grindžia sinergetiniu principu, kuris liudija ženkliai Rytų patristinės tradicijos įtaką mąstytojo pasaulio sampratai.

Kūrybinė asmens raiška betarpiškai susijusi su vertybių pažinimu, gyvenimo išminties siekiu. Pasak Berdiajevo, subjekto sąmonei atsiverianti realybė yra chaotiška. Husserlis, kurio gnoseologines idėjas jis atidžiai studijavo, minėtą chaosą aiškino kaip pirminį suvokimo momentą, vykstantį subjekto sąmonėje. Berdiajevui chaotiška yra ir būtis, ir pirminis jos suvokimo matmuo. Rusų mąstytojo supratimu, pažinimo objektas realiai neegzistuoja. Jis yra subjekto sąmonės darinys: iš nenutrūkstančio būties tapsmo sąmonė išskiria tam tikrą momentą ir šį objektyvuoja. Tačiau egzistencijos žmogus negali pažinti kitaip, kaip tik ją racionalizuodamas, t.y. dirbtinai sukurdamas jos formas ir loginius šių ryšius. „Nėra absoliučios, objektyvios būties. Yra tik skirtingos prigimtys ir jų tarpusavio santykis, kurio rezultatai gnoseologiškai galima traktuoti kaip objektą <...>. Pažinimas nėra {būties} atspindys {žmogaus prote} – tai kūrybinis pertvarkymas.

Pasaulį sukūrė Dievas, tačiau jis nėra išbaigtas <...>, tad pažindamas pasaulį žmogus turi pratęsti jo kūrimą.⁷⁷ Taip pasaulio suvokimo aktas suponuoja egzistencinį ir kūrybinį aktą: pažinimas sąlygoja asmens dvasinį ir moralinį augimą, o šis — autentišką kūrybą.

Kadangi vienas žmogus nepajėgia pažinti dvasinės realybės, tai šią problemą mąstytojas išsprendžia per *sobornost*, rusų filosofinei minčiai būdingą reiškinį. Slavofilai *sobornost* aiškino kaip bendrą mistinį sąlyčio su dieviška realybe išgyvenimą maldos metu. Čia dvasinis ir materialus lygmuo, asmuo ir bendruomenė sudaro harmoningą ir nedalomą visumą. Kirejevskis *sobornost* principą pritaikė gnoseologijos srityje. Jis teigia: „žmogus turi siekti apjungti ir surinkti visas atskiras jėgas savyje <..> į neišardomą vienybę, idant nepripažintų loginio sprendimo kaip vienintelės tiesos suvokimo galimybės. Apjungiant ir harmonizuojant visas dvasines jėgas: protą, sąžinę, jausmus, nenumaldomą troškimą tiesos — asmuo įgauna mistinės intuicijos ir išvalgos galimybę, kuri leidžia suvokti virš racionalią tiesą apie Dievą ir Jo santykį su pasauliu.“⁷⁸ Berdiajevui *sobornost* įkūnija galimybę apjungti žmonijos patirtį į vieną visumą, išlaikant kiekvieno patirties momento, idėjos ar vizijos, individualumą ir unikalumą. Jis kritikuoja pirmtakus, kad *sobornost* jie interpretuoja kaip bendrą patirtį ir kolektyvinį pažinimą (slavofilai, Solovjovas). „Tiesa [истина] atsiveria ne individualiai, o *sobornost* sąmonei, <..bet..> čia neišnyksta asmenybė, ji tik išraiškiau patiria savo pilnatvę. <...> Kolektyviškumas nėra *sobornost*, tai — susibūrimas, surinktumas,⁷⁹ — pabrėžia Berdiajevas. *Sobornost* forma egzistuojąs žmonijos dvasinės patirties vienumas asmenybei suteikia galimybę augti dvasine prasme, tačiau ji turi užmegzti ir išlaikyti autentišką santykį su šia patirtimi.

Akademinėje plotmėje *sobornost* reiškiasi per dvasinius mokslus, nes nekonkretus jų tyrimo objektas atspindi žmogaus gyvenimo įvairialypiškumą, gyvumą. Nors šie mokslai taip pat objektyvuoja dvasinį patyrimą, jie orientuoti ne į formą, o į prasmę (turinį). Čia svarbiausia — per asmenybių komunikaciją atverti žinių turinį, pasidalinti dvasine intelektualine išvalga. Kitų mokslų tyrimai nukreipti į fenomenų pasaulį su tikslu sukurti tvirtą pagrindą žmogaus istorinei-socialinei būčiai. Empirinių mokslų teiginiai neturi išliekamosios vertės, nes jie susiduria su materialiu realybės būviu, kuris pagal savo

⁷⁷ Бердяев, Н. Я и мир объектов. *Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, р. 221.

⁷⁸ Киреевский, И. *Полное собрание сочинений*. Москва: тип. императорского Московского университета 1911, р. 277.

⁷⁹ Гулига, А. Н.А. Бердяев. *Жизнь и творчество. Философия свободы*. Москва: АСТ, 1991, р. 6.

prigimtį yra ribotas ir laikinas. Jų idėjos vertingos tiek, kiek jos orientuotos į žmonijos, konkrečios tautos kultūrinę plėtrą. Jei minėtų mokslų išvadoms suteikiamas būtiškasis matmuo arba objektyvios tiesos statusas, tai dvasine prasme jos įgauna destruktivumo bruožų. Berdiajevo supratimu, materialios ir dvasinės realybės būvių prigimtinis skirtingumas reikalauja nevienodų asmens pažintinių galių sutelktumo ir nukreiptumo. Dvasinės kilmės dalykų pažinimui — gebėjimo transcenduoti, sutelkiant valią, aukštesnį protą [*logos*] ir intuiciją. Empirinėms žinioms įgyti reikalingas asmens sumanumas, gebėjimas naudotis praktinio intelekto [*ratio*] savybėmis.

1.3.3. Žmogaus kūrybinės raiškos esmė ir tikslas

Žmogų Berdiajevas traktuoja kaip kuriantįjį subjektą: jo dvasinės prigimties esmę sudaro laisvė — energetinė ir kuriančioji galia. Kūrybinis procesas apima visą kuriančiojo esybę. Kūrinio vizija kyla sąmonėje, kurioje slypi iracionali energetinė jėga. Ji išlaisvina kuriantįjį iš objektyvuoto pasaulio ir suteikia jam galimybę transcenduoti: susiliesti su dieviška realybe. Tad subjekto sąmonėje išskylanti kūrinio vizija atspindi ne tik individualią patirtį, bet ir perteikia tam tikrą dieviškos egzistencijos akimirką. Šią kuriantysis kontempliuoja ir perkelia į konkrečią kultūrinę formą. Tokiu būdu kūrybos procese susisieja du žmogaus būties pradai: iracionalus ir racionalus, dvasinis ir materialus.

Berdiajevas pabrėžia,⁸⁰ kad jį domina pradinis kūrybinio vyksmo tarpsnis, kurio metu kuriantysis subjektas užmezga ryšį su savo dvasinės prigimties šaltiniu — Pasaulio dvasia. Kadangi iracionalus kūrybinis pradai, egzistuojąs žmogaus sąmonėje, yra dieviškos prigimties, tai jis asmeniui sudaro galimybę kurti tai, kas būtiškai yra nauja. Todėl jis gali keisti pasaulį, kurti individualų likimą. Berdiajevas atmeta sąmonės instinktų kuriančiąją galią, kurią akcentuoja Zigmundas Freudas. Rusų filosofo supratimu, instinktai susiję su žmogaus gamtine prigimtimi, kuri neturi ontologinio statuso, tai ir — kūrybinės galios. Materija (objektas, reiškiny) randasi kaip veiklos rezultatas kūrybinių pradų, kurių prigimtis dvasinė. Dėl šios priežasties visa, kas

⁸⁰ Бердяев, Н. *Самопознание. Опыт философской автобиографии*. Москва: Мысль, 1990, p. 87.

materialu, savaiminės vertės neturi. Naujos būties (idėjos, reiškinių) *kūrimą* sąlygoja iracionalaus prado raiška žmoguje. Racionalaus prado paskirtis — esamos medžiagos pagrindu *formuoti* konkretų objektą, tad ir nukreipti sąmonės impulsus ir vaizdinius tinkama linkme. Jei asmens veikime ima dominuoti instinktai, tai liudija netinkamą šio prado veiklą. Harmoninga energetinių-kūrybinių pradų sąveika lemia tikslingą ir prasmingą žmogaus istorinį buvimą. Čia asmenybės kūrybiškumas matuojamas ne objektyviais kūrybos rezultatais. Kūrybiškumas — tai žmogaus egzistencijos esmė, jo raiškos istorinėje erdvėje būdas, apimantis jo pastangas ir gebėjimą skverbtis į sąmonės gelmes, meditaciją ir kontempliaciją, idėjos kūrimą ir jos realizavimą. Konkretus kūrinys tėra nenutrūkstančio kūrybinio vyksmo objektyvuotas momentas. Taigi, Berdiajevas kūrybą suvokia kaip būdą, kuriuo žmogus (žmonija, tauta, asmuo) teigia ir įtvirtina savo egzistenciją kosminėje ir istorinėje erdvėse.

Analizuodamas pasaulio istoriją, filosofas⁸¹ išskiria keturis kiekvienos kultūros vystimosi tarpsnius, vadinamus kultūrinėmis būsenomis: barbariška, kultūros, civilizacijos ir religinio atsinaujinimo. Barbariškam būviui yra būdinga gaivališka kūryba. Čia gentis, tauta veikia stichiškai, valdoma iracionalių išgyvenimų ir vizijų, kurių neįstengia suvokti ir paaiškinti. Šiame kultūros būvyje sukaupta iracionali žmonių patirtis atspindi jų sąlytį su pirmine, nesukultūrinta realybe. Pradinio patyrimo įvairialypiškumas, simboliškumas tampa idėjiniu pagrindu dvasinės kultūros reiškinių: meno ir religijos, filosofijos ir mokslo atsiradimui bei vystimuisi. Kultūros klestėjimo metu dvasinis ir materialinis jos matmenys nėra atsiejami. Idėja, vertybė yra dvasinės kūrybos šaltinis ir tikslas, socialinio gyvenimo pagrindas. Civilizacijos lygmenyje atskiriama dvasinė kultūra nuo materialios. Keičiasi visuomenės vertybinė orientacija ir veiklos būdas. Dvasinio gyvenimo simboliai pripažįstami iliuzine realybe. Filosofijoje ir moksle pirmumas teikiamas formai, ne idėjai. Materialiame kultūros lygmenyje įsivyrąja racionali tvarka ir praktiškumas, mechaniški veiklos principai. Berdiajevo samprotavimai apie žmonijos kultūros vystymąsi primena Osvaldo Spenglerio civilizacijų raidos teoriją neatsitiktinai — jis ne tik domėjosi, bet ir žavėjosi Spenglerio teorija. Nepaisant to, Berdiajevas įveikia Spenglerio, taip pat ir Nietzsche' s kultūrinį nihilizmą. Jis regi Vakarų civilizacijos atsinaujinimo ir perspektyvaus vystimosi galimybes. Šią išvalgą sąlygoja

⁸¹ Бердяев, Н. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 2004, p. 86.

Čia mąstytojas suformuluoja esmines kultūrfilosofines nuostatas, kurias įvairiais aspektais plėtoja vėlesniuose kūrinuose.

ontologinis rusų filosofo požiūris į istorinę būtį. Kadangi kūrybinis pradas sudaro žmogaus dvasinės prigimties esmę, tai kultūrinė veikla negali sunykti, kūrybiškumas išsekti. Vakarų civilizacijos krizė byloja apie netinkamą žmonių kūrybinės galios nukreiptumą. Pasaulėžiūrinių vertybių kaita sąlygotą naują Vakarų kultūros kryptį ir tikslus. Panašų reiškinį Berdiajevas išvelgė graikų-romėnų civilizacijoje. Sukūrus socialinį ir materialinį gerbūvį, išstobulinus meno formas, ši kultūra ėmė merdėti, nes nerado naujų išraiškos būdų, idėjų. Iracionali kūrybinė galia atėjo iš Artimųjų Rytų, atnešdama krikščioniškąją Prisikėlimo paslaptį ir su ja susijusius dvasinio gyvenimo simbolius. Taip įvyko religinis graikų-romėnų kultūros atsinaujinimas, lėmęs jos tolimesnį vystimąsi.

Berdiajevui žmonijos kultūrinis vystimasis yra vientisas. Jame dalyvauja visos gentys, tautos, valstybės. Vienos išgyvena barbariškąją, kitos — kultūrinę, trečios esti civilizacijos vystimosi ar religinio atsinaujinimo pakopoje. Ištikus kultūros krizei kurioje nors iš šalių, iracionali kūrybinė jėga gali įsiveržti iš kitos kultūros, ir taip atstatyti prarastą kūrybinių galių pusiausvyrą. Vadinasi, kiekviena tauta dalyvauja pasaulio kultūros kūrime, į jį įnešdama savitus dvasinės kultūros ženklus ir simbolius, socialinio gyvenimo elementus. Šia prasme Berdiajevas oponuoja Solovjovui.⁸² Pastarasis pabrėžia, kad ilgainiui turi išnykti nacionalinių kultūrų savitumas, nes tai nesuję su visuotiniu žmonijos istorijos tikslu. Berdiajevas nemistifikuoja nacijos kaip jo amžininkas Bulgakovas, kuris teigė,⁸³ esą kosminėje plotmėje egzistuoja tautos dvasia-Psichėja. Joje potencialiai glūdi visi įmanomi tautos reiškimosi istorinėje erdvėje būdai ir formos. Kūrėjas per religinius išgyvenimus, filosofinę kontempliaciją susilieja su Psichėja ir pajunta kūrybinį impulsą. Taip formuojasi konkretaus kūrinio idėja. Berdiajevo nuomone, tautą galima pavadinti noumenu dėl jos tradicijoje glūdinčios dvasinės patirties neapibrėžtumo, ilgaamžiškumo ir gyvybingumo, tačiau realiai ji egzistuoja tik istorinėje erdvėje. Tauta čia tampa tarpininku tarp asmenybės ir kultūrinės tradicijos. Kultūrinėje atmintyje išlaikydama įvairių kartų gyvenimišką patirtį, ji sudaro galimybę kiekvienam savo atstovui suvokti dvasines vertybes, išmokti įvairių kultūrinės raiškos būdų ir formų. „Asmuo tampa žmonijos dalimi per jo nacionalinį individualumą, kaip tautos atstovas, o

⁸² Соловьёв, В. *Россия и вселенская церковь*. Москва: тип. Мамонтова, 1911, p. 203-223.

⁸³ Булгаков, С. *Нация и человечество. Избранные статьи*. Москва: Наука, 1993, p. 644-653.

ne abstrakčiai,⁸⁴ — pabrėžia Berdiajevas. Šitai sąlygoja darnią ir kryptingą asmens bei tautos kūrybinę veiklą visose jų istorinio būvimo plotmėse.

Kultūrologinėse Berdiajevo pažiūrose išryškėja Chomiakovo idėja apie dviejų kultūrinių pradų sąveiką. Iracionalus pradas dominuoja barbariškoje ir kultūrinėje būsenoje, o racionalus — civilizacijoje. Vakarų šalių kultūrose Berdiajevas regi racionalaus prado raišką, kuris kūrybinę jų veiklą nukreipia į technologijų tobulinimą, materialinio komforto kūrimą ir demokratinių valdymo formų įtvirtinimą. Rusų, žydų ir lenkų dvasinėje kultūroje (XIX pab. — XX pr.) mąstytojas stebi iracionalaus prado dominavimą, pasireiškiantį mesianistine vertybine orientacija, kurioje iškeliami universalūs religiniai, o ne nacionaliniai idealai. Mesianistinei dvasiai būdinga vidinis jautrumas neapčiuopiamos realybės impulsams, gebėjimas suvokti istoriškumo prasmę, tačiau ši patirtis išreiškiama simboliškai. Mesianistinei kultūros raiškai trūksta apibrėžtumo. Reikiamus būdus ir formas minėtai dvasinei patirčiai objektyvuoti filosofas įžvelgia Vakarų kultūroje. Susiejus abu kultūrinius būvius, būtų sudarytos palankios sąlygos iracionalaus ir racionalaus pradų harmoningam sąryšiui istorinėje erdvėje. Pasak Berdiajevo,⁸⁵ judėjų mesijinė dvasia leido atgimti graikų-romėnų kultūrai ir įgauti naują kultūrinio vystimosi kryptį, tad žydų tautos misija jau baigėsi. Lenkų literatūroje išryškėjusią mesianizmo dvasią vėliau nustelbė nacionaliniai elementai. Rusų mesianistinę dvasinės kultūros kryptį lėmė pravoslaviška pasaulėžiūra ir jos pagrindu formavęsis nacionalinis identitetas, leidę išsaugoti gilų liaudies religinį tikėjimą ir reikšmingą religinių bei moralinių papročių vaidmenį socialiniame gyvenime. Pravoslaviškoje pasaulėžiūroje akcentuojamas religinės tiesos išgyvenimas, mistinis sąlytis su Kristumi, o katalikiškoje — stengiamasi išaiškinti tikėjimo paslaptį, racionaliai ją pagrįsti. Tokiu būdu slopinama iracionalios galios, kūrybinės laisvės raiška, sąlygojo Vakarų kultūros dvasinį skurdumą. Berdiajevo nuomone, „tik Rusija gali susieti Rytams būdingą dieviškos būties įžvalgą ir pravoslavų religijoje išsaugotą tikėjimo paslaptį su Vakarų žmogaus aktyvumu, jo kultūros dinamiškumu.“⁸⁶ Tačiau norint įvykdyti istorinį rusų tautos uždavinį, reikia įveikti socialinį-politinį žmonių pasyvumą, kurį nulėmė

⁸⁴ Бердяев, Н. Национальность и человечество. *Русское зарубежье. Власть и право*. Ленинград: Лениздат, 1991, p. 85.

⁸⁵ Бердяев, Н. Национализм и месианизм. *Судьба России*. Москва: Мысль, 1990, p. 94-98.

⁸⁶ Бердяев, Н. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 1991, p. 178.

šimtametė mongolų-totorių viešpatystė, vėliau prastas šalies ūkio ir socialinės veiklos organizavimas. Tad rusų tautai reikia mokytis disciplinos, ugdyti savarankiškumą.

Įvairiapusis šalies kultūrinis vystimasis didžia dalimi priklauso nuo visuomenės sąmoningumo, kurio ugdymui įtaką daro ir mąstytojų istoriosofinės idėjos. Zapadnikų ir slavofilų sukelta diskusija, koku vertybiniu pagrindu turėtų būti formuojamas atsinaujinančios Rusijos kultūrinis gyvenimas, privertė intelektualiąją visuomenės dalį iš esmės apmąstyti esamą situaciją, kultūrinės plėtros perspektyvas. Berdiajevo nuomone,⁸⁷ zapadnikų pasisakymai minėta tema liudija juose menkai pasireiškiantį nacionalinį jausmą. Slavofilų apmąstymuose taip pat stebimos tik pradinės nacionalinio sąmoningumo apraiškos. Jie pernelyg išaukštino pravoslaviškąją rusų kultūros dvasią: žmonių moralumą ir dvasingumą, Rytų Bažnyčios mokymo teisingumą. Slavofilai nepelnytai užsipuolė katalikiškąją Bažnyčią, jos mokymą prilygindami Antikristo veiklai. Iš jų išsiskyrė tik Solovjovas, kuris katalikybėje išvelgė ir pozityvių reiškinių. Berdiajevo supratimu, brandžiai nacionalinei savimonei būdingas savo kultūros ypatumų suvokimas ir įtvirtinimas tam tikromis kultūrinėmis formomis, tuo pačiu pripažįstant ir gerbiant kitos tradicijos savitumą. Rusija, teigdama nacionalinės kultūros ypatumus, turėtų ne priešpastatyti save kitoms šalims, o harmoningai įsilieti į pasaulio tautų kultūrinio vystimosi procesą.

Rusų filosofinėje mintyje Berdiajevas taip pat išskiria bruožus, kurie gali būti vertingi Vakarų dvasinės kultūros vystimui. Vienas iš jų – nesusisaištymas su autoritetu (Bažnyčios mokymu, krikščioniškąją mąstymo tradicija). Krikščioniškos laisvės idėja, kurią iškelia Chomiakovas, vėliau plėtoja Dostojevskis, išreiškia pravoslavišką nuostatą, kad asmuo yra ne tik moraliai atsakingas už savo istorinę būtį, bet ir savarankiškai ją kuria. Minima krikščioniška laisvė čia apibrėžiama per *sobornost* – vidinių žmogaus galių sutelktumą (intuicijos, sąžinės, valios ir proto). Tai asmeniui suteikia galimybę transcenduoti: susisieti su Dieviška realybe ir dvasinėmis žmonijos ištakomis (Pasaulio dvasia), išgyventi dvasinio artumo jausmą su religine bendruomene. Ši patirtis lemia žmogaus vidinę brandą ir kūrybišką veikimą. Filosofo supratimu, *sobornost* fenomenai suteikus konkrečiai apibrėžtą kultūrinę formą, būtų galima ne tik brandinti rusų nacionalinę savimone, bet ir teigti Vakarų pasauliui kaip religinio ir kultūrinio

⁸⁷ Бердяев, Н. Славянофильство и славянская идея. *Судьба России*. Москва: Мысль, 1990, p. 120-126.

atsinaujinimo galimybę. *Sobornost* mąstymas nukreiptas į visuminę žmogaus būtį. Čia atsižvelgiama tiek į racionalųjį žmogaus pradą ir istorinę jo raišką, tiek į iracionalųjį ir žmogaus kosminę prigimtį (sofijiškumą). Rusų mąstytojai iškelia trečiąją būties pradą — sofijiškumą, kuris reiškiasi per kosminę kūrybinę galią. Ši sujungia dvasinę realybę su materialia, žmogaus kūniškumą su dvasine jo prigimtimi. Berdiajevo teigimu,⁸⁸ *sobornost* mąstymas leistų Vakarų racionalistinės, pozityvistinės krypties filosofams, skeptikams įveikti jų mąstymo vienpusiškumą.

XIX a. rusų mąstytojai, formuluodami istorinį rusų tautos uždavinį, Berdiajevo supratimu, nepakankamai įsisąmonino ir neakcentavo ontologinio (eschatologinio) tikslo, kurio link veda Rytų ir Vakarų krikščioniškųjų kultūrų sąryšis. Žmonijos istorinio buvimo tikslas — tapti Dievažmogui. Tai nulemta dieviškos žmogaus prigimties, kurią liudija laisvė, pasireiškianti asmens kūrybine galia. Žmonijos istoriją Berdiajevas suskirsto į tris kokybinius būvius, kurie simbolizuoja Dievo hipostazines būsenas. Tokiu būdu filosofas apibrėžia žmogaus kaip kūrinio ir kuriančiojo santykį su Dievu. Žmonijos istorinis būvis, vadinamas Dievo Tėvo, atspindi žmogaus dvasinę menkystę — vergišką santykį su Kūrėju, pasireiškiantį dievobaimingumu, aklu religiniu tikėjimu, neautentiška kūryba. Dievo Sūnaus istoriniame būvyje žmonija apčiuopė savyje kūrybines galias. Tai sąlygojo meno, filosofijos ir mokslo raidą, ugdomą religinį sąmoningumą, individualios istorinės būties autentiškumo iškėlimą. Šventosios Dvasios istorinis būvis filosofo siejamas su dvasiniu-religiniu žmonijos atsinaujinimu ir nauja kultūrinės veiklos kryptimi ir būdais. „Valios pastangas nukreipusi į kūrybiškumo ir laisvės sklaidą, žmonija įsilies į dievišką gyvenimą. <...> Dievas kviečia žmogų įvykdyti kūrybinį aktą, realizuoti savo pašaukimą. Jis laukia atsako.“⁸⁹ Šiame būvyje žmonija suvoks ir įsisąmonins savo egzistencijos tikslą — kurti harmoningą kosminę būtį ir tapti bendraautoriumi su Dievu. Rytų ir Vakarų krikščioniškųjų kultūrų darni sąveika filosofo suvokiama kaip pirmas žingsnis link kokybinio žmonijos atsinaujinimo, formuojančio naują santykį su dvasine realybe, visata ir Dievu.

Berdiajevo pažiūra apie tris žmonijos dvasinius būvius istorinėje erdvėje nėra originali. Ją filosofas perėmė iš Solovjovo, tik Berdiajevas akcentuoja ne moralinį aspektą kaip jo pirmtakas, o kūrybinės laisvės reikšmę žmonijos istorinei užduočiai

⁸⁸ Бердяев, Н. *О характере русской религиозной мысли XIX века*. Москва: Мысль, 1990, Т. 2, р. 19.

⁸⁹ Бердяев, Н. *О назначении человека. Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, р. 157.

įvykdyti. Tačiau ir Solovjovo istoriosofinė vizija filosofijos istorijoje nėra nauja, jau italų vienuolis atsiskyrėlis Joachimus del Fiore [1132-1202] suformulavo identišką minėtai istoriosofinę koncepciją. Darytina prielaida, kad Solovjovas domėjosi viduramžių mistikų veikalais, ir taip aptiko šio filosofo idėjas. Istoriosofinė pažiūra, kad galimas žmonijos kokybinis atsinaujinimas, jei ši stengsis atstatyti pirminę nekaltumo būseną, randama Bizantijos teologo Grigaliaus Sinajiečio [†1342], taip pat Grigaliaus Nysiečio darbuose. Visų įvardintų filosofų istoriosofinius samprotavimus sieja sinergetinis principas, kurio pagrindu ir teigiama prigimtinių žmogaus būties pradų energetinė sąveika istorinėje ir kosminėje erdvėje.

Skyriaus išvados. Istoriosofinis keliavimo motyvas dominuoja ir originaliosios rusų filosofijos pradininkų, ir brandžių renesanso mąstytojų pažiūrose. Čia Berdiajevas, skirtingai nei kiti aptariamo laikmečio filosofai, pabrėžė egzistencinį, o ne moralinį istorinio vyksmo aspektą. Laisvės proveržis, kūrybiškumas, atsiskleidžiąs visose veiklos srityse, Berdiajevui yra žmogaus istorinio buvimo esmė ir galutinis tikslas. Zenkovskis kritiškai vertina šį mąstytojo požiūrį. Jis rašo: „teigdamas subjekto egzistenciją pirmiau būties, Berdiajevas sunaikino metafizikoje įtvirtintą substancijos pastovumą. Tai sąlygojo metafizinį pliuralizmą ir solipsizmą.“⁹⁰ Analizuodamas civilizacijų raidą Vytautas Kavolis⁹¹ nustatė, kad jų formavimuisi didelę įtaką daro samprata dviejų kosmologinių principų, struktūros ir energijos. Vakaruose struktūra suvokiama kaip būties pagrindas, įvairių energijos rūšių veikimas ir jų sąlygota kaita galima tik struktūros viduje, antraip suirsianti prigimtinė pasaulio tvarka. Rytų kultūros kraštai, prie jų Kavolis priskiria ir Rusiją, energijai suteikia pasaulį kuriančio ir jį organizuojančio prado vaidmenį. Kiekviena struktūra čia tampa efemeriška, sukurta trumpalaikės tam tikros rūšies energijų sankirtos. Kavolio prieitos išvados Berdiajevo žmogaus būties sampratoje leidžia išvelgti rytietiškam mąstymui būdingus bruožus. Ontologinėje plotmėje Berdiajevas regi asmenybę kaip kuriantįjį subjektą — neaprepiamomis visatos platybėmis keliaujančią žmogaus sielą. Šį keliavimą grindžia žmogaus laisvė, pasireiškianti kūrybine galia. Nenutrūkstančio žmonijos kūrybinio proceso tikslas — kurti būtį lygiagrečiai Dievui ir kartu su Juo. Kad pasiektų šį tikslą, žmonija turi įveikti istorinės būties sąlygiškumą,

⁹⁰ Zenковский, В. *История русской философии*. Париж: УМСА-Press, 1950, Т. 1, p. 283.

⁹¹ Kavolis, V. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 157-183.

nulemtą jos chaotiškos pirminės (iki-istorinės) kūrybos. Taigi, istorinės būties esmę sudaro žmonijos kūrybinė sklaida, vedanti dieviškos egzistencijos link. Istorinis jos keliavimas susijęs su tam tikrų uždavinių įgyvendinimu. Kultūriniame lygmenyje reikia susieti Rytų (rusų) dvasinės kultūros vertybes su Vakarų civilizacijos techniniais pasiekimais, socialinio gyvenimo formomis. Socialiniame lygmenyje tenka įveikti objektyvuotas kultūrinės realybės formas, trukdančias atsiskleisti asmenybės kūrybiškumui, plėtotis dvasinei kultūrai. Individualiame lygmenyje formuluojama autentiškos savirealizacijos užduotis, kurios įgyvendinimui reikia gilintis į dvasinę žmonijos patirtį, kad asmeninę kūrybinę galią būtų galima nukreipti tinkama linkme. *Taip Berdiajevo filosofinės kūrybos leitmotyvu tampa rusų kultūrinėje sąmonėje išgalėjęs keliavimo archetipas.*

2. GIMTOSIOS ŽEMĖS PIRMAVAIZDIS RUSŲ KULTŪRINĖJE TRADICIJOJE

2.1. Gimtosios žemės pirmavaizdžio radimosi priežastys ir egzistavimo aplinkybės

Žemės-motinos simbolis yra vienas archajiškiausių žmonijos istorijoje, jo kilmė sietina su matriarchatine kultūra. Pasaulėžiūrinį šio simbolio aspektą atskleidžia senasis graikų mitologinis pasakojimas. Čia sakoma, esą pasaulis atsirado iš moteriškojo prado – žemės, vadinamos deive Gėja. „Pasak Hesiodo, ji davusi pradžią dangui Uranui, jūrai Pontui ir kalnams. Tapusi Urano žmona, Gėja pagimdė pirmąją dievų kartą.“⁹² Zamalejevas rašo,⁹³ kad rusų protėvių, slavų mitologijoje randamas aiškinimas, esą pasaulio kūrėjas yra dievas Rod [*Род*].⁹⁴ Buvo tikima, kad slavai nėra tiesioginiai pasaulio kūrėjo palikuonys, jie atsirado iš pramotės, dievybės Roženica [*Роженница*].⁹⁵ Ji apibūdinama kaip jauna, labai graži mergina, bet žmogui nematoma, gyvena gamtoje. Roženica turėjo daug pagalbininkių, kurios lankydavo, sergėdavo gimdyves ir gimusį kūdikį, jam skirdavo likimą. Amžiams bėgant deivės funkcijos prasiplėtė. Iki-krikščionišku rusų kultūros tarpsniu tyrinėtojai rado ir kitų plačiai žinomų dievų kultų. Žymiausi jų yra Gerovės, Santuokos ir Šeimos deivė, karo dievas Perūnas. Jo kultas išgalėjo Kijevo Rusios iškilimo ir klestėjimo metais. Šalyje pradėjus plisti krikščioniškai pasaulėžiūrai, senųjų dievų kultai sunyko, išskyrus, žemės motinos – deivės Roženicos. Tam tikros geografinės, istorinės ir kultūrinės aplinkybės sudarė palankias sąlygas jos kultui gyvuoti ir įsitvirtinti rusų liaudies papročiuose daugeliui šimtmečių. Čia aptarsiu reikšmingiausias iš jų. Dauguma genčių ir tautelių iki prijungimo (XVI – XVII a.) prie Rusijos valstybinės teritorijos vedė klajoklišką gyvenimo būdą. Jų fizinė egzistencija priklausė nuo gamtos teikiamų gėrybių ir prieglobsčio, todėl žemės-motinos kultas, susijęs su jos kaip maitintojos ir globėjos garbinimu, atitiko šių žmonių gyvybinius poreikius. Toks gyvenimo būdas trukdė jiems plėtoti civilizaciją, kurti išorinį saugumą

⁹² *Religijotyros žodynas*. Vilnius: Mintis, 1991, p. 132.

⁹³ Замалеев, А. *Философская мысль в средневековой Руси*. Ленинград: Академия наук СССР, 1987, p. 60-69.

⁹⁴ *род* – giminė, kilmė, padermė

⁹⁵ *роженица* – gimdyvė, gimdytoja.

laiduojančias politinio-socialinio gyvenimo formas. Į gyvenamą vietovę įsiveržus svetimšaliams, šie žmonės slapstėsi gūdžiuose miškuose ar neapbrėptuose tundrų platybėse. Taip stiprėjo jų tikėjimas nepaprastomis žemės-motinos galiomis — apginti savo vaikus.

Kijevo Rusios valdovų karai su kaimyninėmis gentimis, vėliau mongolų-totorių jungas tiek atokių vietovių bei kaimų gyventojams, tiek miestelėnams neleido jaustis saugiams ir centrinėje šalies dalyje. Jie tikėjo, kad rusų tautos pramotė, deivė Roženica globoja ne tik kūdikius ir gimdyves, bet kiekvieną asmenį nuo pat gimimo. Esą, deivė išpėja žmogų apie grėšiančias nelaimes, bėdas ar ligą, saugo jo turtą ir šeimą. Žemdirbių gyvenamose vietovėse buvo manoma, kad Roženica globoja ir gamtos gėrybes, derlių.

Arsenjevo nuomone,⁹⁶ Rusijos žemių neapbrėptumas lėmė jos gyventojų prieraišumą prie bendruomeninio gyvenimo būdo, sąlygojo ypatingą dėmesį detalėms, gebėjimą justti buities grožį, sukilninti paprastą fizinį darbą. Manau, kad glaudus bendruomenės emocinis ir socialinis ryšys, kasdienės būties monotoniškumas, papročių pastovumas Rusios gyventojams psichologiškai kompensavo politinio-socialinio saugumo stoką. Iki-krikščionišku kultūros tarpsniu susiformavusi moralinė rusų tautos nuostata: aktyviai dalyvauti bendruomenės ūkinėje veikloje, taip padėti artimui pagal kraują bei papročius, ir radosi kaip sąlyga, laiduojanti įvairialypį bendruomenės saugumą. „Rusų žmogui reikalingas asmeninis, intymus ryšys su visa jį supančia aplinka,⁹⁷ — pažymi ir Wierzbicka, šią tautos ypatybę išvelgusi rusų kalbos leksikoje. Per emociniai intymius religinių apeigų ir ritualų išgyvenimus asmuo susisaistydavo su bendruomene, motina-žeme, todėl papročiai įgavo sakralią vertę. Bendruomeninio gyvenimo tvarkos keitimas buvo suvokiamas religinės pasaulėžiūros kontekste ir vertinama negatyviai. Šitai liudija gerai žinomas istorinis faktas, susijęs su Petro Pirmojo siekiu „sukultūrinti“ Rusiją pagal Vakarų Europos standartus. Caras norėjo atsisakyti pravoslaviško, esą barbariško, rusų vyrų įvaizdžio — ilgų barzdų. Puotų su bojariniais metu Petras Pirmasis viešai jiems ėmė kirpti barzdas. 1722-ais metais caras jau įvedė barzdos mokestį, tad norintys būti barzdotais privalėjo „nusipirkti“ šią teisę. Minėtas faktas, kaip ir caro religinė reforma (1721-ais m.), kuri suvaržė Bažnyčios hierarchų teises, sukėlė visuotinį gyventojų

⁹⁶ Арсеньев, Н. *Из русской культурной и творческой традиции*. London: Overseas Publications Interchange Ltd., 1992, p. 167.

⁹⁷ Wierzbicka, A. *Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture Specific Configurations*. New York, Oxford: Oxford university press, 1992, p. 60.

pasipiktinimą. Žmonės puolė į paniką, manydami, kad į žemę jau atėjo Antikristas ir prasidėjo Pasaulio pabaiga.

Krikščionybė iš esmės nepakeitė senųjų pasaulėžiūrinių rusų liaudies nuostatų. Vienas pavyzdžių — strigolninkų [*стригольники*] religinio judėjimo, kuris gyvavo nuo XII — XIV a. Šiaurės Rusijoje (Novgorodo žemėse), ideologinės nuostatos. Buvo tikima, kad *gimtoji žemė* gali atleisti ir išvaduoti žmogų iš nuodėmių. Asmuo turįs ją garbinti melddamasis laukuose, miškuose ar kitose atvirose vietose. Strigolninkai netgi miegodavo ant žemės, kad pajustų jos atgamtinių galių poveikį. Zamalejevas taip pat pažymi, kad „rusų žmonių sąmonėje ilgus amžius Jėzus Kristus išliko mielu kūdikėliu, myluojamu ir globojamu motinos Roženicos.“⁹⁸ Religine ir psichologine prasme ši deivė atliko reikšmingą vaidmenį rusų liaudies gyvenime, todėl jos funkcijos buvo priskirtos Dievo motinai Marijai. XIII a. pravoslavų archiskopas Michailas [*Михаил*] knygoje *Dievo motinos kelias per kančias*⁹⁹ rašė, esą jam pasirodė Marija ir prašė išpažinti jai kaltes. Marija pripažino, kad globoja visus nusidėjėlius, po mirties prašo Dievo palengvinti jų kančias.... Žmonės tikėjo, kad dėl bendražmogiškos prigimties Marija labiau supranta jų vidines kančias ir abejones, moralinius suklydimus. Jėzus Kristus yra dieviškos kilmės, tad Jam nesuvokiamas žmogaus vidinis gyvenimas. Marijos pasiaukojimas sūnui, kai šis gyveno žemėje, tikintiesiems bylojo apie stiprų jos motinystės jausmą, besąlygišką meilę ir gilų tikėjimą. Vėliau Dievo motinai buvo priskirta ir dvasinės žmogaus globėjos bei patarėjos funkcija. Rusų liaudies kultūroje ji tapo vidinio moters grožio ir gyvenimo išminties simboliu, nors oficialius Rytų Bažnyčios mokymas skelbė ne Mariją, o Jėzų Kristų esant dvasiniu žmonijos vadovu, moraliniu idealu.

Psichologinis Dievo motinos paveikslas darė pastebimą įtaką moteriškumo sampratos formavimuisi krikščioniškoje rusų liaudies kultūroje Naujaisiais laikais. Religinė ir atviraširdė, nuoširdžiai mylinti vaikus, supratinga ir miela — savybės, kuriomis žymūs rusų visuomenės veikėjai, menininkai apibūdina savo aukles [*няня*]. Berdiajevas autobiografijoje taip pat pažymi, kad vaikystėje jam labiausiai įstrigo auklės paveikslas. Filosofo teigimu, aristokratų vaikai meilę rusų liaudies dvasinei kultūrai pajusdavo auklės pastangų dėka. „Rusiškoji *niania* buvo nuostabus Senosios Rusios

⁹⁸ Замалеев, А. *Лепты. Исследование по русской философии*. Санкт Петербург: изд. Санкт Петербургского у-та, 1996, p. 59.

⁹⁹ Ten pat, p. 58.

reiškinys. Ji pasižymėjo karštu pravoslavų tikėjimu, nepaprastu gerumu ir rūpesčiu, savigarba.¹⁰⁰ Panašiai Arsenjevas apibūdina XIX-to amžiaus kaimo bendruomenės moterį. „Kultūringoje rusų šeimoje moteris – centras, susiejantis šeimos narius į vieną visumą ir sąlygojantis jų įvairialypį bendravimą. Ji linksma ir švelni saulutė šio mažo pasaulio danguje.“¹⁰¹ Papročiai įpareigoja moterį būti moraliniu pavyzdžiu šeimai: pamaldžiai ir mielai, rūpestingai ir supratingai, atlaidžiai savo sutuoktiniui. Wierzbickos teigimu, sąvoka *žalost*¹⁰² [*жалость*], žyminti gailestingą meilę ir altruistinį rūpinimąsi kitu asmeniu, rusų tradicinėje kultūroje dažnai vartojama emociškai savitam žmonos santykiui su sutuoktiniu nusakyti. „Ši sąvoka taip pat perteikia atitinkamame kontekste ją vartojančio asmens dorybingumą, tad ji neša moralinę žymę.“¹⁰³ Analogišką reikšmę turinti anglų kalbos sąvoka *regret*¹⁰⁴ paprastai vartojama, kai žmogus nori pasakyti, kad gailisi dėl savo žodžių, elgesio, kuris kitam asmeniui sukėlė nemalonius išgyvenimus. Asmens atsiprašymą, pripažįstant savo kaltę, rusų kalboje nusako terminas *izvinit* [*извинить*],¹⁰⁵ o gailėsčiui išreikšti dėl kitą žmogų ištikusios nelaimės, ligos, vartojama sąvoka *sočjustvije* [*сочувствие*].¹⁰⁶

Motina suburia šeimos narius vakarinei maldai, rūpinasi vaikų religiniu auklėjimu, visų jos narių dalyvavimu sekmadienio pamaldose. Ji atsakinga už psichologiškai saugią, jaukią namų aplinką. Rusų papročiai ištekėjusiai moteriai suteikia moralinę teisę išviešinti asmenis, skriaudžiančius šeimos narius, ir tikėtis bendruomenės palaikymo. Nuo moters socialinio aktyvumo: dalyvavimo religinės ir kaimo bendruomenės renginiuose, labdaringos veiklos, didžia dalimi priklausė visos šeimos moralinis įvaizdis, sąlygojęs šios tam tikrą statusą bendruomenėje. Panašų rusų moters paveikslą sukuria XIX amžiaus rusų realistinės literatūros atstovai. Dostojevskio romane *Broliai Karamazovai* Fiodoro Karamazovo abi žmonos buvo vaizduojamos jaunutės, angeliško veido, mielos ir švelnios, pasiryžusios pakeisti savo ir vyro gyvenimą, kartu įveikti sutuoktinio ydas. Tolstojus rusų moters idealą aprašė romane *Ana Karenina*. Ana – jauna aristokratė, išsilavinusi, pasižyminti rafinuotomis manieromis, visa širdimi atsidavusi

¹⁰⁰ Бердяев, Н. *Самопознание. Опыт философской автобиографии*. Москва: Мысль, 1990, p. 12.

¹⁰¹ Арсеньев, Н. *Из русской культурной и творческой традиции*. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1992, p. 34.

¹⁰² *жалость* – gailestis, pagaila.

¹⁰³ Wierzbicka, A. *Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture Specific Configurations*. New York, Oxford: Oxford university press, 1992, p. 169.

¹⁰⁴ *regret* – apgailestauti, gailėtis, gailestis, liūdesys.

¹⁰⁵ *извинить* – atsiprašau, prašau atleisti.

¹⁰⁶ *сочувствие* – užuojauta, pagaila.

savo sūnui. Ji santūri, susitaikiusi su likimu (*smirenije* — esminė pravoslavų dorybė). Moteris rūpestingai atlieka namų šeimininkės pareigas, ištikima sutuoktiniui, kuriam, nepaisant jų pomėgių ir interesų skirtumo, emocinio šaltumo vienas kitam, rodo ypatingą pagarbą. Netikėtai Anos širdyje užgimusį meilės jausmą jaunam karininkui Vronskiui, kuris leido jai pasijusti mylimai ir vertinamai, atsiskleisti kaip asmenybei, rašytojas vertina kaip moters beprotybę, moralinį nuopoli. Dramatiška Anos mirtis, kurią ši renkasi pripažindama savo moralinę kaltę ir norėdama nuplauti šeimos gėdą, Tolstojui tampa herojės sielos tyrumo įrodymu. Vidinį moralinį moters grožį — dorybingumą ir pasiaukojimą šeimai — rašytojas išaukština savo kūryboje.

Vakarų tradicinėse krikščioniškose visuomenėse moters socialinis vaidmuo buvo formuojamas remiantis motinystės ir namų šeimininkės priedermėmis, akcentuojant moralinį jų išpildymo aspektą. Šia prasme Rusija nebuvo išimtis. Tačiau kiekvienos tautos pasaulėjauta, gyvenimo būdas ir nacionaliniai charakterio bruožai krikščioniškoms religinėms ir moralinėms nuostatoms, elgesio modeliams suteikia savitą kultūrinį atspalvį. Rusų kultūrinėje tradicijoje susiklostęs emociniai glaudus socialinės bendruomenės narių ryšys, sąlygotas moralinių nuostatų ir papročių, sudarė galimybę moteriai daryti įtaką tiek savo šeimos, tiek bendruomenės narių gyvenimui. Pamaldi, rūpestinga ir ryžtinga moteris, naudodamasi savo teigiamu įvaizdžiu bendruomenėje, galėjo viešai paskelbti ne tik svetimų žmonių daromas skriaudas šeimai, bet ir artimųjų ydas (girtuoklystę, smurtavimą, tinginystę ir pan.), su kuriomis ji viena nepajėgia „kovoti.“ Gerbiamos bendruomenės moterys psichologiškai palaikydavo kenčiančią šeimą, esant reikalui, sukviisdavo bendruomenės narius, kad šie padėtų nudirbti ūkio darbus. Iškeltą konkretaus asmens problemą minėtos moterys svarstydavo viešai: kaimo bendruomenės akivaizdoje surengdavo jam moralinį „teismą“ ir priversdavo atgailauti, duoti pažadą pakeisti gyvenimo būdą. Nepaisant patriarchalinės šeimos sanklodos, moteris, o ne vyras atliko reikšmingą vaidmenį kuriant šeimos moralinį įvaizdį rusų kaimo bendruomenėje. Santūrus lietuvių būdas, menkas pakantumas tiems, kurie neįtelpa į socialinio gyvenimo normas, lėmė šeimyninio gyvenimo uždaramą. Ištekėjusi moteris, susidurianti su panašiomis problemomis, patarimo ar paguodos galėjo kreiptis tik į artimiausius šeimos narius, savo motiną ar seseris. Kaimo bendruomenė vidinių šeimos nesklandumų atžvilgiu likdavo pasyvaus stebėtojo vaidmenyje ir tiesioginės įtakos asmens gyvenimui nedarė (nebent, išskirtinai įtakingi žmonės: kunigas, mokytojas,

žolininkė). Socialinį šeimos statusą bei moralinį jos įvaizdį lemdavo vyro išsilavinimas, profesiniai sugebėjimai ir asmeninės savybės, nes viešojoje vietoje papročiai iš moters reikalavo būti santūriai ir kukliai. Kantriai ir tyliai ji turėjo kęsti sutuoktinio ydingus polinkius, dėl jų prarastą gerą šeimos vardą, finansinį nepriteklių.

Skirtingus tradicinės rusų ir lietuvių visuomenės lūkesčius vyro ir moters atžvilgiu iliustruoja liaudies pasakos. Pavyzdžiui, *Eglė žalčių karalienė* ir *Vasilisa Garžioji*. Lietuvių pasakoje Eglė vaizduojama jauna, kukli, naivi (be gyvenimo patirties), apsupta artimųjų dėmesio, jų globojama. Moters gyvenime lemtingus sprendimus priima vyrai: žaltys Žilvinas, Eglę išsirinkdamas žmona, tėvas ir broliai, nužudydami netinkamą žentą, svainį. Tvirtas patriarchalines tradicijas puoselėjanti lietuvių tauta vyrišką pradą sieja su socialine ir fizine galia, autoritetu, kuris jaučiasi atsakingas už moters, šeimos, bendruomenės saugumą. Tik ekstremalios gyvenimo aplinkybės (sutuoktinio Žilvino mirtis) Eglei sudaro galimybę įgauti savarankiškumo, atsiskleisti kaip asmenybei. Moteris pasirodo esanti tvirto būdo, griežta motina, ištikima žmona (lieka amžinai gedėti savo vyro). Papročių nulemtą socialinį moters pasyvumą, bejėgiškumą atsveria jos vidinė stiprybė. Tokią lietuvių moters charakteristiką randame ir XIX pab. – XX a. pr. rašytojų realistų kūrinuose. Rusų pasakoje Vasilisa vaizduojama taip pat jauna ir graži, geraširdė, tačiau, nepaisant amžiaus, sumani ir išmintinga, drąsi ir veikli. Vasilisa pati išsirenka caraitį Ivaną kaip širdies draugą, gynėją ir bendražygį, moteriškomis gudrybėmis patraukdama jo dėmesį. Aplinkybių sąlygotas kilnus jos tikslas – įveikti caro valdose glūdintį blogį (septingalvį slibiną, Košėjų nemirtingąjį ir senę raganą), skatina Vasilisą atskleisti savo gebėjimus, veikti ryžtingai. Intuityviai užvalga ir įtaiga, sumanumu ji suburia geranoriškus žmones bei gyvūnus šiam tikslui pasiekti, kovoje palaiko savo mylimąjį. Moteriškas Vasilisos žavesys ir užvalgūs sprendimai čia pateikiami kaip atsvara vyriškai Ivano narsai ir impulsyvumui – šitai sukuria dviejų pradų, vyriškojo ir moteriškojo, darnios sąveikos vaizdinį. Pasakos atspindi moters raiškos ribas egzistavusias istorinėje realybėje: lietuvių pasakos veikėja vaizduojama šeimos rate, rusų – pateikiama bendruomenės gyvenimo kontekste.

Rusų kultūros simboliuose įprasminamas moteriškumo idealas patraukė šalies mąstytojų ir literatų, mistikų dėmesį. „Žodyje *Rusia* menininkai paslaptingu būdu jaučia jos vidinę energiją, dinamiką, metafizinę ryšį su gamta,¹⁰⁷ – rašo Abraškinas. Ši

¹⁰⁷ Абрашкин, А. *Русь Средиземноморская и загадки Библии*. Москва: Прогресс, 2003, p. 228.

pastebėjimą jis iliustruoja poetų mintimis. XX a. rusų mistikas, filosofas ir literatas Aleksandras Blokas [Александр Блок] sušunka: „O mano Rusia, žmona mano!”¹⁰⁸

„Amžinoji mergele, Rusia,
Iveikusi mirtį!
Iš dangišku iščių
Tvirta tu tapai...”¹⁰⁹

Taip savo kūrybinę vaizduotę išreiškia Sergejus Jeseninas [Сергей Есенин]. „Rusijoje amžinasis moteriškumas susiliejo su Dievo motinos vaizdiniu, kuris rusų liaudžiai tapo <...> angelu žemės sargu, būsimu ir baigiamuoju Dievo apsireiškimu,”¹¹⁰ — teigia Solovjovas. Filosofinėje mąstytojo pasaulėžiūroje taip pat dominuoja moteriškas pradas — Sofija. Ji pateikiama kaip Dievo išmintis {Sofija nesukurtoji}, Dievo žodis — *Logos* {Sofija nesukurta-sukurtoji}, Šventoji Dvasia arba Dieviškoji meilė {Sofija sukurtoji}. Sofija sukurtoji yra kūrybinė galia, kuri formuoja pasaulį. Jos veikimą žmogus patiria per meilę, harmonizuojančią visas jo prigimtines galias, stebi kaip gamtos, visatos grožį ir darną, o pažįsta per kūrinijos tiesą. Solovjovui Sofija yra pasaulio pradmuo, persmelkiantis dievišką ir žmogaus būtį grožiu, tiesa bei meile. Bulgakovas jai suteikia žmonijos pramotės statusą: iki-istorinę žmoniją prezentuoja *Sofija dangiškoji*, istorinę — *Sofija žemiškoji*. „Pasaulis apibrėžtas savo sofijiškumu,”¹¹¹ — teigia mąstytojas. Istorinėje žmonijos raiškoje dominuoja moteriškojo prado savybės: instinktyvus troškimas išsaugoti gyvybę ir kurti naują, troškimas meilės bei švelnumo, intuityvus noras pažinti savo sielos gelmes ir atverti pasauliui kūrybines galias. Bulgakovas Sofijos filosofinį simbolį mėgino pagrįsti ne tik metafizinėje, bet ir teologinėje plotmėje, ir taip tapo Rytų krikščioniškos doktrinos oponentu. Jis rašė: „Kristaus žodyje atsiveria Dievo žodis, o Dievo motinos žodyje — kūrinijos žodis. <...> Dėl šios priežasties Dievo motina gali būti vadinama *Sofija sukurtoji*, per kurią reiškiasi ir pasaulyje veikia Šventoji Dvasia.”¹¹²

Pasak Zamalejevo, remiantis vien tik istoriniais duomenimis sunku paaiškinti, kodėl rusų filosofų kūryboje dominuoja moteriškasis pradas. „Tai rusų minties paslaptis,

¹⁰⁸ Абрашкин, А. *Русь Средиземноморская и загадки Библии*. Москва: Прогресс, 2003, p. 228.

¹⁰⁹ Ten pat, p. 228.

¹¹⁰ Замалеев, А. *Лепты. Исследование по русской философии*. Санкт Петербург: изд. Санкт Петербургского у-та, 1996, p. 59.

¹¹¹ Булгаков, С. *Философия хозяйства. Трагедия философии*. Москва: Наука, 1993, Т. 1, p. 167.

¹¹² Замалеев, А. *Лепты. Исследование по русской философии*. Санкт Петербург: изд. Санкт Петербургского у-та, 1996, p. 59.

amžinos rusų trejybės paslaptis: Roženica — Dievo motina — Sofija.¹¹³ Vyšeslavcevas mano, kad moteriškojo prado išaukštinimas rusų liaudies kultūroje, filosofijos ir meno kūrinuose, susijęs su rusų nacionalinio būdo neapibrėžtumu. „Mes visavienybę juntame kaip moterišką, dvasingą kosmoso grožį, kuris apima tai, kas yra be galo didelis, ir tai, kas yra be galo mažas.“¹¹⁴ Gačevas samprotauja,¹¹⁵ kad pagal bendrą tautų kultūrinio vystimosi principą vienose jų dominuoja moteriškasis pradas (pvz., Rusijoje, Prancūzijoje), kitose — vyriškasis (pvz., Vokietijoje, Anglijoje). Šitai lemia tautų kultūrinę sąveiką, sudarančią galimybę joms papildyti vienai kitą, ir taip atsinaujinti.

Arsenjevo pastebėjimu,¹¹⁶ Rusijos žemių vizualinis patrauklumas turėjo didelę įtaką tautos protėvių požiūriui į pasaulį formavimuisi. Čia estetiniai kriterijai dominuoja vertinant ne tik natūralų grožį, bet ir socialinę bei ūkinę veiklą. Tenka pripažinti, kad neaprepiama Rusijos žemių platybė, jos kraštovaizdžio spalvinė įvairovė sąlygojo senųjų krašto gyventojų estetinį žavėjimąsi juos supančiu pasauliu. Kita vertus, nenusakomas žemių grožis ir didybė kėlė šiems žmonėms pagarbią baimę, taip pat leido jiems pajusti darnos su gamta, visata jausmą. Rusų protėvių pasaulėjauta ir sąlygojo formavimąsi pirminio, estetiškai erotizuoto pasaulio vaizdinio, kuriame dominavo moteriškasis pradas. Tai darė pastebimą įtaką *amžinojo moteriškumo* vizijos radimuisi ir įsitvirtinimui rusų nacionalinėje kultūroje, literatūros ir filosofijos veikaluose.

2.2. Gimtosios žemės pirmavaizdžio apraiškos Berdiajevo filosofijoje

XX a. 1-deš. Rusija pasižymėjo įvykių gausa, kuri sąlygojo socialinio-politinio gyvenimo intensyvumą. Pralaimėtas karas su Japonija (1904—1905-ais m.) ne tik gerokai sumenkino Rusijos įtaką Tolimuosiuose Rytuose, bet ir atskleidė ryškų jos atsilikimą ekonomikos ir karinėje srityse. 1905—1907-ųjų spontaniška darbininkų revoliucija, prasidėjusi po taikios jų demonstracijos Peterburge sušaudymo, suardė socialinį

¹¹³ Замалеев, А. *Лепты. Исследование по русской философии*. Санкт Петербург: изд. Санкт Петербургского у-та, 1996, p. 62.

¹¹⁴ Вышеславцев, Б. Русский национальный характер. *Вопросы философии*. Москва: Наука, 1995, nr. 6, p. 121.

¹¹⁵ Gačevas, G. Tautinis kosmo-psycho-logosas. *Liaudies kultūra*. Vilnius: Liaudies kultūra, 1998, nr. 4, p. 67.

¹¹⁶ Арсеньев, Н. *Из русской культурной и творческой традиции*. London: Overseas Publikations Interchange Ltd, 1992, p. 167.

stabilumą šalyje. Caras Nikolajus II-asis privalėjo apriboti absoliutaus monarcho galias ir valstybės piliečiams suteikti tam tikras demokratines teises. Šitai paskatino įvairių politinių organizacijų kūrimąsi šalyje (atsirado profesinės ir politinės darbininkų sąjungos, kairiųjų pažiūrų partijos). Daugumai Rusijos gyventojų permainingas laikmetis neleido jaustis socialiai saugiais, jie ieškojo įvairių būdų nežinia ir baimei dėl rytdienos įveikti. Didžiųjų šalies miestų gyventojai, aristokratai ir miestelėnai, ėmė aktyviai domėtis okultizmu, magija, gilintis į krikščionišką mistiką. Kaimo bendruomenėse sustiprėjo Dievo motinos kultas, kurį papildė nekrikščioniškos mistikos ir magijos elementai. Šioje srityje neatsiliko ir Nikolajaus II-ojo dvaras, priglaudęs prastos moralinės reputacijos vienuolį, aiškiaregį Grigorijų Novychą [*Григорий Новых*], pasivadinusį Rasputinu. Manoma, kad jis turėjo didelę įtaką politiniams carienės Aleksandros sprendimams, kai caras buvo išvykęs į frontą.

Aprašomuoju metu (1904-ais m.) Berdiajevas persikėlė gyventi į Peterburgą, kur susipažino su savo gyvenimo drauge Lidija, atlikusia reikšmingą vaidmenį filosofo krikščioniškos pasaulėžiūros formavimuisi. Kaip pažymi pats Berdiajevas, Lidija buvo „giliai religinga, nepaprastai dvasinga moteris.“¹¹⁷ Ji pakvietė jaunąjį mąstytoją pas sutuoktinius Dimitrijų ir Zinaidą Merežkovskius [*Димитрий, Зинаида Мережковские*], kurie savo bute rengdavo diskusijas religinėmis temomis, netgi imituodavo krikščioniškas religines apeigas, siekdami sukurti ypatingą susibūrimų atmosferą. Pasak Berdiajevo, Merežkovskis siekė įteigti savo pasaulėžiūrinės nuostatos „bažnyčios“ lankytojams, išaukštino kūniškumą, buvo abejingas krikščioniškoms moralinėms vertybėms. Šitai filosofui ir jo draugei buvo nepriimtina. Jų pasitraukimas iš krikščioniškos religinės sektos suardė draugiškus ryšius su Merežkovskiais, tačiau Berdiajevą paskatino jam aktualių metafizinių problemų sprendimo ieškoti pravoslavų teologų ir filosofų raštuose — „Peterburgo laikų srovės, kurioms aš priešinausi, pastūmėjo mane religingumo link.“¹¹⁸ Berdiajevą erzino tai, kad Peterburgo literatų ir filosofų elito susitikimuose buvo vienpusiškai ir siaurai interpretuojamos Nietzsche‘s idėjos, kurios tuo metu tapo itin populiarios tiek Rusijoje, tiek Vakaruose. Čia buvo akcentuojama dioniziškas žmogaus pradas: gaivališkumas, atsidavimas aistrų ir geidulių proveržiams, aiškinant, kad šitaip Nietzsche metė iššūkį pasenusioms Vakarų kultūros moralinėms

¹¹⁷ Бердяев, Н. *Самопознание. Опыт философской автобиографии*. Москва: 1990, p. 113.

¹¹⁸ Ten pat, p. 116.

normoms. Be to, pasak Berdiajevo, menininkus ir filosofuojančius mistikus domino ne žmogaus būties problemų svarstymas, o netradiciniai pojūčiai, troškimas susiliesti su kosmine dvasia ir patirti mistinį visavienybės jausmą. Filosofas skeptiškai vertino kultūrinį Rusijos gyvenimą persmelkusią mistinę dvasią: „Rusijoje [i aplinką] veržėsi kažkokie užnuodyti garai, <...> susidvejinusios buvo žmonių mintys.¹¹⁹“ Jis stengėsi išlikti nuošalyje filosofinių, religinių tėkmių, kurios neturėjo aiškaus idėjinio pagrindo, nedalyvavo spiritistiniuose seansuose. Nors Berdiajevui asmeniškai kartą teko pajusti nemalonų magijos poveikį, kai pažįstama ir atvirai simpatizuojanti moteris, nesulaukusi filosofo atsako, ėmė jį persekioti. Pasak mąstytojo,¹²⁰ vakarais tamsoje jos atvaizdas pasirodydavo ant kambario sienos, moteris jam šypsodavosi, paskui šį atvaizdą keisdavo kitas — su šnypščiančia gyvate. Tad Berdiajevas buvo priverstas pasidomėti tam tikrais būdais, kurie padėtų išvengti jam nemalonios įtakos.

Po kelerių metų sugrįžęs į Maskvą filosofas pateko į jam gerokai priimtinesnę intelektualų bendruomenę, kuriai priklausė Bulgakovas ir Florenskis. Šios susirinkimuose buvo rimtai diskutuojama religinėmis ir metafizinės temomis, gvildenamos rusų filosofijos pirmtakų iškeltos laisvės, *sobornost* idėjos. Jų aptarimas vyko pravoslavų religinės pasaulėžiūros kontekste. Tai Berdiajevui sudarė galimybę išgryninti religines pažiūras, kurių pagrindu jis formavo metafizinę būties koncepciją, istoriosofines idėjas. Tuo metu rašytuose straipsniuose filosofas akcentavo, kad jam aktuali humanistinė problematika, kurią savo kūryboje analizavo Dostojevskis. Jis kritikavo kosmocentrinę pirmtakų (Chomiakovo, Solovjovo) ir amžininkų (Florenskio ir Bulgakovo) pasaulėžiūrą: iracionalių kosminių jėgų įtakos žmogaus gyvenimui sureikšminimą, moteriškojo prado išaukštinimą. Šią nuomonę visu aštrumu išreiškė straipsnyje, skirtame aptarti rusų poeto ir filosofo Vasilijaus Rozanovo [*Василий Розанов*] knyga: *1914-ųjų metų karas ir rusų atgimimas*. „Daugelį Rozanovas patraukia tuo, kad jo rašymo stiliuje, savitam žodžių žaisme jaučiama, tartum, pati motina gamta, motina žemė ir jos gyvybiniai procesai.“¹²¹ <...> „Pačiose rusų charakterio gelmėse aptinkamas amžinasis-bobiškumas [*вечно-бабье*], ne amžinasis moteriškumas, o bobiškumas. Rozanovas yra geniali rusų boba, mistinė boba, <...[nes].> jis ignoruoja visas idėjas, *logos* ‘ą, aktyvumą ir

¹¹⁹ Бердяев, Н. *Самопознание. Опыт философской автобиографии*. Москва: Мысль, 1990, p. 115.

¹²⁰ Ten pat, p. 136.

¹²¹ Бердяев, Н. „О вечно бабьем“ в русской душе. www.vehi.net/berdyaev/ p. 1

pasipriešinimą,¹²² — taip kritiškumo stoką savo kultūros atžvilgiu interpretuoja Berdiajevas. Jis pabrėžia žmogaus būties individualumą, unikalumą, kuri priešpastato rusų renesanso filosofų teigiamam šios neapibrėžtumui, beasmeniškumui. Berdiajevas pasaulio centre regi asmenybę, kuriantįjį subjektą (Dievą, žmogų), kuris formuoja pasaulį ir visatą. Čia kosminė, iracionali kuriančioji jėga (moteriškas pradas) egzistuoja tik kaip minimo subjekto savybė, jo raiškos pasaulyje būdas.

Istorinės žmogaus kūrybos sąlygotumą lėmė pirminės pilnatvės praradimas. „Žmonija — kosminis būties centras, aukščiausias jos pakilimo taškas, pasaulio dvasia, kolektyviai [*соборно*] atitolo nuo Dievo.“¹²³ Iki-istorinį žmonijos būvį mąstytojas apibūdina kaip chaotišką: žmonija dar nesuvokė savo dieviškos kilmės, nesugebėjo naudotis absoliučia laisve, todėl reikėsi stichiškai. Šitai ir nulėmė pirminės žmonijos skylimą, poliarizuotos istorinės būties kilmę: erdvės ir laiko, gėrio ir blogio, vyro ir moters. Prieštaraudamas aukščiau įvardintai nuostatai, metafizinę žmogaus kilmę Berdiajevas susieja su kosminiu moteriškumu — *Pasaulio dvasia*. Ši yra istorinės žmonijos pramotė (taip mąstytojas įprasmina archainį žemės-motinos vaizdinį). Pasaulio dvasia įkūnija visavertį žmogų: dievišką jo laisvę, pozityvią kūrybinę raišką, vidinį grožį ir gyvenimo išmintį. Adomas ir Ieva simbolizuoja istorinį žmonijos būvį, prigimtinių žmogaus pradų vidinį susiskaldymą. Ieva reiškia gaivališkos, instinktyvios žmogaus prigimties dominavimą dvasinės atžvilgiu, o Adomas — žmonijos orientaciją į materialines vertybes, civilizacijos vystimą. Dvasinės žmogaus prigimties sąlygotas ryšys su Pasaulio dvasia nulemia jo istorinio buvimo tikslą ir uždavinius: suvokti tikrąją žmogaus prigimtį ir paskirtį, kūrybiška raiška harmonizuoti energetinių pradų veikimą savyje ir pasaulyje. Tokiu būdu atstatyti iki-istorinį žmonijos būvį. Šitai reiškia prilygti Pasaulio dvasiai. Berdiajevo požiūris į Pasaulio dvasios ir istorinio žmogaus ryšį atspindi psichologiškai reikšmingą asmens gyvenimo aspektą: vaiko atsiskyrimą nuo motinos (tėvų), siekiant tapti savarankišku. Įveikęs šią užduotį, psichologine prasme asmuo tampa lygiaverčiu tėvams, t.y. suaugusiu, brandžia asmenybe.

Berdiajevas akcentuoja iracionalų asmenybės savižinos ir savikūros būdą. „Meilė yra kelias, kuriuo einant atveriamas asmens paslaptis, jo prigimties gelmės.“¹²⁴ Meilę filosofas

¹²² Бердяев, Н. „О вечно бабьем“ в русской душе. www.vehi.net/berdyayev/ p. 2.

¹²³ Бердяев, Н. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 1991, p. 136.

¹²⁴ Бердяев, Н. *Философия творчества культуры и искусства*. Москва: Искусство, 1994, p. 208.

sutapatina su žmogaus energetine galia, kūrybiškumu, laisve. Freudas panašias reikšmes suteikia *eros* 'ui. Čia abiejų filosofų idėjas susieja Rytų kultūroms būdinga pasaulio samprata, kurioje akcentuojama būtį formuojančios energijos kūrybinė galia. Tačiau Freudas energijos proveržį asmenyje sieja su biologine jo prigimtimi, seksualinio instinkto impulsais, o Berdiajevas energetinės galios ištakas išvelgia žmogaus dvasioje. Rusų mąstytojo nuomone, instinktyvios meilės tikslas yra per žemesniąją žmogaus prigimtį valdyti kitą asmenį, t.y. daryti įtaką jo sprendimams, ir taip riboti kito asmens savirealizacijos galimybes, slopinti jo individualybę. Aptariamą mąstytojo nuostatą sąlygojo ir asmeninė jo patirtis. Autobiografijoje Berdiajevas pabrėžia, kad negalėjo pakęsti ne tik blogo fizinio kvapo, bet ir paties „pasaulio kvapo.“ Tai, kas materialu, filosofui buvo nyku ir nuobodu, kėlė dvasinį šleikštulį. Be to, mąstytojas pripažino, kad psichologiniame lygmenyje nebuvo šiltas žmogus, jam buvo sunku palaikyti emociniai glaudžius santykius su artimaisiais.

Gyvenimo džiaugsmas, aistra Berdiajevui yra kūrybinės energijos pulsavimo asmenyje sąlyga. Šitai sukuria dviejų poliarizuotų jėgų sąryšis. „Lyties paslaptis yra kiekvieno skylimo ir kiekvieno apsijungimo – pilnatvės paslaptis,“¹²⁵ – samprotauja filosofas. Čia „kosminį daugį nulemia pasaulį praturtinantis Dievo atsivėrimas.“¹²⁶ Šios minties platesnį paaiškinimą ir pagrindimą randame Grigaliaus Nysiečio metafizikoje. Jis teigia, kad dieviškoji energija iš esmės yra viena, tačiau kūrybos procese ji reiškiasi įvairiais aspektais ir, tartum, išsisklaido konkrečiame kūrinyje. Remdamasis Rytų Bažnyčios Tėvo nuostatomis, Berdiajevas žmogaus energiją kildina iš kosminės energijos, kuri yra tapati dieviškajai laisvei. Ši energija yra neatsiejama dvasinės žmogaus prigimties ypatybė, kuri jame aktualizuojasi tik per dviejų priešingų energetinių polių, vyriškojo ir moteriškojo, sąryšį. Taip filosofas perteikia įvairialypę dieviškos energijos sklaidą žmogaus būtyje. Vyriška kosminė energija mąstytojui simbolizuoja racionalumą, konstruktyvumą, emocinį stabilumą. Kosminė moteriška energija pasižymi intuityvumu, gebėjimu apimti reiškinio visumą, spontaniškumu, jausmingumu. Prigimtinį vyriškojo ir moteriškojo energetinių pradų sambūvį iki-istoriniame žmoguje Berdiajevui išreiškia androgino simbolinė figūra. Šiame simbolyje slypi lyties paslaptis. Kiekvienas istorinis žmogus ją junta intuityviai kaip troškimą mylėti ir būti mylimam. Lyties

¹²⁵ Бердяев, Н. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 1991, p. 217.

¹²⁶ Ten pat, p. 45.

paslaptis susijusi su istorine žmogaus kilme ir jos sąlygotu tikslu: atstatyti prigimtine energetinę pilnatvę ir visapusiškai dalyvauti pasaulio kūrime. Kurti tai, kas būtiškai nauja, unikalų. Berdiajevo egzistencinė nuostata atspindi Rytų (rusų) ir Vakarų filosofinio mąstymo skirtumus. Karlas Jaspersas aiškina,¹²⁷ kad asmuo savąjį *aš* atranda per skausmingų išgyvenimų, kuriuos lemia įvairios ribinės situacijos, apmąstymus, t.y. savianalizę. Vadinasi, racionalus asmens santykis su savimi ir aplinka sąlygoja jo savivoką ir autentiškos būties kūrimą. Berdiajevo nuomone, dviejų priešingos lyties asmenų visavertė meilė leidžia apčiuopti savąjį individualumą ir jį kūrybiškai išskleisti. Rusų filosofas teigia iracionalų autentiškos asmens būties kūrimo būdą.

Nemylintis asmuo Berdiajevui tampa egocentriku, siekiančiu istorinėje būtyje tik įtvirtinti savo empirinį *aš*. Esminis šio žmogaus bruožas — bedvasiškumas [*бездвуше*]. Rusų kultūrinėje tradicijoje asmens dvasingumas, religingumas siejamas su dorybingumu. Šitai atskleidžia sąvokos *duša* [*душа*] semantika. „Terminas *duša* apibūdina visą asmenybę. Jis perteikia ir asmens jausmus, troškimus ir jo mintis, gebėjimą mąstyti. <...> Ir tai, kas neįkainojama — vertybes,“¹²⁸ — teigia Wierzbicka. Pasak mokslininkės, į kitas kalbas sąvoka *duša* gali būti verčiama: siela, perteikiančia asmens dvasinį ir moralinį būvį, taip pat — terminu *dvasia*, kuris nusako žmogaus santykį su Dievu. *Duša* gali perteikti asmens jausmus, valios polinkį. Berdiajevui žmogaus bedvasiškumas reiškia gailėstingumo jame stoką, nesugebėjimą užjausti kitą asmenį ir solidarizuotis su juo bėdoje ar skausme, nenorą atleisti klydusiam bei nenuoširdumą. Nemylintis asmuo viduje, tartum, suskyla į dvasią ir kūną. Antihumaniška vertybinė asmens orientacija nukreipia jį į žemesniosios prigimties aistrų ir geidulių tenkinimą. Tai nuslopina šio žmogaus sielos poreikius, dvasines galias. Dėl vertybių tvarkos sumaišymo taip pat „skyla“ kūrybinė galia žmoguje, čia ji reiškiasi tik kaip destruktivi jėga. Dostojevskio romanų veikėjai Fiodoras Karamazovas, Myškinas Berdiajevui įkūnija čia apibūdintą asmens psichologinį tipą. Dostojevskiui asmens dorybingumą sąlygoja vieno iš prigimtinių pradų, bendruomeninio arba egoistinio, dominavimas sieloje. Berdiajevas asmens dorybingumą susieja su energetiniu sielos būviu, kurį lemia jo vidinis ryšys su kiti asmeniu. Meilės baimė, pasireiškianti žmogaus nenoru atverti savo sielą priešingos

¹²⁷ Sąlygas, lemiančias asmens vidinį dvasinį brendimą, Jaspersas aptaria kūrinyje, kurį skyrė savo studentams. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Pradai, 1998, p. 7-28.

¹²⁸ Wierzbicka, A. *Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture Specific Configurations*. New York, Oxford: Oxford university press, 1992, p. 50.

lyties asmeniui, sąlygoja jo energijos ribotumą. Šitai tampa pagrindine asmens emocinio skurdumo, menkų kūrybinių sugebėjimų priežastimi, lemiančia jo dvasinę tuštumą, moralinę sumaištį. Meilė kaip dieviška galia negali būti dalinė ar išsisklaidžiusi, ji turi apimti visą asmenybę. Berdiajevui sielų draugystė nėra visavertės meilės išraiška. Šiam asmenų santykiui trūksta erotinės aistros, skatinančios kūrybinį proveržį. Instinktyvi meilė taip pat dalinė, nes ji susijusi tik su žemesniąja asmenybės prigimtimi, kurios paskirtis yra pratęsti giminę. Ši meilės rūšis nesudaro galimybės atskleisti asmenybės savitumo. Ji – egoistiška, nes šiame santykiyje dominuoja instinktyvus savininkiškumo jausmas. Reali ir visapusiška meilė turi apimti ir *eros*, ir *caritas*. Nesuinteresuotas asmens rūpinimasis mylimuoju, jo geranoriškumas ir atlaidumas sukuria psichologinio saugumo jausmą, kuris laiduoja mylimo asmens vidinę pusiausvyrą, kūrybiškumą.

Meilė Berdiajevui kaip ir Maxui Schelerui¹²⁹ yra pirminė būties pažinimo sąlyga, tik čia rusų filosofas akcentuoja žmogaus būtį, o ne visą gyvąjį pasaulį. Asmens veikime sklindanti vyriška ar moteriška energija patraukia priešingos lyties atstovo dėmesį, ir taip skatina pažinti sužavėjusį subjektą. Realiai egzistuoja konkrečios asmenybės, o vyriškumas ir moteriškumas tėra energetinis-kūrybinis sielos būvis. Šis lemia asmenybės saviraiškos būdą. Berdiajevas aršiai kritikavo to meto rusų filosofus-mistikus, kad asmenį jie traktuoja kaip savaiminės vertės neturinčią kosminio vyksmo dalelę. Esą, šie mąstytojai teigė, kad konkretus *aš* išnyksta intuityvaus būties suvokimo, kūrybinio akto metu, energetiškai susiliedamas su žmonija, gamta, visata. Berdiajevui energetinė vyro ir moters sąveika yra būdas, kuriuo prasiskverbiamą iki mylimojo sielos gelmių, taip atveriamas ir pažįstamas jo asmenybės savitumas. „Mylintysis mylimame asmenyje aptinka tai, ko niekas kitas nežino. <...> Jis atveria mylimojo genialumą. <...> Meilė yra kūrybinis, bet ne savivalės, ne savanaudiškas aktas.“¹³⁰ Meilė kaip dvasinė galia išlaisvina asmenį iš empirinės erdvės ribų ir suteikia jam galimybę transcenduoti, taip mylintis žmogus pajunta savyje neribotą kūrybinę jėgą, dievišką realybę. Ši patirtis sukelia egzistencinius išgyvenimus, kurie sąlygoja asmenybės dvasinį ir psichologinį brendimą, atveria jam daugiau saviraiškos galimybių. Per visavertį asmens energetinį ryšį su priešingos lyties asmeniu atkuriamas prigimtinis žmogaus dvasios būvis. Žmogus yra

¹²⁹ Scheleris, M. *Ordo amoris forma. Gėrio kontūrai*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 201-223.

Filosofas čia rašo apie gyvenimo jausmą [*Lebensgefühl*], traktuotiną kaip meilę, kuri yra gyvos būtybės egzistavimo pagrindas, pasaulio pažinimo sąlyga. Tai pamatinė Schelerio filosofijos nuostata.

¹³⁰ Бердяев, Н. *Философия творчества культуры и искусства*. Москва: Искусство, 1994, p. 210.

sukurtas pagal Dievo paveikslą, kuris istorinę formą įgauna tik meilėje Dievui. Jos realų pagrindą sudaro visavertė meilė kitam asmeniui. „Dieve susitinka mylintysis su mylimuoju ir čia pamato mylimojo veidą <...>, nes iš tiesų tik Dievo valia sujungia mylimuosius, paskiria juos vienas kitam,¹³¹— rašo Berdiajevas. Filosofo meilės samprata įprasmina pravoslavų nuostatą: mylėdami žmogų, mylime Dievo atvaizdą jame. Čia Dievo atvaizdas — tai žmogaus savastis, kurią sudaro dieviškoji laisvė, pasireiškianti asmens harmoninga, autentiška kūryba. Vadinasi, įvairiapusė vyro ir moters meilė suteikia galimybę žmogaus dieviškumui atsiskleisti istorinėje būtyje.

Meilė nėra žmogaus būties tikslas. Mąstytojas ją pateikia kaip istorinį žmogaus kelią: nesibaigiantį asmenybės savikūros procesą, dviejų individualybių kūrybinės sąveikos būdą. „Kiekvieno kūrybinio akto užduotis yra sukurti kitą būtį, kitą gyvenimą, išsiveržti iš šio pasaulio — chaotiško, sunkaus ir iškreipto — į kitą pasaulį, laisvą ir nuostabų kosmosą.¹³² <..>„Galutinį kosmologinį tikslą reikia mąstyti kaip grožį, o ne kaip gėrį. Tobula, pilna ir harmoninga būtis yra grožis.¹³³ Grožį pateikdamas kaip esminę būties savybę, Berdiajevas lieka ištikimas rusų filosofinio ir kultūrinio renesanso idealams. Solovjovo ir Bulgakovo kūryboje vienas iš Sofijos reiškimosi pasaulyje būdų — grožio kūrimas. Florenskio filosofijoje grožis tampa būties pagrindu. Taip rusų filosofų kūryboje atgyja amžinojo moteriškumo vizija. Skirtingai nei įprasta Vakarų religiniams mąstytojams, Berdiajevas formuluoja ne etinį, o estetinį žmogaus gyvenimo tikslą. Dėl vidinės pilnatvės, pasireiškiančios dieviška kūrybine galia, mylintis žmogus tampa bendrakūrėju su Dievu. Jų kūrybinės sąveikos tikslas yra visatos grožio kūrimas.

„Rojus — tai ekstazė, [asmens] kūrybinis polėkis į begalybę, [taip] jis įveikia sunkį, susikaustymą, išsibarstymą.¹³⁴ Rojus filosofui yra žmogaus vaizduotės padarinys, atspindintis sielos būseną. Šis būvis nevertintinas moralinėmis kategorijomis, nes jis nesusijęs su gėriu ar blogiu. Atitinkamai, asmuo išgyvenamą egzistencinę tuštumą, dvasinį vienišumą suvokia kaip visaapimantį blogį, pragarą. Žmogaus egocentiškumas arba vergavimas stabams, t.y. vadovavimasis socialiniais stereotipais, aklas normų ir taisyklių vykdymas, nulemia minėtą sielos būseną. Gėris yra geranoriškas asmenų veikimas, kuris sukuria darnius bendruomenės narių santykius, tampančius socialinio

¹³¹ Бердяев, Н. *Философия творчества культуры и искусства*. Москва: Искусство, 1994, p. 210.

¹³² Ten pat, p. 219.

¹³³ Ten pat, p. 171.

¹³⁴ Ten pat, p. 214.

gerbūvio pagrindu. Gėris ženklina pozityvias, humanistines asmens gyvenimo nuostatas. Asmens sielos tyrumą, moralinį skaistumą filosofas sieja su jo gebėjimu mylėti ir atsiverti meilėje. Meilė yra prigimtinės laisvės išraiška, todėl ji esanti tikroji žmogaus dorybingumo priežastis ir sąlyga. Proto besąlygiškas paliepimas valiai sukuria vidinę prievartą. Valios polinkį nulemia empirinė duotybė — čia nėra laisvo pasirinkimo. Pareiga ar bausmės baimė taip pat netampa asmens sielos gerumo, t.y. gailestingumo, atviraširdiškumo, tad ir dorybingumo priežastimi. Berdiajevas gėrį suvokia kaip būdą, kuriuo žmogus išreiškia dievišką laisvę, pasireiškiančią kūrybine galia.

Kita vertus, meilė kaip kosminės energijos apraiška žmoguje ir pasaulyje empiriškai yra neapčiuopiama, tad negali būti mąstoma kaip daiktas (objektas). Atitinkamai, moters ir vyro meilė (energetinis ryšys) negali būti įtalpinta į moralės rėmus, vertinama moralinėmis kategorijomis. „Meilės negalima nei moralizuoti, nei socializuoti, nei biologizuoti, nes ji už viso šito ribų. <...> Ji ne šio pasaulio gėlėlė.“¹³⁵ Berdiajevas skeptiškai vertina socializuotą meilę — santuoką, nes jos sudarymo priežastys slypi ne laisvėje, o būtinybėje, kuri kyla iš poreikio susikurti socialinį saugumą, pratęsti žmonių giminę. Krikščioniškos šeimos modelis mąstytojui tėra tik iliuzija. Meilė ir santuoka egzistuoja skirtingose žmogaus būties plotmėse. Santuoka yra dirbtinai sukurta asmenų socialinio sambūvio forma, kurios paskirtis laiduoti bendruomenės vidinio gyvenimo stabilumą. Šitai sukuriama per teisinį ir moralinį santuokos įtvirtinimą, kuris leidžia viešai vertinti sutuoktinių elgesį, ir taip juos kontroliuoti. Sutuoktinius susaistančios moralinės normos orientuotos į bendrą socialinio gėrio visuomenėje kūrimą. Jos nesudaro sąlygų vidiniam dvasiniam asmenybės vystimuisi. Meilė yra kūrybinis žmogaus dvasios proveržis, kurio esmė yra atskleisti ir realizuoti asmenybės individualumą, todėl ji neįtelpa į socialinio gyvenimo rėmus. Dėl minėtų priežasčių tikroji meilė, pasak filosofo, dažnai tampa nelegali kaip Anos Kareninos meilė Vronskiui. Mąstytojas akcentuoja vidinį laisvos kūrybiškos asmenybės ir visuomenės konfliktą, sukeltą asmeninę dramą. Visuomenė neatitikimą tarp asmens individualių siekių ir aplinkos jam keliamų reikalavimų suvokia kaip individo problemą, sąlygotą jo moralinės dilemos: pasirinkti gėrį (paklusti normoms) ar blogį (savivaliauti). Mąstytojas čia išvelgia gilesnes priežastis. Slopindama meilę ir kūrybinę laisvę, asmenybė užveria sau galimybę

¹³⁵ Бердяев, Н. *Философия творчества культуры и искусства*. Москва: Искусство, 1994, р. 203.

autentiškai kurti, ir taip praranda ryšį su dieviška realybe. Žmogaus istorinė būtis tampa niekine, jei jis neatkuria prigimtinio dvasios būvio per visavertį energetinį ryšį su priešingos lyties asmeniu. Empirinė prigimtis, socialiai objektyvuota gyvenamoji aplinka vidutinybei trukdo suvokti tikrąją savo gyvenimo prasmę ir tikslą. Kūrybiškos asmenybės siekių ir visuomenės normų prieštaravimas filosofui yra ne moralinės, o ontologinės kilmės. Ši filosofo samprata išryškėja skaitant jo samprotavimus apie vidinės žmogaus dramos ištakas. Pasak Berdiajevo,¹³⁶ kiekvienas vyras intuityviai ieško antrosios savo pusės, moters, kuriai būdinga intuityvi išvalga ir gyvenimiška išmintis, besąlygiška meilė ir rūpestis, vidinė ramybė ir grožis. Reali moteris tik iš dalies gali pasižymėti įvardintomis savybėmis. Tai suvokęs vyras patiria vidinį sukrėtimą, pasireiškiantį dvejopai: kaip egzistencinį virsmą, kuris sąlygoja vertybinės orientacijos kaitą, skverbimąsi į būties paslaptis, čia ieškant moteriškumo ištakų, tobulos išminties ir grožio. Antraip, ši drama sustabdo asmenybės vidinį augimą: išgyvenęs didelį nusivylimą, vyras pasiduoda atsitiktinių aplinkybių daromai įtakai ir nekelia sau aukštesnių, dvasinių gyvenimo tikslų.

Filosofo supratimu, trokštama moteris turi įkvėpti kūrybai, sukelti dvasios svaigulį, išlaisvinti iš tradicinio mąstymo rėmų. Ji negali būti realiai pasiekama, nes mylimo asmens buitiškumas, seksualinis artumas užgožia jo sukeliama dvasios polėkį. Įvardintą mąstytojo nuostatą, kurią jis aprašo autobiografiniame kūrinyje *Savęs pažinimas*, sąlygojo keletas priežasčių. Viena iš jų – mąstytojo santykis su žmona Lidija. Remiantis jo paties pasakojimu, amžininkų liudijimais ir žmonos dienoraščio pastabomis, jų šeimyninis gyvenimas buvo harmoningas ir laimingas. Manau, kad didelį vaidmenį šeimyninės idilės kūrimo procese atliko Berdiajevo žmona. Lidija – poetė, dvasinga ir religinga asmenybė, pasižyminti vidiniu subtilumu. Ji nuoširdžiai mylėjo savo vyrą ir sudarė visas sąlygas filosofinei kūrybinei jo veiklai. Lidija buvo pirmoji Berdiajevo raštų skaitytoja ir kritikė, ji diskutuodavo su mąstytoju religiniais klausimais, kurie jai atrodydavo nepakankamai atskleisti. Moteris susitaikė su ūmiu sutuoktinio būdu, principingumu ir nepraktiškumu, dėl kurių šeimai kartais tekdavo kęsti finansinį nepriteklių, įtakingų ir gerai pažįstamų asmenų nepalankumą, prarasti filosofui siūlomas profesines pozicijas. Lidijos sugebėjimas likti nepastebimai šalia plačiai žinomo, kūrybingo ir sudėtingo būdo žmogaus, ir tuo pačiu daryti įtaką jo asmenybei,

¹³⁶ Бердяев, Н. *Философия творчества культуры и искусства*. Москва: Искусство, 1994, р. 180-216.

filosofinėms pažiūroms leido Berdiajevui autobiografijoje savo žmoną pristatyti kaip ypatingą gyvenimo moterį. Savo dienų saulėlydy Lidija jam tapo panaši į šventąją, ir taip, tarytum, įkūnijo jo moters idealą — Mergele Mariją.

Berdiajevo aprašytoji nepasiekiamos moters vizija — tai *anima*. Jungas taip pavadina archainį moteriškumo vaizdinį, kuris iš prigimties slypi kiekvieno žmogaus sąmonėje. Žmogaus psichikos veikloje *anima* prezetuoja intuiciją, svajingumą, vaizduotės kuriamus reiškinius, sapnų vizijas. Čia egzistuoja ir archainis vyriškumo vaizdinys — *animus*. Jis perteikia asmens gebėjimą mąstyti, racionalumą ir dalykiškumą. Senosiose kultūrose vyriškumas ir moteriškumas buvo suvokiami kaip pasaulį formuojantys, žmogaus būti kuriantys pradai. Pavyzdžiui, kinai minėtus kosminius pradus pavadina *In Jan*, archainėje graikų mitologijoje androginas yra pradų samplaikos vaizdinys, krikščioniškoje — Adomas ir Ieva. Rusų renesanso filosofai, aptariamam atveju Nikolajus Berdiajevas, taip pat objektyvuoja archainį vyriškumo ir moteriškumo vaizdinį. Mąstytojas rašo: „vyras — žmogus per moterį surištas su gamta, kosmosu. Už moteriškumo jis lieka atkirstas nuo Pasaulio dvasios, žemės motinos.“¹³⁷ „Lytiškumas yra ne tik taškas, kuriame susieina du pasauliai žmoguje, bet ir taškas, sąlygojantis žmogaus ir kosmoso sankirtą, mikro-kosmoso su makro-kosmosu.“¹³⁸ Pasaulio dvasiai Berdiajevas priskiria *animos* savybes: intuityvų pasaulio suvokimą, kūrybinę galią, kosminio grožio ir darnos pajautimą. Archainį vyriškumo — *animus* vaizdinį filosofas perkelia į istorinį žmogų (vyrą), taip pat Kristų kaip Dievo žodžio skelbėją žmonijai. Mąstytojo aprašytas vyro siekis rasti idealią moterį realiame gyvenime, perteikia žmogaus prigimtinį troškimą patirti vidinę harmoniją. Ją sąlygoja darni asmens psichikos elementų, *anima animus* (pvz., kūrybiškumo ir racionalumo), sąveika. Vidinį psichinį reiškinį mąstytojas perkelia į ontologinę plotmę. Čia Pasaulio dvasia (*anima*) prezentuoja tobulą grožį ir išmintį, t.y. vertybės. Vyras (*animus*) — tai žmogus, kuris trokšta priartėti prie šių vertybių, jas pažinti ir realizuoti, taip įprasmindamas savo egzistenciją.

Paprastai, istorinės realybės ir dvasinių vertybių neatitikimas asmenyje sukelia vidinę įtampą, sąlygojančią jo egzistencinius ieškojimus, moralines dilemas. Tai filosofas interpretuoja ne kaip individualią egzistencinę problemą, bet metafiziškai kaip žmogaus istorinės būties vidinį dramatiškumą, visą žmoniją apimantį reiškinį. Ši drama tampa

¹³⁷ Бердяев, Н. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 1991, p. 85.

¹³⁸ Бердяев, Н. *Философия творчества культуры и искусства*. Москва: Искусство, 1994, p. 185.

istoriosofinių Berdiajevo pažiūrų formavimosi pagrindu. Istorinės žmonijos atitolimas nuo savo dvasinės prigimties, pasireiškiantis empirinės būties sureikšminimu ir materialinių vertybių išaukštinimu, yra įvairių prieštaravimų ir konfliktų pasaulyje priežastis. Išėitios pozicija, leidžianti įveikti istorinės būties disharmoniją — žmonijos grįžimas prie dvasios ištakų. Vyro ir moters visapusiškas energetinis ryšys yra pirminė šio proceso pakopa. Meilė suteikia galimybę atsiskleisti dviejų asmenybių kūrybinėms galioms ir autentiška kūryba įsilieti į žmonijos dvasinės kultūros kūrimą. Bažnyčia ne kaip institucija, o kaip dvasinė žmonių bendruomenė — *sobornost*, per bendrą maldą ir pasidalinimą religine bei dvasine patirtimi leidžia žmogui pajusti glaudesnę ryšį su dieviška realybe ir dvasiškai tobulėti. Tai antroji energetinio asmenų sąryšio pakopa, tiesiogiai susijusi su galutiniu istoriniu tikslu. Kultūrinėje plotmėje krikščioniškų religinių vertybių pagrindu vykstantis tautų bendradarbiavimas sudaro tinkamas sąlygas vertingiausias mokslo, meno ir filosofines idėjas apjungti į vieną darinį. Taip žmonija įsisąmonins savo dievišką prigimtį ir realizuos istorinį tikslą — perėjimą iš materialaus pasaulio būvio į dvasinį. Tai reiškia istorinės žmonijos sugrįžimą prie savo ištakų, tapimą Pasaulio dvasia. Ši idėja atspindi kultūrinį motyvą: grįžimo namo pas mamą, į gimtąją žemę, kur saugu ir jauku, esi apsuptas artimųjų dėmesio ir rūpesčio. Berdiajevas čia akcentuoja moters-motinos-žemės žmogui teikiamą vidinį saugumą, dvasinį peną dėl iš jos gelmių sklindančios ramybės ir išminties, apgaubtos šventumo aureole. Taip mąstytojas išreiškia rusų kultūrinėje sąmonėje įsigalėjusį *gimtosios žemės* archetipą.

Skyriaus išvados. Zenkovskis, apibūdindamas Berdiajevo filosofinę pasaulėžiūrą teigia, esą filosofas yra romantikas: „jis iki kraštutinumo susidomėjęs savimi, savo ieškojimas, jausmais ir išgyvenimais, kuriuos labai brangina.“¹³⁹ Kritinėje literatūroje galima aptikti panašių pasisakymų apie Solovjovo, Bulgakovo sofijologiją. Bulgakovo charakteryje išvelgiamas moteriškas prieraišumas prie jam filosofinę įtaką dariusių asmenų, Solovjovo ir Florenskio. Manoma, kad šis bruožas ir nulėmė moteriško prado išskėlimą jo metafizikoje. Solovjovo amžininkai manė, kad filosofas išgyveno mistinį sąlytį su amžinuoju moteriškumu (Sofija), ir šį patyrimą perteikė savo kūrinuose. Pasak

¹³⁹ Zenковский, В. *История русской философии*. Париж: УМСА-Press, 1948, Т.1, p. 267.

Berdiajevo,¹⁴⁰ Solovjovas nusivylė gyvenime sutiktomis moterimis, tad nerealizuotą meilės jausmą įkūnijo nepasiekiamos mylimosios vizijoje.

Rusų renesanso filosofų kūryboje, įskaitant ir Berdiajevą, dominuojanti kosminio moteriškumo idėja yra ne asmeninių vieno ar kito mąstytojo išgyvenimų, o bendro kultūrinio reiškinių išdava. Sentimentalumas, svajingumas, dvasingumas, tyros meilės ir moters grožio išaukštinimas – savybės aptinkamos filosofiniuose, literatūriniuose kūrinuose kiekvienos tautos kultūrinio atgimimo metu. Šis laikmetis tautos gyvenime yra panašus į žmogaus sieloje vykstantį kūrybinį, vidinio atsinaujinimo procesą. Iš pradžių idėja žmogaus sąmonėje pasirodo kaip intuityvus siekis, miglotas vaizdinys, kuris čia vystosi ir palaipsniui tampa konkrečia mintimi, projektu. Kultūrinė moteriškumo vizija – tai kiekvienos tautos *anima*, kuri perteikia iš jos gyvenimiškos patirties gelmių (tradicijos) iškylančius žmonių troškimus ir lūkesčius, vidines baimes ir idealus. Permainų dvasios persmelkti renesanso filosofai ir kiti kūrėjai perima šią tautos viziją ir savaip įprasmina kūrinuose. Taip iškilo Sofijos filosofinis simbolis Solovjovo, Bulgakovo, Florenskio bei kitų rusų mąstytojų filosofinėje pasaulėžiūroje, taip formavosi Pasaulio dvasios samprata Berdiajevo kūryboje. Kai bendras šalies gyvenimas stabilizuojasi, įgaudamas apibrėžtas kultūrinės raiškos formas, čia dominavusius iracionalius elementus nustelbia racionalūs, kartais pragmatiški tautos siekiai ir planai. Įvairios vizijos, idealizuotas pasaulio vaizdinys praranda aktualumą ir tampa negyvybingu, neprasmingu iki kito kultūrinio tautos atsinaujinimo.

¹⁴⁰ Бердяев, Н. Владимир Соловьёв и мы. www.vehi.net/berdyaev/mochulsky.html/ p.1-4.

3. PLATUMŲ PASAULIO VAIZDINYS

3.1. Platumų pasaulio vaizdinio formavimosi aplinkybės ir įsitvirtinimo rusų kultūrinėje sąmonėje sąlygos

Platumų [ширина] sąvoka apibūdina Rusijos teritorijos dydį, dominuojantį kraštovaizdžio tipą (lygumos, stepės, tundros). Ji perteikia įspūdį, kurį žmogui sukelia šios šalies žemių vizualinis neaprepiamumas. Šis terminas vartojamas rusų nacionalinės kultūros savitumui nusakyti, tuo pačiu pabrėžiant jo kilmės išorines sąlygas. Čia tenka prisiminti geografinių aplinkybių darytą įtaką rusų protėvių pasaulėjautai ir gyvenimo būdui. Ne tik didelė teritorija ir menkas gyventojų skaičius trukdė plėtoti civilizaciją Rusijos žemėse, nutolusiose nuo šalies politinio centro, bet ir jose randamų gamtos gėrybių gausa. Šios aplinkybės nebuvo palankios socialiniam šio krašto gyventojų aktyvumui ugdyti, šeiminingumo jausmui formotis. Platumų žmogui nekilo poreikis rūpintis ūkiu, puoselėti žemę. Jis nesibaimino, kad neliks gamtos gėrybių, nes šių bus galima rasti kitoje šalies teritorijoje. Arsenjevo nuomone,¹⁴¹ Rusijos žemių turtai lėmė menkai gyventojų išsiugdytus taupumo ir ūkiškumo įgūdžius, stebimus XX amžiaus pradžioje. Šiandien jos vadovų nerūpestingumas reiškiasi nepakankamu naujų technologijų diegimu ir ekonominių bei socialinių struktūrų plėtimu Sibiro žemėse, nors čia aptinkamų gamtinių išteklių gausa Rusijai leidžia išlaikyti ekonomiškai ir politiškai įtakingos valstybės statusą pasaulyje. Gimtosios žemės neaprepiamumas Platumų krašto žmogaus kultūrinėje sąmonėje suformavo begalinio pasaulio vaizdinį, todėl jis ir šiandien nejaučia privalęs detaliai apsvarstyti savo ateities poreikių ir jų realizavimo galimybių. Kita vertus, minėtos aplinkybės sąlygojo platumų gyventojų geranoriškumą kiekvieno sutiktojo atžvilgiu: kaimynas ar svetimtautis jiems nekėlė tiesioginės socialinės, materialinės grėsmės. Tuo tarpu geografinių ir istorinių aplinkybių daromoje įtakoje lietuvių išsiugdytas savininkiškumo jausmas skatino įtariai stebėti kiekvieną, net ir artimiausią kaimyną ar giminaitį. Mat, šį jis traktavo kaip realiausią varžovą, kuris pretenduoja į jo žemę (turtą, šeimą, socialinę padėtį). Lietuvos teritorija yra labai nedidelė, todėl jos sąlygotas pasaulio vaizdinys, egzistuojąs lietuvių kultūrinėje

¹⁴¹ Арсеньев, Н. *Из русской культурной и творческой традиции*. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1992, p. 167-194.

sąmonėje, taip pat — mažytis. Šitai ir sąlygojo žmonių baimę, kad gimtoje žemėje neliksia vietos. (Ko gero, čia ir slypi lietuvių nepakantumo vienas kitam kasdienybėje, stebimo ir šiandien, ištakos.)

Platumų krašto žmogui šalies teritorija netapo vertybe, skirtingai nei lietuviams, kurie visuomet brangino ir gynė savo mažą šalį. Didelis, menkai civilizuotas kraštas nesukūrė sąlygų jo gyventojams jaustis socialiai ir politiškai saugiams (kai kuriose šalies vietovėse valstybingumas buvo įtvirtintas tik XVII — XIX a.). Kita vertus, valstybinės teritorijos ir jos politinių centrų kaita lėmė senosios Rusios gyventojų migraciją bei etninį maišymąsi, tačiau šios aplinkybės neturėjo įtakos nusistovėjusiems jų papročiams ir kitiems dvasinio gyvenimo reiškiniams. Minėtos priežastys sąlygojo kosmopolitinių šios šalies žmonių nuostatų formavimąsi: tėvynė yra ten, kur platumų žmogus jaučiasi psichologiškai ir dvasiškai saugus. Saugumą kuria vienoje kultūrinėje ir geografinėje aplinkoje gyvenantys žmonės, kuriuos sieja panašios vertybės ir gyvenimo būdas. Vadinasi, rusų nacionalinėje kultūroje gimtoji žemė, tėvynė pirmiausia reiškia dvasinę, o ne fizinę erdvę. Tai ir sąlygojo menką gyventojų dėmesį šalies valstybiniam gyvenimui.

Aptariamų socialinių nuostatų radimuisi įtaką darė ir kiti veiksniai. Gimtajai žemei dėl jos gėrybių gausos ir saugaus prieglobsčio rusų protėviai suteikė antgamtinės, žmogų globojančios jėgos statusą. Krikščioniškoje pasaulėžiūroje šį statusą gavo Dievo motina. Istorinėje plotmėje minėtą galią reprezentavo šalies valdovas, kuris taip pat buvo Rusijos pravoslavų Bažnyčios galva, žemiškasis krikščionių ganytojas. Įvardinti veiksniai darė įtaką platumų krašto žmogaus tikėjimui, kad aukštesnė jėga formuoja jo likimą. Rusų bajorų teisė spręsti valstiečio ūkinis-socialinius ir asmeninius klausimus ilgainiui lėmė priklausomo žmogaus pasitikėjimą jo sprendimais. Dėl sakralizuoto socialinio statuso cara, taip pat vietinį dvarininką liaudis traktavo kaip dvasinį vadovą, autoritetą. Visa tai darė ženklią įtaką platumų krašto žmogaus socialinio-politinio pasyvumo formavimuisi, tačiau šio ypatumo nereiktų suprasti vienareikšmiškai. Permainingu laikmečiu Rusijos gyventojai jaučia tvirtos, jų socialinį gyvenimą organizuojančios jėgos poreikį, todėl palaiko autoritarinius lyderius. Kita vertus, jie nepalankiai žiūri į griežtą visuomeninio gyvenimo kontrolę, sunkiai priima įvairias reformas. Nauja tvarka suardo kiekvienoje bendruomenėje nusistovėjusį socialinio gyvenimo intymumą, papročius ir įpročius, kurie platumų krašto žmogui laiduoja įvairialypį saugumą. Dėl šių priežasčių rusų nacionalinės kultūros gelmėse slypi pakankamai stiprus anarchistinis elementas. Jis iškyla į paviršių,

kai pažeidžiami aukščiau įvardinti bendruomeninio gyvenimo principai. Tuomet šiame žmoguje prasiveržia neribotos laisvės troškimas: jam kyla noras viską sugriauti, bent jau pakeisti valdžią kaip jo gyvenimo tvarkos pažeidėją.

Platumų krašto gyventojų socialinės veiksenos poliariškumą paaiškina tam tikros nacionalinio būdo ypatybės. Viena ryškiausių – melancholija [*тоска*]. Jos ištakos glaudžiai susijusios su Rusijos kraštovaizdžiu. Monotoniškas lygumų reginys, vėsus klimatas formuoja rusų žmogaus sieloje troškimą neįprastų potyrių, ypatingos gyvenimo aistros, prasiveržiančios kūryboje, meilėje, kovos lauke. Vizualinis gimtos žemės beribiškumas sukelia krašto gyventojams ilgesį to, kas tikra, dvasiška, bet tuo pačiu realiai apčiuopiama. Berdiajevas autobiografijoje taip pat pažymi, kad dažnai išgyvendavo šį jausmą. „Tapau filosofu ir „grūdinausi teorija“, taip stengdamasis atitrūkti nuo nenusakomo kasdienybės nuobodulio.<...> būčiau aš priešpastačiau kūrybą. Kūryba nėra gyvenimas – tai {dvasios} proveržis, skrydis, nukreiptas į transcendenciją.“¹⁴² Pasak Wierzbickos,¹⁴³ rusų kalbos sąvoka *toska* apibūdina ne tik nacionalinio būdo, bet ir dvasinės rusų kultūros ypatumus. Šioje sąvokoje glūdi trys prasmės: ilgesys, susijęs su nuoboduliu, ilgesys kaip troškimas kažko ypatinga ir sentimentai praeičiai. Arsenjevas akcentuoja religinį rusiškojo *toska* aspektą. Jis teigia,¹⁴⁴ esą šis tautos kultūros bruožas, pasireiškiaš dieviškosios tikrovės ilgesiu ir jos realiomis paieškomis, yra stebimas ypatingų jai istorinių įvykių metu. Rusų filosofinėje ir grožinėje literatūroje minėta savybė atsispindi gyvenimo prasmės apmąstymuose, čia perteiktame ilgesy galutinio, visa išsprendžiančio istorinio tikslo. Remiantis rusų kultūros specialistų samprotavimais šia tema, galima teigti, kad rusų nacionalinį būdą persmelkiantis ilgesys, sąlygoja jų kultūrinės raiškos poliariškumą: svyravimą nuo idealizmo prie nihilizmo.

Melancholija nėra vienintelė priežastis dariusi įtaką rusų nacionalinio būdo savitumui. Didelė šalies teritorija, gamtos turtai ir lėtas civilizacijos vystimasis nesudarė neišvengiamos būtinybės platumų krašto žmogui tapti organizuotu ir disciplinuotu, tačiau dėl gimtoje žemėje randamų gėrybių gausos jis tapo svetingas ir dosnus. Gimtojo krašto platybių sąlygotas nesaugumo jausmas lėmė šio žmogaus prieraišumą prie bendruomenės, jos papročių ir įpročių. Taip rusų kultūrinėje tradicijoje įsitvirtino

¹⁴² Бердяев, Н. *Самопознание. Опыт философской автобиографии*. Москва: Мысль, 1990, p. 86.

¹⁴³ Wierzbicka, A. *Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture Specific Configurations*. New York, Oxford: Oxford university press, 1992, p. 169-179.

¹⁴⁴ Арсеньев, Н. *Из русской культурной и творческой традиции*. London: Overseas Publikations Interchange Ltd, 1992, p. 167-194.

bendruomeniškumo dvasia, pasireiškianti socialiai betarpišku bendravimu, žmonių atviraširdiškumu, solidarumu tiek dvasinėje, tiek socialinėje plotmėse. Šios ypatybės sukuria socialinio intymumo bendruomenėje atmosferą, kuri ir laiduoja kiekvieno jos nario saugumą, pasitikėjimą vienas kitu. Tačiau bendruomeniškumas turi ir negatyvų aspektą, jis nesudaro tinkamų sąlygų žmogui suvokti ir išskirti asmenybės savitumą, formuoti individualios atsakomybės jausmą. Dostojevskis įdėmiai analizavo rusų nacionalinį būdą ir savo išvalgas išreiškė literatūrinių herojų charakteriuose. Romane *Broliai Karamazovai* Ivanas Karamazovas vaizduojamas atviraširdis ir mielas bei pastabus, svarstantis socialinius ir egzistencinius klausimus. Tačiau jis gali neatpažįstamai pasikeisti, tapti agresyvus ir grubus, savanaudiškas, o po akimirkos nuoširdžiai dėl to apgailestauti. Vienas iš realių aprašytojo žmogaus būdo pavyzdžių — Sergejus Jeseninas. Poeto santykiai su moterimis (jis buvo net penkis kartus vedęs) buvo ypatingai permainingi. Kiekvienas meilės ryšys pasižymėjo tiek beprotiška poeto aistra, pastangomis kurti šeimyninę laimę, tiek abejingumu jo talentui pasiaukojusiai kiekvienai iš sutuoktinių, fizinį smurtą bei keliaklupsčiavimą, prašant žmonos atleidimo.

Rusų nacionalinio charakterio poliariškumas, socialinio bendravimo betarpiškumas kartais virsta familiarumu, tiesmukiškumu, kuris nėra priimtinas Vakarų šalių kultūrose. Minėtos savybės labiausiai glumina Šiaurės kraštų gyventojus dėl jų santūraus būdo, anglosaksiškos kultūros atstovus — dėl jų praktiško, racionalaus požiūrio į gyvenimą. Kaip teigia Wierzbicka,¹⁴⁵ anglai rusus apibūdina žodžiu *mindless*,¹⁴⁶ o rusai anglus pavadina *bezdušije* [бездущие].¹⁴⁷ Šie vertybiniai terminai byloja, kad abiejų tautų kultūrinėse tradicijose susiklostė skirtingas žmogaus santykis su pasauliu, kuris yra nesuprantamas svetimos kultūros žmonėms. Nepakankamas platumų krašto žmogaus vidinis sutelktumas ir disciplinuotumas sąlygoja dviejų priešingų elgimosi būdų jo kultūrinėje raiškoje galimybę. Kitų tradicijų atstovams ši ypatybė leidžia rusų nacionalinį būdą, kultūros reiškinius pavadinti iracionaliais. Toks apibūdinimas nėra konkretus. Jis tik nusako įspūdį, kurį svetimos kultūros atstovui sukelia pirminis (paviršutinis) sąlytis su vienu ar kitu rusų kultūros reiškiniu. Kiekvieną jų galima paaiškinti rusų nacionalinės

¹⁴⁵ Wierzbicka, A. *Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture Specific Configurations*. New York, Oxford: Oxford university press, 1992, p. 61.

¹⁴⁶ *mindless* — beprotis, nemažantis.

¹⁴⁷ *bezdušije* — bejausmis, bedvasis.

tradicijos kontekste, kur konkretus reiškinys įgauna tam tikrą apibrėžtumą, sudaranti galimybę nustatyti jo kilmės priežastis, vystimosi tendencijas, galimus rezultatus.

Rusų kultūrinėje tradicijoje įsitvirtinęs moralinis principas, kuris emociniu pagrindu susaistė bendruomenės narius, formavo ne tik socialinio ir psichologinio saugumo atmosferą bendruomenėje, bet ir — tvirtą atsvarą jos narių būdo bei veiklos neapibrėžtumui. Bendras ūkinės veiklos organizavimas ir darbas bei bendruomenės narių geranoriškumas neleido asmeniui įklimpti į bėdą, išgyventi ilgalaikę moralinei sumaištį. Rusų liaudies papročiuose buvo akcentuojamas gailestingumas, atlaidumas moraliai klydusiam, sudaryta galimybė bendruomenės nariui viešai išpažinti savo kaltę, ir taip sulaukti aplinkinių palaikymo. Šitai byloja, kad platumų krašto žmogus suvokė savo būdo poliariškumą, kurį liaudies pasakose išreiškė kritimo į pelkę ir kėlimosi iš jos motyvu (krikščioniškoje tradicijoje — nuopolio ir prisikėlimo). Neatsitiktinai rusų pravoslavų kultūroje svarbiausia metų šventė yra Kristaus prisikėlimo. Čia iškeliamas moralinio, dvasinio asmens atsinaujinimo reikšmė, o nuopolio momentas lieka antrame plane. Dostojevskio etinė koncepcija taip pat sukurta remiantis rusų nacionalinio charakterio ypatumu. Jis teigia, esą žmogaus sieloje egzistuoja du pradai, egoistinis ir bendruomeninis. Platumų krašto žmogaus pasyvumas ir nerūpestingumas, disciplinos stoka reprezentuoja egoistinį pradą. Dosnumas ir atviraširdiškumas bei empatiškumas — bendruomeninį pradą. Dostojevskio formuluojamas žmogaus istorinės būties principas — *gyvas gyvenimas* — pagrindžia ir įprasmina poliarizuotą rusų nacionalinį charakterį ir veikimo būdą. Moralinio požiūrio į žmogaus būtį išgalėjimą rusų kultūrinėje tradicijoje lėmė jos žmonių siekis suderinti du priešingus sielos pradus, asmens socialinei raiškai suteikti apibrėžtumą.

Šalies kraštovaizdis, istorinės aplinkybės sąlygojo ne tik aukščiau įvardintų socialinių ypatumų, rusų nacionalinio charakterio savybių, bet ir tam tikrų pasaulėžiūrinių nuostatų radimąsi. Gimtosios žemės platumos darė įtaką istoriškumo sampratos formavimuisi. Lygumų toly stebimas vaizdas susilieja į vieną tašką, čia išnyksta ribos tarp žemės ir dangaus. Pėsčiomis ar arkliu keliaujant iš vieno Rusijos krašto į kitą, laikas žmogaus sąmonėje, tartum, ištišta, įgaudamas amžinybės žymę. Neapibrėžto istorinio laiko ir erdvės pojūtį platumų krašto žmogui sustiprino krikščioniškoji istorinės būties interpretacija, kurioje teigiama, esą materialinė būtis ir žemiški žmogaus tikslai nėra vertingi. Mintimis ir veikla jis turi orientuotis į dvasinio

pasaulio erdvę. Remiantis šia pažiūra buvo kuriami rusų liaudies papročiai ir socialinės nuostatos, iškeliamas moralinis asmens tikslas – sekti Kristaus pavyzdžiu. Kita vertus, psichologinis platumų gyventojų prierašumas prie papročių ir kasdienės būties lėmė negatyvų istorinio laiko vertinimą. Tradicinėje rusų kultūroje laikas buvo siejamas su kaita, socialinio gyvenimo nestabilumu, vidiniu chaosu. Po Bizantijos imperijos žlugimo krikščioniškųjų valstybės ideologų sukurta tautos mesijo vizija, sąlygojo Rusijos gyventojų neistorinę valstybinės veiklos sampratą.

Metafizinei istorinių reiškinių interpretacijai įtaką darė ir iki-krikščioniška dualistinė pasaulėžiūra. Rusų protėvių dievybės buvo dvasinės prigimties, tačiau gyveno gamtoje, medžiuose ir vandenyje. Vienos jų buvo geranoriškos žmogaus atžvilgiu ir stengėsi jam padėti, kitos buvo piktavalės ir siekė jį įstumti į bėdą, suaktyvindamos jo žemųjų aistrų ir instinktų raišką. Žmogus buvo traktuojamas kaip kūno ir dvasios junginys, veikiamas „gerųjų“ ir „piktųjų“ dievybių. *Senajame Testamente*, kurio pagrindu formavosi pravoslavų pasaulėžiūra, buvo diegiama ypatinga pagarba protėvių papročiams, neniekinama žmogaus ir pasaulio materialinė prigimtis. Krikščioniškoje rusų liaudies kultūroje Dievo motinos kultas naujai įprasmino archainius gimtosios žemės garbinimo ritualus. Jėzus Kristus buvo suvokiamas kaip ypatingas žmogus, geradaris, nuoširdžiai besirūpinantis ligoniais ir vargingaisiais, dėmesingas kasdienei žmogaus būčiai. Kartu su vietiniais gyventojais Jis laikėsi šiems įprastų papročių ir įpročių, ir tuo, tartum, pabrėžė jų svarbą žmogaus gyvenime. Todėl rusų krikščioniškuose papročiuose buvo akcentuojama, esą aktyvi asmens socialinė ir ūkinė veikla yra meilės Dievui išraiška. Minėtų pasaulėžiūrinių veiksnių daromoje įtakoje buvo sukilintas fizinis darbas, sureikšmintos kasdienės būties detalės, išvelgiamas jų dvasinis grožis. Rusų liaudies kultūroje būtis ir ūkio darbai įgavo dvasinę vertę, sakralią žymę.

Teorinę materialios ir dvasinės prigimties elementų sąryšio koncepciją, savaip susiedami *Senajo Testamento* idėjas su graikų mąstytojų būties samprata, suformavo Rytų Bažnyčios Tėvai. Kūną ir dvasią jie aiškino esant Dievo kūrinium. Kūnas savyje talpina dvasią, ši sąlygoja kūno reikšimosi pasaulyje būdą. Jų harmoningą sąveiką nulemia kosminis energetinis principas. Nedorybės priežastis glūdi žmogaus sieloje: nesivadovaudama aukščiausiu energetiniu principu ji nukreipia kūno veiklą neteisinga linkme. Remdamiesi Rytų patristikos veikalais ir rusų dvasinės kultūros vertybėmis, slavofilai susieja socialinį ir dvasinį asmenų bendravimo lygmenį į vieną, šį reiškinį

pavadindami *sobornost*. Šiuo pagrindu Chomiakovas formuoja istoriosofinę koncepciją. Čia jis į vieną kultūrinį darinį sujungia Rytų dvasinę kultūrą ir Vakarų civilizaciją. Vėlesni rusų renesanso mąstytojai (pvz., Solovjovas, Bulgakovas) akcentuoja visų pasaulio elementų darnią sąveiką kosminėje būtyje. Taip rusų mąstymo tradicijoje įsitvirtino filosofinė pažiūra, kad istorinį vyksmą sąlygoja dviejų pasaulio pradų energetinė sąveika. Minima nuostata, gimtojo krašto grožis bei vizualinis beribiškumas sąlygojo estetinį rusų filosofų požiūrį į būtį, metafizinių kategorijų taikymą istorinio vyksmo interpretacijai.

Rusų kultūrinėje tradicijoje įtvirtintą pasaulėžiūrinę nuostatą apie materialaus ir dvasinio pradų darnų sambūvį iliustruoja tam tikros kasdienio gyvenimo detalės, aptinkamos XX amžiaus pradžioje. Miestelėnai ir aristokratai buities daiktams, kasdieniams ritualams suteikdavo religinę-mistinę prasmę. Buvo tikima, kad Dievo galia įsikūnija į daiktus, dalyvauja įvairiuose reiškiniuose, todėl žmogus privalo juos atidžiai stebėti ir išsiaiškinti Jo rodomų ženklų prasmę. Sakralią vertę įgaudavo tam tikro buities ritualo atlikimo laikas, vieta ir būdas. Remiantis aukščiau įvardintomis priežastimis, galima paaiškinti Rusijos gyventojų simpatijas marksistinei teorijai, palankumą bolševikų formuojamai visuomenės vizijai. XIX pab. – XX a. pr. rusų kultūrinėje tradicijoje įsitvirtinusi bendruomeniškumo dvasia turėjo didelę reikšmę šioms simpatijoms kilti. Be to, kai buvo formuojami teoriniai naujos visuomenės pagrindai, rusų kultūroje vyravo iracionalus pradas. Buvo tikima, kad žmogų globoja dieviška jėga, kuri ir nulemia įvairius istorinius pokyčius. Socialinėje plotmėje šią jėgą atstovauja valdžia. Ji ne tik įgauna sakralią žymę, bet ir – istorinę užduotį: rūpintis savo žmonių saugumu, kurti jų gerbūvį. Neistorišką visuomenės požiūrį į to meto socialinę-politinę situaciją šalyje sąlygojo ir atgijusi rusų tautos mesijo vizija. Šalies gyventojai laukė ypatingo rusų dvasios proveržio. Jie tikėjo, kad atsinaujins dvasinė tautos kultūra, intensyviai vystysis šalies ekonomika ir ūkis. Šitai sutelks rusų tautą kilniems darbams ir taip bus atkurta Rusijos didybė. Naujos valstybinės santvarkos kūrėjai, ideologai suvokė esamą istorinę situaciją šalyje ir pasaulyje, suprato savo žmonių lūkesčius, tad sumaniai išnaudojo palankias aplinkybes. (Pasak Zamalejevo,¹⁴⁸ Stalinui buvo siūloma pasivadinti

¹⁴⁸ Замалеев, А. *История русской культуры*. Санкт Петербург: изд. Санкт Петербургского у-та, 2005, р. 21.

komunistinės carystės Naujuoju Konstantinu. Jis nesipriešino siūlomam įvaizdžiui. Vėliau, matyt, šis įvaizdis tapo neaktualus, todėl jo buvo atsisakyta). Po perversmo šalyje praėjus keletui metų, skaudi realybė Rusijos gyventojus privertė nusivilti susikurtu naujos visuomenės vaizdiniu. Daugelį intelektualų, simpatizavusių socialistinės visuomenės vizijai, šokiravo bolševikų agresija ir nekaltų žmonių žūtis, šalyje kuriama diktatūra. Taip radosi skeptiškas rusų nacionalinio būdo, jos kultūrinės tradicijos vertinimas, kuri pateikė trentyje gyvenantys rusų mąstytojai, visuomenės veikėjai, menininkai.

3.2. Platumą pasaulio vaizdinys Berdiajevo filosofijoje

3.2.1. Harmoningos kultūrinės būties modelis

Didžiausią Vakarų Europos skaitytojų, filosofijos specialistų susidomėjimą pelnė Berdiajevo kūriniai, kuriuose svarstoma rusų nacionalinės kultūros ištakos ir raida, kritikuojama komunistinė valdžia, analizuojama tuo metu susiklosčiusi Vakarų kultūros situacija. Pastarajai temai skirti *Naujieji viduramžiai* buvo išversti net į keletą pasaulio kalbų. Pasak Berdiajevo, anglų krikščionims imponavo jo idėja apie krikščioniškojo teisingumo įgyvendinimą Vakarų kultūroje. Prancūzijos intelektualinis jaunimas taip pat žavėjosi socialinėmis mąstytojo pažiūromis. 1947-ais metais Kembridžo universitetas filosofui suteikė teologijos daktaro *Honoris causa* vardą, tais pačias metais Berdiajevas tapo vienu kandidatų Nobelio premijai gauti.

Porevoliuciniu laikotarpiu (1918 — 1922) Rusijoje mąstytojas buvo vertinamas nevienareikšmiškai. Naujos politinės valdžios atstovai atsižvelgė į filosofo jaunystės straipsnius, kuriuose aptariamos marksistinės idėjos, taip pat — į daug diskusijų sukėlusį veikalą *Nelygybės filosofija* [1918]. Čia Berdiajevas iškelia idėją slavų civilizacijos, kuri turėtų atnaujinti Vakarų kultūrą. Šitai vyktų rusų dvasinės kultūros vertybių pagrindu. Minėtos idėjos bolševikų valdžiai leido tikėtis Berdiajevo bendradarbiavimo kuriant naujos visuomenės idealus. Kai mąstytojas kategoriškai atmetė šį pasiūlymą, buvo išstremtas iš šalies. Po neigiamų pasisakymų bolševikų valdžios atžvilgiu Vakarų šalyse, jo filosofija oficialiai buvo „pamiršta“ iki Sovietų sąjungos žlugimo. Berdiajevo nedžiugino nei jo kūrybos pripažinimas Vakarų Europoje, neskaudino ir tėvynainių

subjektyvi kritika. Paskutiniais gyvenimo metais mąstytojas pabrėžė, esąs nusivylęs, nes jo filosofinių pažiūrų nei Vakaruose, nei tėvynėje iš esmės nesuprato. Kūrinyje *Savęs pažinimas* Berdiajevas nurodo jo socialinių ir politinių, kultūrfilosofinių idėjų ištakas: „savo prigimtimi universali mano mintis, taip vertinama Vakaruose, apima rusišką problematiką, nes ji gimė rusiškoje širdyje.“¹⁴⁹

Filosofo kūryboje centrinę vietą užima ontologinė dviejų energetinių pradų sąryšio idėja. Ja Berdiajevas grindžia ir samprotavimus apie kultūrą. Kiekvienos šalies istorinę-kultūrinę būtį formuoja du pradai, socialistinis ir aristokratiškas. Socialistinis kultūros pradas įkūnija tam tikrus visuomeninio gyvenimo principus. Juos formuodamas Berdiajevas vadovavosi bendruomeniškumo idealais, įtvirtintais rusų liaudies papročiuose. Juose kaip esminė žmogaus dorybė iškeliamas gailestingumas. Mąstytojas pripažįsta, kad jautė gailestį žmonėms, kurie išgyvena moralinę sumaištį. Berdiajevo supratimu,¹⁵⁰ šie žmonės patiria didesnę vidinę kančią nei jų aukos, todėl jam kildavo noras globoti tokį asmenį, sudaryti galimybę šiam įveikti minėtą sielos būseną ir bręsti kaip asmenybei. Aptariamasis mąstytojo charakterio bruožas pasireiškė dar ankstyvojoje jaunystėje. Aristokratiško gyvenimo tuštynė filosofui buvo nepriimtina. Saloniniuose pobūviuose, kur jam tekdavo dalyvauti kartu su tėvais, kilmingi asmenys demonstravo savo turtus ir galias, skleidė gandus ir apkalbėjo vieni kitus. Prastos kilmės žmogus jaunajam Berdiajevui atrodė esąs dvasingesnis: pamaldus, nuoširdus, gerbiąs tautos papročius. Vidinis jautrumas artimo kančiai ir simpatijos liaudies žmogui, jaunatviškas maksimalizmas atvedė jaunąjį filosofą į marksistų būrelį. (XIX a. 7-9 dešimt. marksistinės idėjos buvo itin populiarios tarp intelektualus Rusijos jaunimo). Berdiajevas mielai čia lankėsi, ruošė pranešimus ir diskutavo socialinių, ekonominių reformų šalyje klausimais. Po kelerių metų filosofo entuziazmas išblėso. Amžiaus pradžioje persikėlęs gyventi į Peterburgą, jis ėmė domėtis metafizine problematika, studijuoti mistikus, Rytų Bažnyčios Tėvų raštus. Taip iš marksisto Berdiajevas tapo krikščioniu mistiku. Praėjus keletui dešimtmečių, filosofinių pažiūrų kaitą mąstytojas aiškino kaip rezultatą jo vidinės kelionės, susijusios su laisvos minties ir tiesos paieška. „Žmogaus istorinė raiška yra iš esmės permaininga, <..> tačiau filosofo išdavystė įvyksta, jei jis keičia pagrindines filosofavimo temas, esminius mąstymo motyvus, vertybinių nuostatų pagrindus. Jei meilę

¹⁴⁹ Бердяев, Н. *Самопознание. Опыт философской автобиографии*. Москва: Мысль, 1990, p. 45.

¹⁵⁰ Ten pat, p. 75.

laisvei keičia meilė prievartai ir vergystei, tuomet įvyksta išdavystė.¹⁵¹ Minima Berdiajevo biografijos detalė paliko tam tikrą žymę jo gyvenime — rusų filosofai emigrantai nekartą viešai priminė šį faktą, kuris jiems sudarė galimybę negatyviai vertinti Berdiajevo kūrybą, sukurtą emigracijoje. Ivanas Iljinas [*Иван Ильин*] straipsnyje, skirtame aptarti filosofo knygą: *Žmogaus likimas šiuolaikiniame pasaulyje. Požiūris į mūsų epochą*, teigia, esą Berdiajevas čia perteikia komunistinę Rusijos valdžią palaikančias idėjas. „Jis žaidžia objektyvią filosofiją“, — rašo Iljinas, — „o iš tikrųjų revoliuciją pastatė Kristaus dešinėje, o visiems kontrrevoliucionieriams skyrė amžinas kančias, kurias teologijoje pats atmeta. Tiesą sakant, {Berdiajevui} Kristus yra raudonasis, o Dievas — kairysis.“¹⁵² (Tremtyje gyvenantys Rusijos intelektualai atsakomaisiais straipsniais Iljinui palaikė Berdiajevą. Vėliau pats Iljinas viešai atsiprašė filosofo už nekorektiškumą.) Berdiajevas ne kartą pabrėžė: „visada buvau nepolitiškas [*ничьем человеком*], priklausiau tik sau, savo idėjai, savo pašaukimui, tiesos paieškoms.“¹⁵³ Socialistinį kultūros pradą, kurį mąstytojas teigia kaip šalies socialinio gyvenimo pagrindą, sudaro moralinės vertybės: bendruomenės narių geranoriškumas ir gailestingumas, tarpusavio supratimas ir individuali atsakomybė už bendrą veiklą. Ši idėja perteikia ne politines (ideologines), o pasaulėžiūrinės filosofo nuostatas, sąlygotas jo asmenybę formavusios rusų kultūrinės tradicijos. (Didelę įtaką mąstytojo asmenybei turėjo jo vaikystės auklė, kuri ir įdiegė meilę rusų tautos papročiams ir vertybėms.)

Aristokratiškasis pradas Berdiajevo kultūros teorijoje žymi dvasinį kultūros matmenį: tautos būdo ypatumus ir papročius, pagarbą jos istorinei praeičiai ir iškiliausioms asmenybėms. Esminis aristokratiškos kultūros ypatumas — galimybė laisvai reikštis kūrybiškumui. Į tautos kultūrinio gyvenimo centrą Berdiajevas iškelia asmenybę — kūrėją. Jo dvasios proveržis, kūrybinė laisvė yra dieviškosios energijos išraiška, kuri sudaro galimybę šiam asmeniui sukurti tai, kas yra ontiškai nauja, unikalų. Harmoningą tautos kultūrinį vystymąsi lemia asmenybės gebėjimas unikalias idėjas išreikšti nacionaline forma, kūrybinę veiklą derinti su kitų asmenybių veikla. Socialistinis kultūros pradas reiškiasi kūrybinio bendradarbiavimo lygmenyje, tačiau čia turi būti

¹⁵¹ Бердяев, Н. О рабстве и свободе человека. *Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, р. 10.

¹⁵² Ильин, И. *Идеологическое возвращенство*. www.vehi.net/berdyayev/ р. 2.

¹⁵³ Бердяев, Н. *Самопознание. Опыт философской автобиографии*. Москва: Мысль, 1990, р. 65.

išlaikomas asmenybės idėjų savitumas, kūrybinių nuostatų individualumas, asmeninis stilius. Taip filosofas susieja abu kultūrinius pradus, aristokratišką (kūrybinę asmens laisvę) ir socialistinį (solidarumą kultūrinėje veikloje), ir suformuoja harmoningos kultūrinės būties modelį, grįsdamas jį *sobornost* principu.

Teologas Benjaminas Novikas [Вениамин Новик] rašo,¹⁵⁴ kad Berdiajevas kokybiškai naujo dvasingumo kultūroje radimąsi sieja su žmonių tarpusavio bendradarbiavimu. Šio santykio esmė yra atsakomybė ne tik už savo, bet ir kito asmens veiklą. *Kiekvieno atsakomybė už visus* – Dostojevskio kūrinuose formuluojamas principas, kuris atspindi pravoslavų moralinę nuostatą. Iškeldamas šį principą Berdiajevas taip pat nekalba apie kolektyvinį (beasmenį) tautos kultūros kūrimą. Šitai nėra įmanoma. Kolektyvinė veikla galima materialių produktų gamybos srityje, veikloje, kuri orientuota į kiekybę. Kūrybinėje plotmėje filosofas akcentuoja moraliai atsakingą asmenybių bendradarbiavimą. Jei šioje srityje asmuo nesistengia išreikšti savojo individualumo, tai Berdiajevui liudija žmogaus moralinę sumaištį, egzistencinę tuštumą. Atitinkamai, jei visuomenės daugumą sudaro asmenys, praradę tikėjimą kilniais idealais, siekia tik materialių tikslų realizavimo, tai jos kultūrinis gyvenimas merdėja. Suinteresuotoms socialinėms grupėms susidaro palankios sąlygos manipuliuoti šios visuomenės instinktyviais troškimais, materialiais siekiais. „Kur žmonija suviliojama trimis šėtono gundymais: akmens pavertimu duona, išoriniu stebuklu ir autoritetu, šio pasaulio karalystėmis, ten veikia Didysis Inkvizitorius“,¹⁵⁵ – teigia mąstytojas. Didysis Inkvizitorius filosofui yra simbolis destruktivos jėgos, kurią visuomenėje atstovauja diktatoriai, antihumaniškas vertybes propaguojančios socialinės ir politinės, ekonominės jėgos. Siekdamas viešpatauti Didysis Inkvizitorius žmonėms siūlo saviraiškos laisvę, moralinio pasirinkimo galimybę keisti į paklusimą autoritetui. Autoritetas išlaisvina nuo vidinės įtampos, kurią sukelia moralinės dilemos, nuo individualios atsakomybės. Jis išvaduoja asmenį nuo kūrybinių krizių, savojo tapatumo paieškų. Didysis Inkvizitorius siūlo stebuklą – atlygį už pasyvumą, inertiškumą tiek socialinėje, tiek dvasinėje plotmėse. Materialinis gėris ir socialinis-politinis infantilumas visuomenei pateikiami kaip siektinas tikslas, sąlygojantis žmogaus laimę. Didysis Inkvizitorius iš esmės nesukuria nieko nauja: jis perima krikščioniškos pasaulio sampratos modelį, bausmių ir

¹⁵⁴ Новик, В. Мужество человека, публициста, философа. www.vehi.net/berdyaev/novik.html/ p. 1-3.

¹⁵⁵ Бердяев, Н. Великий Инквизитор. www.vehi.net/berdyaev/ p. 17.

atpildo idėją, pakeisdamas tik vertybių hierarchinę tvarką. Čia esminė žmogaus dvasios savybė — laisvė praranda prasmę. Iškreipdamas dieviškos žmogaus prigimties principus ir jų sąlygotą vertybių tvarką, Didysis Inkvizitorius tampa savivaliautoju, demonu. Jis nėra asmenybė, kūrėjas. Didysis Inkvizitorius tėra vergas, valdomas instinktų ir žemųjų aistrų. Galingu jis tampa todėl, kad egoistinių siekių realizavimui pajungia kitus, dvasinę sumaištį išgyvenančius asmenis.

Individualumo, t.y. asmens dvasinės ir kūrybinės laisvės konkrečioje kultūroje neigimas, iššaukia Berdiajevo asmeninį susierzinimą, aštrius pasisakymus. Šitai nulėmė kritišką jo požiūrį į bolševikų valdžią Rusijoje, fašistinę diktatūrą Vakarų Europos šalyse. Istorinių įvykių daromoje įtakoje mąstytojo asmenybei, radosi kritinė rusų nacionalinės kultūros analizė, politinė kūrinų tematika. Analizuodamas priežastis, kurios sąlygojo destruktivių jėgų Rusijos kultūriniame gyvenime išgalėjimą, Berdiajevas pripažįsta, kad rusų žmogui trūksta organizuotumo, savidisciplinos. Mąstytojo nuomone, šių nacionalinio būdo bruožų susiformavimą lėmė tiek išoriniai veiksniai (totorių-mongolų jungas, baudžiava ir kitos), tiek pasaulėžiūriniai įsitikinimai. Šie darė įtaką tautos politiniam pasyvumui. Pravoslavų tikėjimas, jo sąlygotos dvasinės kultūros vertybės bei papročiai, lėmė rusų tautos identifikaciją ne nacionaliniu, o religiniu pagrindu. Socialinę veiklą reguliavo moraliniai papročiai. Visa tai suformavo nevalstybinį rusų inteligentijos požiūrį į šalies politinį ir ekonominį vystymąsi. Berdiajevo nuomone, rusų inteligentai neįvertino pozityvaus teisės vaidmens asmens socialinio aktyvumo, atsakomybės formavimuisi. Kurdami naują visuomenės socialinį modelį, jie sumaišė idealią ir istorinę dimensijas, dvasinės ir materialios prigimties tikslus apkeitė vietomis. Jų ideologijoje rusų religinė idėja, kurioje akcentuojama dvasinė tautos misija pasaulyje, virto revoliuciniu mesianizmu. „Visuomenės samprata, kurios išdavoje visos vertybės pajungiamos politikai, byloja didžią rusų inteligentijos sumaištį, minties ir sąmoningumo silpnumą,¹⁵⁶ — teigia filosofas.

Minėti Berdiajevo samprotavimai apie rusų kultūrinės tradicijos, nacionalinio būdo ištakas, savitas jų raiškos priežastis, pasižymi objektyviu kritiškumu, analitiškumu. Įvardintos filosofo minties ypatybės Vakarų skaitytojams sudarė galimybę nepastebėti Berdiajevo filosofinio mąstymo savitumo (nacionalinių elementų) ir jo kultūrfilosofinius

¹⁵⁶ Бердяев, Н. Об отношении русских к идеям. *Судьба России*. Москва: Мысль, 1990, p. 76.

traktatus interpretuoti vakarietiškos mąstymo tradicijos ribose. Čia tam tikri mąstytojo teiginiai praranda prasmę. Berdiajevas vartoja neapibrėžtus religinius ir mistinius terminus, kurių reikšmės ir prasmės galima išaiškinti tik rusų filosofinės tradicijos kontekste. Pavyzdžiui, apie rusų kultūrą filosofas rašo: „rusų tautos dvasioje neįvyko vidinė santuoka, todėl moteriškasis ir vyriškasis pradai liko atsiskyre.“¹⁵⁷ Moteriška kosminė energija, simbolizuojanti iracionalų pradą, čia žymi religinių vertybių ir papročių dominavimą rusų kultūriniame gyvenime. Vyriškasis pradas mąstytojui įkūnija racionalumą ir dalykiškumą, strateginį požiūrį į šalies socialinę ir ekonominę plėtrą. Priešingų energetinių jėgų sąveikos principas Berdiajevui tampa išieties tašku, sprendžiant rusų nacionalinės kultūros problemas.

Politinės pažiūras filosofas taip pat formuoja bendrame tautos kultūrinio vystimosi kontekste. Tauta ir valstybė mąstytojui įkūnija du pasaulio pradus, dvasinį ir materialųjį. Kadangi dvasia Berdiajevui yra laisvėje kuriantis subjektas, tai tauta yra kultūrinę būti kuriančių subjektų santalka. Jų kūrybinis aktyvumas, vertybinė orientacija, gebėjimas suderinti skirtingus veiklos būdus, nulemia tautos kultūrinio vystimosi kryptį ir formas. Čia filosofas pabrėžia moralinį aspektą: pozityvi kūrybinė energija skleidžiasi tik mylinčiame žmoguje, kuris savo įvairialypėje veikloje įstengia įkūnyti dvasinio pasaulio vertybes. Antraip, asmens kūryba nėra autentiška, ji nesudaro galimybės atsinaujinti ir plėtoti dvasinei tautos kultūrai. Valstybę mąstytojas suvokia kaip formą, kuri dvasiniam tautos gyvenimui suteikia istorinį-empirinį apibrėžtumą, todėl socialinis ir politinis visuomenės gyvenimas turi būti formuojamas dvasinės kultūros pagrindu. Dvasinis tautos paveldas jos kūrėjams sudaro galimybę semtis idėjų ir jų pagrindu formuoti naujas, taip pat sukurti energetiškai pozityvų lauką socialinėje plotmėje. „Konservatyvizmas turi dvasinę gelmę, jis nukreiptas į žmogaus gyvenimo ištakas,“¹⁵⁸ — teigia mąstytojas. Per betarpišką sąlytį su tautos vertybėmis kūrėjas atitrūksta nuo objektyvuotos realybės. Kūrybinėje plotmėje jis pasijunta esąs žmonijos, visatos dalimi: per vidinius dvasinius išgyvenimus kūrėjas priartėja prie metafizinių žmonijos ištakų — Pasaulio dvasios.

Pagarbą tautos tradicijai (konservatyvizmą) filosofas sujungia su aristokratiškuoju kultūros pradū (asmenybės kūrybine laisve), ir šitai teigia esant demokratinės valstybės pagrindu. Šios istorinis uždavinys yra sudaryti tinkamas sąlygas asmenybės gebėjimams

¹⁵⁷ Бердяев, Н. Была ли в России революция? *Русское зарубежье. Власть и право*. Ленинград: Лениздат, 1991, p. 22.

¹⁵⁸ Бердяев, Н. О консервативизме. *Русское зарубежье. Власть и право*. Ленинград: Лениздат, 1991, p. 91.

ir kūrybinėms galioms realizuoti. Pasak filosofo,¹⁵⁹ žmogaus teisės turi tapti įstatymų kūrimo pagrindu. Jų paskirtis — apriboti destruktivių visuomenės jėgų reiškimąsi dvasinės kultūros ir socialinėje plotmėje. Demokratinis valdymas reikalauja valstybės piliečių sąmoningumo, kurį mąstytojas suvokia rusų nacionalinės kultūros ribose: asmens pilietinę brandą formuoja *bendras tautos likimo išgyvenimas*. Nutrūkusį valstybės vadovų, visuomenės ryšį su tautos kultūrine tradicija, filosofas traktuoja kaip dvasinio pasaulio principų pažeidimą. Valstybė savaiminio istorinio tikslo neturi, jį turi tik tauta. Istorinę paskirtį ji įvykdo, jei įvairialypėje kultūrinėje veikloje susieja protėvių dvasinę patirtį su naujomis kultūrinėmis formomis. Tokiu būdu tauta visavertiškai dalyvauja bendrame pasaulio tautų kultūrinio vystimosi procese, kurio tikslas — kurti grožį istorinėje būtyje. Vadinasi, nutrūkęs visuomenės ryšys su dvasiniu savo tautos paveldu, lemia beprasmį jos istorinį buvimą. Politinėje plotmėje tai sudaro sąlygas išigalėti anarchijai arba diktatūrai, asmenybės gyvenime šitai sąlygoja egzistencinę tuštumą ir moralinę sumaištį.

Berdiajevas rusų inteligentus kritikavęs už abstraktų socialinių ir politinių problemų sprendimą, neistorinį mąstymą, savo samprotavimais patvirtina minėtą teiginį. Jis neformuluoja apibrėžtų valstybinės veiklos tikslų. Valstybė mąstytojui tėra dvasinės kultūros objektyvacija. Savarankiškos istorinės vertės ji neįgauna. Dvasinis tautos kultūros lygmuo taip pat empiriškai neapčiuopiamas. Jis noumenas. Istoriskai realus yra kūrybos procesas, kultūrinis vyksmas, kuriame susiejama dvasinė ir materialinė tautos kultūra. Kūrybinio vyksmo centre yra asmenybė, kuri per dvasinio pobūdžio išgyvenimus intuityviai suvokia tautos protėvių vertybes ir jas naujai įprasmina.

3.2.2. Dviejų tiesų problema ir jos sprendimas

Tiesos paieškas Berdiajevas suvokia kaip vieną esminių ne tik filosofijos bei mokslo, bet ir kultūros problemų. Filosofo nuomone,¹⁶⁰ Vakarų mąstymo tradicijoje buvo įtvirtinta vienpusiška tiesos samprata. Senovės graikų racionalistai tiesą kildino iš

¹⁵⁹ Бердяев, Н. *Новое религиозное сознание и общественность*. Москва: Канон+, 1999, p. 45-68.

¹⁶⁰ Бердяев, Н. Я и мир объектов. *Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, p. 217-241.

objekto, atmesdami vidinį, psichologinį ir dvasinį, subjekto patyrimą. Subjektyvizmo filosofijos kūrėjai pažinimo tiesą siejo su žmogaus empirine patirtimi, atsiribodami nuo dvasinės prigimties reiškinių. Netgi fenomenologai, pavyzdžiui Husserlis, neįstengė suderinti imanentinio ir transcendentalaus tiesos lygmens: noumenus (vertybes) jie suvokė egzistuojant subjekto sąmonėje, o ne būtyje. Berdiajevas čia neižvelgia objekto ir subjekto skirties kaip Georgas Hegelis, kuriam mąstanti ir taip kurianti Sąmonė sau priešpastato objektinę būtį. Berdiajevui būtis¹⁶¹ nėra objektas ar sąmonė, ji — egzistencija, juntama kaip energijos proveržis, kūrybinis aktas. Subjekto būtį filosofas taip pat apibrėžia per jo kūrybinę raišką. Tiesa [*истина*] randasi kaip subjekto (Dievo, žmogaus) kūrybinės veiklos išdava. „Aukščiausiam savo raiškos lygmenyje tiesa yra dinamiška“, — pabrėžia mąstytojas — „subjekto atžvilgiu tiesa nėra užbaigta, ji neegzistuoja statiška forma <...>. Tiesa kyla tik kūrybiniam akte.“¹⁶² (Tenka prisiminti ontologinę mąstytojo nuostatą, kad pasaulio kūrimas nėra užbaigtas. Jame lemiamą vaidmenį atlieka žmogus.) Tiesą mąstytojas sutapatina su egzistencija, kuri apima subjektą ir objektą, todėl tiesa yra visaapimanti ir iracionali.

Pažinimo procesą Berdiajevas aiškina fenomenologiškai. Per kūrybinius išgyvenimus subjektas susisieja su pirminiu, chaotišku realybės būviu, kurioje dvasinės ir materialios prigimties elementai sudaro vieną darinį. Čia jis apčiuopia ir intuityviai suvokia visaapimančią tiesą. Pirminėje būties pažinimo pakopoje reikšmingą vaidmenį atlieka emocinė intuicija, kuri reiškiasi pirmiau valios ir intelekto. Intuityviam išgyvenimui subjektas priskiria tam tikrą prasmę ir tuo pačiu apibrėžia patyrimo turinį, kuris žymi tam tikrą dvasinės realybės momentą, noumeną (pvz., tam tikrą vertybę). Remdamasis intuityviu pasaulio suvokimu subjektas kuria būtį, formuoja daiktų pasaulį.

Antroji pažinimo pakopa yra refleksyvi. Čia pirminis realybės patyrimas praranda vienumą, jis skyla į subjektą ir objektą. Šiuo pagrindu formuojama racionali tiesa [*правда*]. Berdiajevas *pravdos* terminą vartoja tikslingai, siekdamas pabrėžti šioje tiesos formoje slypintį žmogišką faktorių. *Pravda* nusako pažinto objekto vertę — teisingumą, kurį jam nustato subjektas, remdamasis įgytu pasaulio patyrimu. Tad refleksyvi tiesa yra

¹⁶¹ Berdiajevo filosofijoje būties sąvoką galima tapatinti su realybės sąvoka, žyminčia dvasinio ir materialaus daikto, reiškinio egzistavimą. Šis egzistavimas neįgauna aiškaus apibrėžtumo, konkrečios formos. Analogiškai filosofas traktuoja subjekto būtį, esminė jos savybė — kūrybinė (energetinė) subjekto raiška. Taigi, daikto, žmogaus, Dievo būtis yra neapibrėžta. Tam tikrą formą ji įgauna tik pažįstančiojo subjekto (žmogaus) sąmonėje.

¹⁶² Бердяев, Н. О рабстве и свободе человека. *Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, p. 58.

dalinė, ji perteikia tik tam tikrą visaapimančios tiesos aspektą. Filosofas pripažįsta, kad žmogaus intelektas nepajėgia suvokti būties kitaip, kaip tik ją išskaidydamas ir objektyvuodamas (racionalizuodamas). Kita vertus, racionali tiesa turi taikomąją vertę: ji leidžia suprasti fenomenalaus pasaulio reiškimosi principus ir juos taikyti kuriant istorinę-empirinę žmogaus būtį. Kai dalinė tiesa įtvirtinama kaip objektyvi tiesa, tai sukelia kultūros dramą: vidinį jos skylimą, dvasinių ir materialių vertybių atotrūkį. Pasak filosofo, Vakarų civilizacija grindžiama empirinio patyrimo ir racionalaus jo suvokimo pagrindu, atmetant dvasinę realybę ir intuityvų žinojimą. Tai ir nulėmė dvasinės Vakarų kultūros merdėjimą.

Gilumines aptariamo reiškinių priežastis Berdiajevas išvelgia žmonijos istorijos ištakose. Metafizinis žmonijos skylimas lėmė jos universalių pažintinių gebėjimų praradimą. Visuminį žinojimą teikiančią dieviškąją *logos*, pakeitė istoriškai sąlygotas *ratio*, kuriam būdingas diskursyvus pasaulio pažinimas. Tokiu būdu istorinėje plotmėje atsirado dviejų tiesų samprata, imanentinės ir transcendentalios. Berdiajevo gnoseologinė ontologija (kaip jis pats vadina) orientuota ne tik į dualizmo problemos pažinimo srityje sprendimą, bet ir į istorinės būties vidinio prieštaravimo įveikimą. Globalios problemos sprendimo būdą filosofas randa rusų mąstymo tradicijoje — tai pradų energetinės sąveikos principas. *Sobornost* čia reiškia žmogaus pažintinių galių sutelktumą dieviškos realybės kontempliacijai. Maldos ar giluminių apmąstymų metu asmuo, net ir sutelkęs savyje intuityją, valią ir protą, gali tik akimirksnį pajusti būties vienumą jos įvairialypiškume. Todėl siekiant įveikti istorinio žmogaus pažinimo ribotumą, racionalios ir religinės tiesos antinomiškumą, reikia sujungti visos žmonijos pažintines galias. Pagal *sobornost* principą iracionalus pradus turi susijungti su racionaliū. Religinė bendruomenė filosofui reprezentuoja intuityvų pradą, o Dievo žodis — *Logos*‘ą. Suvienijus krikščioniškas bendruomenes į vieną Bažnyčią (pravoslavų ideologijos pagrindu), žmonija atkurs iracionalų iki-istorinio žmogaus dvasios būvį. Taip ji taps Pasaulio dvasia, kuri kontemplanodama Dievo žodį, susijungs su *Logos*‘u. Žmonijai atsivers visaapimanti tiesa [*истина*] ir bus įveikta intuityvaus ir racionalaus mąstymo, imanentinės ir transcendentalios tiesos atskirtis. Tiesos dualistiškumo problemą mąstytojas išsprendžia istoriosofinėje plotmėje.

Ne tik šiuo aspektu, bet ir savita tiesos samprata Berdiajevas atstovauja rusų mąstymo tradicijai. Filosofas teigia: „tiesa yra gyva, ji taip pat yra gyvenimas ir

kelias.¹⁶³ *Švento Rašto* teiginį Berdiajevas bei kiti rusų filosofai (Dostojevskis, Iljinas) interpretuoja ne teologijos, o filosofijos ribose. Gyvumo sąvoka nusako nenutrūkstanti būties kūrimo procesą, priešingo energetinio poliaus jėgų joje sąveiką. Šiame procese formuojasi tiesa, todėl ji yra visaapimanti ir iracionali. Tiesa čia neįgauna objektinės formos kaip yra įprasta Vakarų racionalistinėje mąstymo tradicijoje. Tiesos egzistavimą žmogus gali pajusti tik intuityviai kūrybinio akto metu. Minėta rusų mąstytojų pažiūra perteikia jų tautos kultūrinėje sąmonėje glūdintį žmogaus būties vienumo vaizdinį, kurio formavimuisi įtaką darė pasaulėžiūrinės nuostatos. Pavyzdžiui, rusų pravoslavų moralinė nuostata byloja, kad tik praktinė veikla sudaro galimybę dieviškajam pradui atsiskleisti asmenyje. Tokiu būdu neatskiriama susiejamos dvasinė ir fizinė žmogaus veiklos sritys.

Berdiajevo gnoseologijoje iškeliamas intuityvus pažinimas atspindi ir individualius kūrėjo polinkius. Jis rašo: „iš esmės man yra sunku vystyti mintį, įrodinėti. Analizė yra silpnoji mano samprotavimų dalis. <...> esu intuityvaus-sintetinio tipo mąstytojas.“¹⁶⁴

3.2.3. *Istoriškumo samprata*

Istorinis laikas ir empirinė erdvė filosofui prezentuoja būtinybę, sąlygojančią vidinį ir išorinį asmenybės suvaržymą, kurį ji išgyvena kaip mirties baimę, bodėjimąsi kasdienybėje ir ilgesį to, kas leistų žmogaus sielai išsiveržti iš laiko rėmų. Ši nuostata atspindi rusų dvasinei kultūrai charakteringą bruožą — melancholiją, kurios reiškiašis filosofo kūryboje sąlygojo ir dramatiškos istorinės aplinkybės, susiklosčiusios jo gyvenamuoju metu. Berdiajevui teko ne tik regėti dviejų karų žiaurumus, gyventi kultūrinio neapibrėžtumo ir revoliucinio perversmo Rusijoje sąlygomis, bet ir pačiam būti kalinamam, ištremtam iš tėvynės. Kita vertus, autobiografijoje mąstytojas akcentuoja, kad visą gyvenimą jautėsi vienišas, nesuprastas kaip filosofas. „Aš visą gyvenimą rašau. Rašymas man dvasinė higiena, meditacija ir koncentracija. Būdas išgyventi. Kurdamas ir rašydamas <..> aš transcenduoju.“¹⁶⁵

¹⁶³ Бердяев, Н. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 1991, p. 29.

¹⁶⁴ Бердяев, Н. *Самопознание. Опыт философской автобиографии*. Москва: Мысль, 1990, p. 201.

¹⁶⁵ Ten pat, p. 201.

Asmeninis Berdiajevo patyrimas lėmė, kad vidinio žmogaus gyvenimo duomenys, išgyvenimai ir mintys, jo filosofijoje teigiami kaip istorinio vyksmo šaltinis. Pirminis sąlytis su būtimi juntamas betarpiškai išgyvenimo metu. Išorinis veiksmas yra antrinis aktas, inspiruotas sielos potyrio ir jo refleksijos. Vadinasi, dvasinis gyvenimas yra realesnis, tikresnis. Kita vertus, vidinis vyksmas nėra ribojamas fiziniaisiais matmenimis, todėl egzistencinis žmogaus būties lygmuo mąstytojui ikūnija laisvės sritį. Nepriklausomai nuo įvairių aplinkybių čia formuojasi asmens kūrybinės vizijos, idėjos ir pasaulėžiūrinės vertybės. Dvasinėje plotmėje gimsta kūrybinė aistra, suteikianti galimybę asmenybei transcenduoti ir įveikti empirinės erdvės ribotumą. Skirtingai nei Dostojevskis, kurio požiūriu į žmogaus būtį Berdiajevas rėmėsi, jis akcentuoja egzistencinį asmens istorinės būties aspektą, o ne moralinį kaip jo pirmtakas. Žmogaus istorinis uždavinys — išlaikyti harmoningą ryšį tarp vidinio kūrybinio polėkio ir jo realizavimo empirinėje-istorinėje erdvėje. Tokiu būdu asmenybė išskleidžia savo kūrybines galias bei gebėjimus ir sukuria tai, kas yra nauja, unikalų.

Berdiajevui autentiška kūryba turi ne tik dvasinę žymę, bet ir teurginę vertę: laisvai kurdamas žmogus tampa bendraautoriumi su Dievu. Taip Berdiajevo filosofijoje persipina istorinis vyksmas su kūrybiniu, amžinybė su laiku. Mąstytojas neatskiria istorinio-empirinio žmogaus gyvenimo tikslo nuo dvasinio. Dvasinė realybė kuriama kiekvienu asmenybės kūrybinės raiškos momentu. Istorinį vyksmą filosofas stebi ne horizontaliame, o vertikaliame vektoriuje, todėl dvasiniais estetiniais kriterijais vertina įvairialypę žmogaus veiklą. Dviejų skirtingų kosminės būties pradų, pasižyminčių priešingu energetiniu krūviu, jungtis sąlygoja kūrybinį procesą. Vyro ir moters harmoninga sąveika meilėje formuoja dvasiškai brandžią, autentiškai kuriančią asmenybę. Tautos dvasinių vertybių įdiegimas visuomeninėje veikloje, lemia harmoningą tautos kultūrinį vystymąsi, visavertį jos dalyvavimą pasaulio kultūriniame gyvenime. Žmonijos kultūrinės veiklos paskirtis — kurti grožį istorinėje ir kosminėje erdvėje. Vadinasi, istorinis vyksmas yra nesibaigiančios, visaapimančios kūrybos momentas, kuriame nefiksuojamasi jo linijiniškumas. Sunku nustatyti, kur baigiasi istorinė-empirinė erdvė ir prasideda metafizinė. Šiuo aspektu rusų filosofo požiūris į istorinę būtį iš esmės skiriasi nuo to, kuris aptinkamas Vakarų racionalistinėje mąstymo tradicijoje. Jos kūrėjai (pvz. Platonas, Augustinas) atskiria dvasinę erdvę nuo materialios, istorinį laiką nuo metafizinio. Dvasinė erdvė galima tik mąstyti, o fizinė erdvė sąlygoja istoriškai

apibrėžtus asmens kultūrinės veiklos tikslus bei būdus. Šiuos du pasaulius žmogaus mintis susieja tik kontempliacijos ar maldos metu. Berdiajevui būties egzistavimą liudija kūrybinis vyksmas, energijos proveržis. Dvasia apčiuopiama per kūrybinį aktą. Materialus pasaulis yra nenutrūkstamo būties tapsmo, kūrybinio proceso dalis, jis neegzistuoja savarankiškai. Būties realumo ir tikrumo pagrindu filosofui tampa kūrybinis aktas, todėl kiekvienas vyksmas matuojamas dvasinio pasaulio matmenimis.

Berdiajevo būties sampratą galima gretinti su Herakleito. Abu mąstytojai teigia dinamišką, o ne statišką būtį. Jos egzistavimo esmė — nenutrūkstanti poliarizuotų (kosminių) energetinių jėgų sąveika. Tačiau Berdiajevas nuolatinį būties atsinaujinimą suvokia ne kaip fizinį reiškinių, o dvasinį. Čia nėra fizikinių dėsnių, neįmanomas atsitiktinumas, emanacijos ar evoliucijos principų raiška. Būtį kuria dvasinės prigimties subjektas, asmenybė. Istoriskai neapibrėžtoje erdvėje filosofas regi dviejų asmenybių kūrybinę kovą, Dievo ir Žmogaus. „Žmogus gali susitikti ir bendrauti su Dievu. Tai dviejų asmenybių susitikimas, bendravimas ir kova, jų neskiria nei determinacija, nei priešastingumas, nei pavaldumas. <...> Dievas laukia žmogaus kūrybinio atsako.“¹⁶⁶ <...> „Dievas veikia asmenybėje, laisvėje, kuri nukreipta prieš empirinius apribojimus.“¹⁶⁷

Platumų pasaulio vaizdinys atspindi Berdiajevo požiūryje į istoriškumą. Bekraštės erdvės toly nevienodu atstumu nuo stebinčiojo išsidėstę objektai susilieja į vieną ištisinę liniją, kurioje išsiskiria du iš jų, pirmasis ir paskutinis. Dėl nepakankamo ryškumo, kontūrų neapibrėžtumo, stebintysis neišskiria tarpinių objektų kaip savarankiškų. Mąstytojas žmogaus istorinę būtį taip pat regi neapibrėžtoje erdvėje. Čia suformuojami du empiriškai neapčiuopiami tikslai: a) individualus — per meilę kitam, priešingos lyties asmeniui, atverti savyje ir mylimame žmoguje dieviškąjį pradą, išskleisti čia slypinčią kūrybinę galią. b) Visuotinis žmonijos kūrybinės raiškos istorinėje erdvėje tikslas — tapti Dievažmogiū ir kurti harmoningą būtį.

Skyriaus išvados. Platumų pasaulėvaizdyje dvi dimensijos susiejamos į vieną. Čia fizinis darbas įgauna dvasinę žymę, ūkinė ir socialinė veikla — moralinę vertę, o kraštovaizdžio įvairumas ir margaspalviškumas sukuria estetinės pasaulio darnos

¹⁶⁶ Бердяев, Н. О рабстве и свободе человека. *Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, p. 60.

¹⁶⁷ Ten pat, p. 62.

vaizdinį. Tai darė pastebimą įtaką rusų renesanso mąstytojų filosofinei pasaulėžiūrai. Chomiakovas istorinėje plotmėje teigia dviejų skirtingų kultūrinių pradų sąveikos būtinybę. Kirejevskis akcentuoja vidinių žmogaus galių sutelktumą pažinimo procese. Dviejų priešingų pradų raišką asmens sieloje išvelgia Dostojevskis. Šiuo pagrindu minėti mąstytojai suformuoja priešingų būties pradų sąryšio principą — *sobornost*. Juo remdamiesi harmoningos būties modelį kuria Solovjovas, Berdiajevas, Bulgakovas, Florenskis ir kiti. Čia du skirtingų lyčių, viens kitą mylintys asmenys sukuria harmoningą ir brandžią asmenybę. Remdamasi protėvių dvasinėmis vertybėmis tauta formuoja individualią istorinę-socialinę būtį ir savita kultūrine raiška įsilieja į visuotinį kultūrinio vystimosi procesą. Susivienijusi krikščioniška Bažnyčia (kaip religinė bendruomenė), išgyvendama ir kontempliuodama Dievo žodį mistiškai susijungia su Kristumi. Taip du pradai: iracionalus ir racionalus, materija ir dvasia suformuoja harmoningą kosminį darinį — visatą (makro-kosmosą).

Tyrinėtojai, rusų filosofijoje neišvelgiantys autentiškų bruožų, aukščiau įvardintas žmogaus dvasinio tobulėjimo pakopas susieja su neoplatonikų pasaulėžiūra. Solovjovo, Berdiajevo ir kitų rusų mąstytojų kūryboje šios įgauna kiekybinę žymę. Išskirdami minėtas pakopas rusų filosofai akcentuoja, kad galutinis žmonijos istorinis tikslas yra visaapimantis. Čia kiekvienas lygmuo tiek individualus, tiek bendrakultūrinis yra kokybiškai lygiavertis. Kurdami harmoningos istorinės būties modelį rusų mąstytojai vadovaujasi *sobornost* — pradų sutelktumo, bet ne evoliucijos, emanacijos ar kitais principais. Neoplatonikai teigia Vienio emanaciją, kurios metu iš kokybiškai aukščiausio dvasios būvio randasi žemesnės kokybinės prigimties objektai. Taip tarp dvasinės ir materialios realybės susiformuoja didelis atotrūkis. Tuo tarpu minimi rusų filosofai istorinėje ir kosminėje plotmėje akcentuoja harmoningą priešingų būties pradų sąveiką. Vienis, kuris neoplatonikams reiškia būties pradą, suvokiamas kaip aukščiausias protas, išmintis, tobulas gėris. Rusų renesanso mąstytojai žmonijos kilmę sieja su Sofija (Solovjovas, Bulgakovas), Pasaulio dvasia (Berdiajevas). Ji įkūnija tobulą pasaulio grožį, meilę ir joje gimstančią tiesą. Berdiajevas Pasaulio dvasiai priskiria ir absoliučią laisvę, pasireiškiančią kūrybine galia. Rusų renesanso mąstytojams žmogaus būties pagrindą sudaro energetiniai pradai. Šiuos Berdiajevas įvardina kaip vyriškąjį (racionalų) ir moteriškąjį (iracionalų). Jei minimo filosofo pirmtakų kūryboje (Dostojevskio, Solovjovo ir kitų) aptinkami tik tam tikri energetinės būties koncepcijos fragmentai, tai Berdiajevas

pilnai ją išplėtoja ir pagrindžia, čia įtvirtindamas Rytų kultūrai būdingus pasaulėžiūros elementus. Taip mąstytojas visiškai nutolsta nuo platoniškosios tradicijos. Iš kitų rusų renesanso filosofų Berdiajevo kūryba išsiskiria ir pabrėžtinu dėmesiu individualybei, kūrėjui. Dėl žmoguje slypinčios dieviškos laisvės, asmenybė jam tampa visaapimančio istorinio bei kūrybinio vyksmo šaltiniu ir esme.

IŠVADOS

Gyva, emocionali Berdiajevo mintis, kilusi iš spontaniškos jo reakcijos į įvairius intelektualinius, kultūrinius reiškinius savo šalyje ir Vakarų Europoje, retai mąstytojo redaguojami rankraščiai — tai tik kelios priežastys, sąlygojusios jo filosofinių samprotavimų prieštaringumą. Šių interpretaciją apsunkina metaforos bei aforizmai, kuriuos filosofas naudoja ne tik idėjai iliustruoti, bet ir jai pagrįsti.

Berdiajevas kaip asmenybė ir mąstytojas formavosi rusų kultūrinėje terpėje. Jis tikslingai gilinosi į šios tautos dvasinę kultūrą: siekė suvokti jos savitumą ir tuo remdamasis grįsti istoriosofines bei kultūrologines idėjas. Todėl iki-refleksiniai ir iki-filosofiniai rusų nacionalinio pasaulėvaizdžio elementai sudarė galimybę išaiškinti mąstytojo neįprastai vartojamų filosofinių sąvokų reikšmes bei prasmes, taip atkurti vidinę jo samprotavimų logiką.

Kaip ir kultūrinio renesanso metu, taip ir dabar Rusijai yra aktualus Kelio (Rytai-Vakarai) klausimas, sąlygotas Europos šalių integracijos proceso. Tai ir nulemia jos humanitarinių bei socialinių mokslų specialistų išskirtinį dėmesį nacionalinei kultūrai. Neapibrėžtu laikmečiu šalyje iš kultūros gelmių į jos paviršių iškylo iracionalūs elementai, kurie perteikia tautos idealus, baimes ir lūkesčius. Tapę ženklia kultūrinio gyvenimo dalimi, jie aptinkami ir akademinuose minėto klausimo svarstymuose. Vadinasi, šiame darbe pateikta rusų nacionalinio pasaulėvaizdžio analizė, gali tapti pagrindu dabarties rusų filosofinių idėjų, kitų dvasinės kultūros reiškinių tyrimui.

Platuma — vienas esminių rusų archetipų, sudarančių tautos pasaulėvaizdžio pagrindą. Jo formavimuisi didelę įtaką darė šalies kraštovaizdis. Lygumų toly stebimas vaizdas susilieja į vieną tašką, kuriame išnyksta dvi erdves skirianti riba. Estetinį pasaulio darnos įspūdį sukuria kraštovaizdžio įvairumas ir margaspalviškumas, o pasaulėžiūrinį — dvasios ir materijos sambūvis, teigiamas archainiame tikėjime. Ši pažiūra įtvirtinama krikščioniškuose moralės papročiuose. Juose akcentuojama, kad praktinė asmens veikla yra meilės Dievui išraiška. Čia ūkio ir buities darbai įgauna dvasinę vertę, sakralią žymę. Taip rusų kultūrinėje sąmonėje formavosi įvairialypės, neapibrėžtos istorinės erdvės vaizdinys, sąlygojęs metafizinį požiūrį į istorinius reiškinius. Minimas vaizdinys originaliosios rusų filosofijos kūrėjams tapo išeities tašku formuojant istoriosofinę būties

konceptiją. Susieti du skirtingus kultūrinius pradus ir sukurti harmoningą istorinę būti – tokį uždavinį ir tikslą slavofilai iškelia krikščioniškomis Europos tautoms. Dostojevskis šiuo pagrindu formuluoja moralinį žmogaus uždavinį: atkurti sielos pradų darną. Solovjovas šią idėją išplėtoja visuose žmogaus būties lygmenyse.

Vizualiai neaprepiamos, daugialypės erdvės vaizdinys Berdiajevo filosofijoje perteikiamas per kuriančiojo subjekto egzistencijos neapibrėžtumą, atspindintį nerealizuotas šio kūrybinės raiškos galimybes, absoliučią laisvę, kurioje koegzistuoja visi būties pradai. Visatos neapibrėžtumą Berdiajevas traktuoja kaip paskatą žmogui ją formuoti, kurti grožį. Mąstytojo išvelgiamas žmogaus būties pradų atsiskyrimas istorinėje erdvėje, leidžia jam įprasminti ir pagrįsti istorinį šio buvimą. Istorinis žmogaus uždavinys – harmonizuoti prigimtinių energetinių pradų (moteriškojo ir vyriškojo) raišką visose veiklos srityse. Pradų energetinės sąveikos principas Berdiajevui leidžia išspręsti tiesos dualistiškumo problemą, asmens proto ir valios polinkių prieštarumą, kūrybiškos asmenybės siekių ir visuomenės normų bei interesų nesuderinamumą, įveikti atotrūkį tarp dvasinių vertybių ir materialios kultūros, istorinės realybės ir dvasios pasaulio.

Rusų kultūrinėje sąmonėje *keliavimo pirmavaizdžio* formavimąsi lėmė nesaugumo gyvenamoje teritorijoje jausmas. Šis vaizdinys atspindi Platunų žmogaus *paieškas* to, kas yra tikra ir pastovu. Pirmą kartą keliavimo vaizdinys įgavo kultūrinį apibrėžtumą Ivano Rūsčiojo laikais. Buvo įvardinta šalies istorinio-kultūrinio vystimosi kryptis: tęsti Bizantijos kultūrinės tradicijas ir skleisti pasauliui pravoslavų tikėjimo tiesas. Formuojantis rusų nacionalinei sąmonei šis tautos kelias svarstomas ir įtvirtinamas XIX-to amžiaus publicistiniuose ir filosofiniuose veikaluose. Jis ir tapo rusų kultūrinės identifikacijos pagrindu, todėl kaskart iškyla permainingų šalyje metu. Tai leidžia suprasti *didžios šalies* idėjos radimąsi dabarties rusų akademinėje ir grožinėje literatūroje. Vadinasi, keliavimas rusų nacionaliniame pasaulėvaizdyje įkūnija Platunų žmogaus siekį vidinio ir išorinio apibrėžtumo, nacionalinio tapatumo paieškas, šalies pastangas rasti ir įtvirtinti politiškai bei ekonomiškai tinkamą poziciją istorinėje erdvėje.

Berdiajevo filosofijoje keliavimo vaizdinys įprasminamas nenutrūkstančia žmogaus kūrybinių galių sklaida. Keliavimas egzistencinėje plotmėje išreiškiamas kaip asmenybės savasties paieška, sąlygojančia jo savikūrą ir saviraišką. Savikūros sąlyga – pilnavertė asmens meilė priešingos lyties asmeniui. Jo saviraiška socialinėje plotmėje grindžiama

kūrybiniu bendradarbiavimu su kitomis asmenybėmis. Tautos istorinis keliavimas — tai jos kultūrinio savitumo atvėrimas ir įtvirtinimas pasaulinėje erdvėje. Žmonijos istorinis kelias nulemtas dvasinės prigimties — realizuoti joje glūdinčią kūrybinę galią ir tapti Dievažmogiū, bendrakūrėju su Dievu. Šis procesas nesibaigia erdvėje ir laike, todėl mąstytojas akcentuoja ne tikslą, o patį vyksmą. Šį matuoja ne istoriniais, bet dvasiniais ir estetiniais matmenimis.

Berdiajevo egzistencinių pažiūrų savitumą, jų nacionalinį elementą išreiškia nuostata, kad asmenybės autentiška būtis kuriama tik santykyje su mylimu asmeniu, tauta, žmonija ir Dievu.

Dėl lėto civilizacijos vystimosi ir šimtmečius trūkusio politinio-socialinio gyvenamosios erdvės neapibrėžtumo, *gimtosios žemės* archetipas, įkūnijantis motinišką globą, kūrybinę galią (vaisingumą) ir sakralų grožį, išitvirtino rusų kultūrinėje sąmonėje. Religinių ir moralinių nuostatų bei papročių pastovumas, kasdienės veiklos monotoniškumas kūrė vidinį, psichologinį ir socialinį, kaimo bendruomenės saugumą. Šitai tapo atsvara išoriniam neapibrėžtumui. Minėti veiksniai darė įtaką tėvynės sampratos formavimuisi. Tėvynė žymi kultūrinę erdvę, kuri dėl panašių pasaulėžiūrinių nuostatų ir gyvenimo būdo sujungia šalia esančius žmones psichologiškai intymiu ryšiu.

XIX — XX a. pr. gimtosios žemės archetipas iškyla rusų literatų kūryboje, čia jis įgauna amžinojo moteriškumo išraišką. Šį vaizdinį įprasmina ir aptariamo laikmečio filosofai: Solovjovo, Bulgakovo bei Florenskio metafizikoje Sofija tampa žmonijos pramote. Ji traktuojama kaip grožio, išminties ir meilės radimosi žmogaus būtyje priežastis ir galutinis tikslas.

Žmonijos dvasinę prigimtį Berdiajevas sieja su iracionaliu kosminiu pradū, Pasaulio Dvasia. Jos esmę sudaro laisvė kaip energetinė kuriančioji galia, kurios sklaidoje formuojasi būtis, šios grožis ir tiesa. Ontologizuodamas subtiliausią žmogaus sielos dalelę — *animą*, filosofas įprasmina tautos išgyvenimus ir lūkesčius, glūdinčius jos kultūrinėje sąmonėje. Neapibrėžtas kūrybinis dvasios būvis (Pasaulio dvasia) mąstytojui įkūnija žmogaus dvasios tėvynę, psichologiškai saugią erdvę — kūrybinėje plotmėje šis jaučiasi laisvas ir visavertis. Ši nuostata sąlygoja istorinio žmogaus tikslo formulavimą: aktualizuoti kūrybinę galią ir grįžti į pradinį dvasios būvį, t.y. tapti Pasaulio dvasia. Čia slypi žmogaus egzistencijos paslaptis: iracionalia kūryba jis turi pratęsti Dievo veikimą.

Priešingų energetinių jėgų, moteriškosios ir vyriškosios, kūrybiškas ir darnus veikimas Berdiajevo filosofijoje tampa žmogaus būties pagrindu. Šios neapibrėžtumas, efemeriškumas perteikia vizualiai neaprepiamą, geografiškai ir kultūriškai daugialypį gimtosios žemės vaizdinį.

Nors dinamiškos būties samprata dominuoja Rytų kultūrinėse tradicijose, ji aptinkama ir senovės slavų religijoje. Tenka daryti prielaidą, kad besiformuojančiai rusų protėvių kultūrai didelę įtaką darė ne tik *Senajo Testamento* tradicija, bet ir senosios Rytų civilizacijos. XIX a. rusų kultūrinėje raiškoje stebimi matriarchatinės pasaulėvokos bruožai liudija šios kultūros archajiškumą. Minėti elementai tik patvirtina tamprų Berdiajevo filosofinės pasaulėžiūros ir rusų kultūrinės tradicijos ryšį.

ŠALTINIAI:

1. Бердяев, Н. Великий Инквизитор. www.vehi.net/berdyaev/.
2. Бердяев, Н. *Власть и право*. Ленинград: Ленидзат, 1991.
3. Бердяев, Н. Время и вечность. www.vehi.net/berdyaev/.
4. Бердяев, Н. *Дух и реальность*. Москва: АСТ, 2003.
5. Бердяев, Н. Еврейский вопрос как вопрос христианский. www.vehi.net/
6. Бердяев, Н. *Истина и откровение*. Санкт-Петербург: РХГИ, 1996.
7. Бердяев, Н. Истина православия. www.vehi.net/berdyaev/.
8. Бердяев, Н. Метафизика пола и любви. www.vehi.net/berdyaev/.
9. Бердяев, Н. *Новое религиозное сознание и общественность*. Москва: Канон+, 1999.
10. Бердяев, Н. *Новое средневековье*. Берлин: Обелиск, 1924.
11. Бердяев, Н. „О вечно бабьем“ в русской душе. www.vehi.net/berdyaev/.
12. Бердяев, Н. О назначении человека. *Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, р. 139-217.
13. Бердяев, Н. *Опыт парадоксальной этики*. Москва: АСТ, 2003.
14. Бердяев, Н. Опыт эсхатологической метафизики. *Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, р. 214-296.
15. Бердяев, Н. О рабстве и свободе человека. *Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, р. 9-139.
16. Бердяев, Н. *О русской философии*. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991, Т. 1-2.
17. Бердяев, Н. *О характере русской религиозной мысли XIX века*. Москва: Мысль, 1990, Т. 2.
18. Бердяев, Н. Религиозная судьба еврейства. www.vehi.net/berdyaev/.
19. Бердяев, Н.А. *Самопознание. Опыт философской автобиографии*. Москва: Мысль, 1990.
20. Бердяев, Н. *Смысл истории. Опыт философии человеческой судьбы*. Москва: Мысль, 1990.
21. Бердяев, Н. *Смысл творчества*. Москва: АСТ, 2004.
22. Бердяев, Н. *Субъективизм и индивидуализм в общественной философии*. Москва: Канон+, 1999.

23. Бердяев, Н. *Судьба человека в современном мире. К пониманию нашей эпохи.* Париж: УМСА-Press, 1934.
24. Бердяев, Н. *Судьба России.* Москва: Мысль, 1990.
25. Бердяев, Н. Теософия и антропософия в России. www.vehi.net/berdyayev/.
26. Бердяев, Н. *Философия свободы.* Москва: АСТ, 2004.
27. Бердяев, Н. *Философия творчества культуры и искусства.* Москва: Искусство, 1994, Т 1-2.
28. Бердяев, Н. *Философия неравенства.* Москва: ИМА-пресс, 1990.
29. Бердяев, Н. Христианство и антисемитизм. www.vehi.net/berdyayev/.
30. Бердяев, Н. Царство Божие и царство кесаря. www.vehi.net/berdyayev/.
31. Бердяев, Н.А. Я и мир объектов. Опыт философии одиночества и общения. *Творчество и объективация.* Минск: Экономпресс, 2000, р. 217-241.

LITERATŪRA

1. Allen, E.L. *Freedom in Got: a Quide to The Thought of Nicolas Berdyaev*. Folcroft, Pennsylvania: Folcroft Library Editions, 1973.
2. Callian, C.S. *The Significance of Eschatology in The Thought of Nicolas Berdyaev*. Leiden: E.J. Brill, 1965.
3. Gačėvas, G. Tautinis kosmo-psicho-logosas. *Liaudies kultūra*. Vilnius: Liaudies kultūra, 1998, nr. 4, p. 63-69.
4. Gadameris, H.G. *Istorija. Menas. Kalba*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
5. Girnius, J. *Tauta ir tautinė ištikimybė*. Chicago: Draugo spaustuvė, 1961.
6. Heideggeris, M. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1992.
7. Hellpach, W. *Geopsyche*. Stuttgart: F. Enke Verlag, 1950.
8. Jaspersas, K. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Pradai, 1998.
9. Jungas, K.G. *Psichoanalizė ir filosofija: rinktinė*. Vilnius: Pradai, 1999.
10. Jungas, K.G. *Psichologija ir religija*. Vilnius: Aidai, 1998.
11. Kačėrauskas, T., Nikiforova, B. Didžioji nežinoma Rusija. *Filosofija Sociologija*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2006, nr. 1, p. 48.
12. Kavolis, V. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
13. Lampert, E. *Nicolas Berdyaev and The New Middle Ages*. London: J. Clarke & Co. Ltd., 1945.
14. Lingis, A. *Nieko bendra neturinčiųjų bendrija*. Vilnius: Baltos lankos, 1997.
15. Maceina, A. *Daiktas ir Žodis*. Vilnius: Aidai, 1998.
16. Maceina, A. *Asmuo ir istorija*. Chicago: Draugo spaustuvė, 1981.
17. Maceina, A. Kultūros filosofijos įvadas. *Raštai*. Vilnius: Mintis, 1991, T. 1, p. 22-163.
18. Maceina, A. Socialinis teisingumas. *Raštai*. Vilnius: Mintis, 1990, T. 2.
19. Maceina, A. Dievas ir laisvė. *Raštai*. Vilnius: Mintis, 1994, T. 7, p. 251-338.
20. Malinauskas, K. Nacionalinės filosofijos problema Rusijos mokslinėje literatūroje (XX a. 3-4 dešimt.). *Žmogus ir žodis*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2002, nr. 4, p. 33-39
21. Malkevičiūtė, A. Sobornost sklaida Nikolajaus Berdiajevo filosofijoje. *Logos*, 2005,
22. nr. 43, p.71-80.

23. Malkevičiūtė, A. Sobornost sklaida Nikolajaus Berdiajevo filosofijoje. *Logos*, 2005, 24. nr. 44, p. 144-152.
25. Martinkus, A. Nikolajaus Berdiajevo ir Antano Maceinos krizės filosofija. *Žmogus ir žodis*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007, nr. 4, p. 5-14.
26. Richardson, D.B. *Berdyaev's Philosophy of History: an Existentialist Theory of Social Creativity and Eschatology*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1968.
27. Porret, E. *Nikolaj Berdjajew und die christliche Philosophie in Russland*. Heilderberg: F. H. Kerle, 1950.
28. Ricoeur, P. *Egzistencija ir hermeneutika. Interpretacijų konfliktas*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.
29. Ricoeur, P. *Interpretacijos teorija: diskursas ir reikšmės perteklius*. Vilnius: Baltos lankos, 2000.
30. *Religijotyros žodynas*. Vilnius: Mintis, 1991.
31. Scheler, M. Ordo amoris forma. *Grožio kontūrai*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 201-223.
32. Slaate, H.A. *Time and its End: a Comparative Existential Interpretation of Time and Eschatology*. Washington, D. C.: University Press of America, 1980.
33. Spinka, M. *Nicolas Berdyaev: Captive of Freedom*. Philadelphia: The Westminster Press, MCML, 1950.
34. Vundtas, V. *Psichologijos pagrindai*. Vilnius: Alma littera, 2004.
35. Wierzbicka, A. *Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture Specific Configurations*. New York, Oxsford: Oxsford university press, 1992.
36. Абрашкин, А. *Русь Средиземноморская и загадки Библии*. Москва: Прогресс, 2003.
37. Аничков, Е. *Язычество и древняя Русь*. Москва: Индрик, 2003.
38. Арсеньев, Н. *Из русской культурной и творческой традиции*. London: Overseas Publikations Interchange Ltd., 1992.
39. Астапов, С. *Становление и развитие православного учения о сущности и энергии*. Ростов-на-Дону: Ростовский государственный университет, 1995.
40. Барабанов, Е. Русская идея в эсхатологической перспективе. *Вопросы философии*. Москва: Наука, 1990, nr. 8, p. 62-73.
41. Барабанов, Е. Русская философия и кризис идентичности. *Вопросы философии*. Москва: Наука, 1991, nr. 8, p. 108-119.

42. Беме, Я. *Путь ко Христу*. Санкт-Петербург: а-CAD, 1994.
43. Бердяева, Л. *Професия: жена философа*. Сост. Е.В.Бронникова. Москва: Молодая гвардия, 2002.
44. Белаполский, В. *Достоевский и философская мысль его эпохи: концепция человека*. Ростов: PRESS Ростовского университета, 1987.
45. *Беседы святителя Григория Паламы*. Монреаль: Братства преп. Иова Пачаевского, 1965, Т.1.
46. *Беседы святителя Григория Паламы*. Монреаль: Братства преп. Иова Пачаевского, 1974, Т.2.
47. *Беседы святителя Григория Паламы*. Монреаль: Братства преп. Иова Пачаевского, 1984, Т.3.
48. Булгаков, С. *Философия хозяйства. Трагедия философии*. Москва: Наука, 1993, Т. 1- 2.
49. Булгаков, С. *Нация и человечество. Избранные статьи*. Москва: Наука, 1993, р. 644-653.
50. Вышеславцев, Б. *Вечность в русской философии*. Нью-Йорк: Изд. им. Чехова, 1955.
51. Вышеславцев, Б. *Русский национальный характер. Вопросы философии*. Москва: Наука, 1995, кн. 6, р. 112-122.
52. Вышеславцев, Б. *Этика преображенного эроса*. Москва: Прогресс, 1994.
53. Гадамер, Г.Г. *Истина и метод*. Москва: Прогресс, 1988.
54. Гачев, Г. *Космос, эрос и логос России*. www.strana-oz.ru/
55. Галцева, Р. Николай Александрович Бердяев. *Литературная газета*. Москва: журнально-газетное объединение. 1998, кн. 37, р. 1-5.
56. Громов, М. *Вечные ценности русской культуры: к интерпретации отечественной философии. Вопросы философии*. Москва: Наука, 1994, кн. 1, р. 54-61.
57. Громов, М. *Идейные течения древнерусской мысли*. Санкт Петербург: Русский Христианский гуманитарный институт, 2001.
58. Гулига, А. *Н.А.Бердяев жизнь и творчество. Введение. Философия свободы*. Москва: Правда, 1991, р. 3-11.
59. Гумбольдт, В. *Язык и философия культуры*. Москва: Прогресс, 1985.

60. Гумбольдт, В. *Избранные труды по языку и знанию*. Москва: Прогресс, 2000.
61. *Древняя Русь: пересечение традиции*. Сост. Мильков В.В. Москва: Скрипторий, 1997.
62. Ильин, И. *Идеологическое возвращение*. www.vehi.net/berdyayev/
63. Ермичев, А. *Три свободы Николая Бердяева*. Москва: Знание, 1990.
64. Замалеев, А. *История русской культуры*. Санкт Петербург: изд. Санкт Петербургского у-та, 2005.
65. Замалеев, А. *Лепты. Исследование по русской философии*. Санкт Петербург: изд. Санкт Петербургского у-та, 1996.
66. Замалеев, А. *Мыслители Киевской Руси*. Киев: Выща школа, 1981.
67. Замалеев, А. *Философская мысль в средневековой Руси*. Ленинград: Академия наук СССР, 1987.
68. Зенковский В. *История русской философии*. Париж: УМСА-Press, 1948, Т. 1.
69. Зенковский В. *История русской философии*. Париж: УМСА-Press, 1950, Т. 2.
70. Лосев, А. *Философия. Мифология. Культура*. Москва: Политическая литература, 1991.
71. Лосский, Н. *История русской философии*. Москва: Прогресс, 1994.
72. Лосский, Н. *Идея конкретности в русской философии. Вопросы философии*. Москва: Наука, 1991, кн. 2, с. 125-137.
73. Карсавин, Л. *Россия и евреи. Архив русской религиозно философской мысли*. Санкт Петербург: София, 1993, с. 407-732.
74. Караулов, Ю. *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука, 1987.
75. Кассирер, Э. *Философия символических форм. Феноменология познания*. Москва - Санкт-Петербург: Университетская книга, 2002, Т. 1-2.
76. Кассирер, Э. *Философия символических форм. Феноменология познания*. Москва - Санкт-Петербург: Университетская книга, 2003, Т. 3.
77. Кротов, Я. *Эрос и личность. Философия пола и любви*. Москва: Прометей, 1990, кн. 3, с. 270-271.
78. Киреевский, И. *Полное собрание сочинений*. Москва: тип. императорского Московского университета, 1984.

79. Курганская, В. Вопросы философии истории в религиозно-философской доктрине Н.Бердяева. *Философия истории: диалог культур*. Москва: Знание, 1989, р. 84-86.
80. Мень, А. Николай Александрович Бердяев. www.vehi.net/berdyaev/
81. Новик, В. Мужество человека, публициста, философа. www.vehi.net/berdyaev/novik.html/
82. Платонов, Ю. *Этнический фактор. Геополитика и психология*. Санкт-Петербург: Речь, 2002.
83. Редлих, Р. *Философия духа Бердяева*. www.vehi.net/berdyaev/.
84. Рикёр, П. *Герменевтика и психоанализ. Религия и вера*. Москва: Искусство, 1996.
85. *Русские народные сказки*. Санкт-Петербург: Азбука, 1997.
86. *Русский эрос или философия любви в России*. Москва: Прогресс, 1991.
87. Святой Григорий Нисский. *Об устройении человека*. Санкт Петербург: Аксиома, 1995, Т. 1.
88. Соловьёв, В. Новозаветный Израель. *Архив русской религиозно философской мысли*. Санкт Петербург: София, 1993, р. 80-94.
89. Соловьёв, В. *Национальный вопрос в России*. С. Петербург: Типография М.М.Стасюлевича, 1881.
90. Соловьёв, В. *Россия и вселенская церковь*. Москва: тип. Мамонтова, 1911.
91. Штейнберг, И. Ответ Л.В. Карсавину. *Архив русской религиозно философской мысли*. Санкт Петербург: София, 1993, р. 460-470.
92. Творения святых отцев. *Творения Святого Григория Нисского*. Московской духовной академии. 1861, Т. 2.
93. Творения святых отцев. *Творения Святого Григория Нисского*. Московской духовной академии. 1862, Т. 3.
94. Творения святых отцев. *Творения Святого Григория Нисского*. Московской духовной академии. 1863, Т. 5.
95. Хомяков, А. *Работы по историософии*. Москва: Медиум, 1994.
96. Хоружий, С. Неопатрический синтез и русская философия. *Вопросы философии*. Москва: Наука, 1994, нр. 5, р.75-89.
97. Хоружий, С. *Опыты из русской духовной традицию*. Москва: Парад, 2005.

98. Хоружий, С. Философский процесс в России как встреча философии и православия. *Вопросы философии*. Москва: Наука, 1991, nr. 5, p. 26-41.
99. *Эрос или философия любви*. Москва: Политиздат, 1990, Т.1-2.
100. Юнг, К.Г. *Проблемы современной психотерапии*. Москва: Прогресс, 1994.
101. Юнг, К.Г. *Архетип и символ*. Москва: Renaissance, 1991.

Aušra Malkevičiūtė

**RUSŲ NACIONALINIO PASAULĖVAIZDŽIO ĮTAKA
NIKOLAJAUS BERDIAJEVO FILOSOFIJAI**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto leidykla
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)

Užsakymo Nr. 39. Tiražas 17 egz. 2009 04 10.

Nemokamai.